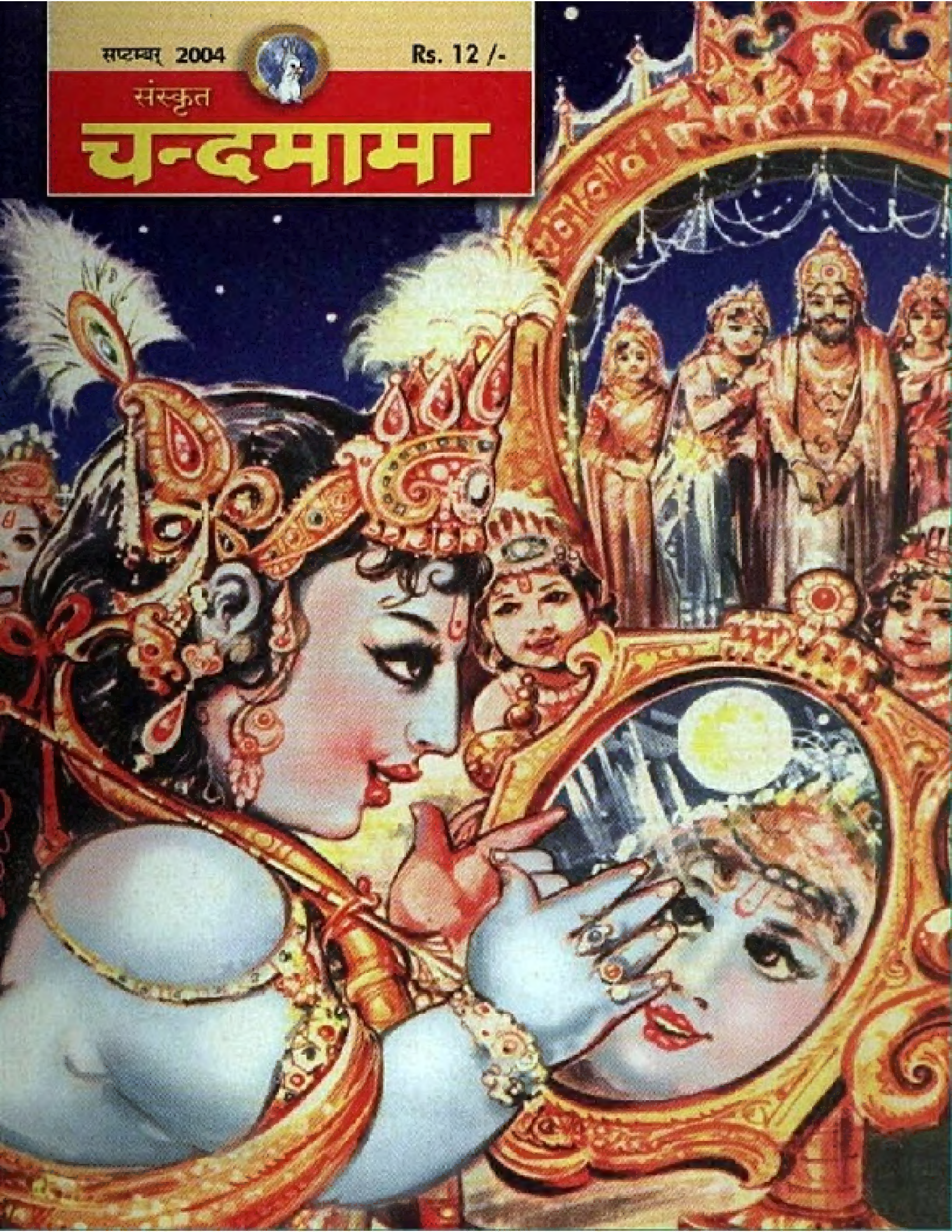

सप्टम्बर 2004

Rs. 12 /-

संस्कृत

चन्दमामा

एवं हि श्रूयते यत् अत्रत्येषु सप्तसु तीरीयेषु
देवालयेषु षट् समुद्रेण कवलीकृताः इति । सौभाग्यात्
एकम् एव अवशिष्टम् अस्ति !

मामल्लपुरस्थं तीरस्थं मन्दिरं दक्षिणभारते स्थितेषु अतिप्राचीनेषु मन्दिरेषु अन्यतमम् । अष्टमस्य शतकस्य पूर्वार्धे निर्मितं स्यात् एतत् । असंख्यैः यात्रिकैः दृश्यमानम् अस्ति तमिळुनाडुस्थम् एतत् मन्दिरम् । एतस्मिन् मामल्लपुरे अर्जुनतपस्या (अल्पोर्ध्वतलोपेतं महाशिल्पम् इति जगति एव ख्यातम्), पञ्च रथाः, गुहामन्दिराणि इत्यादीनि अत्रत्यानि अन्यानि आकर्षणानि । चैनैतः ५५ कि.मी.दूरे स्थितम् एतत् मामल्लपुरम् अवश्यं मन्यन्तव्यम् ।

किं न दृष्टानि
प्राचीनानि
कौतुकानि
एतावतापि?

enchanting
Tamil nadu
experience yourself

For details on TTDC's attractive package tours with excellent accommodation and transport facilities, please contact TTDC,
Tamilnadu Tourist Complex, Wellesley Road, Chennai-600 002, Tamilnadu, India. Ph: 91-044-25388785 / 25361640.
Fax: 91-044-25382772. E-mail: ttdc@red3.vsnl.net.in Website: www.tamilnadutourism.org For online bookings: www.ttdeonline.com
Call: Chennai 91-044-25389857, 25383333. New Delhi 91-011-23745427 Mumbai 91-022-24110119 Goa 91-0832-2226390
Bangalore 91-080-22288181 Hyderabad 91-040-27687432 Kolkata 91-033-22437432

ओलम्पिक् प्रश्नस्पर्धा

विशेषपारितोषिकम्

'एसर्'सङ्गणकम्

न्यूट्रिन्चन्दमामा-ओलम्पिक्-प्रश्नस्पर्धा मेमासतः आरब्धा, षट् मासान् यावत् प्रचलिष्यति च । अधः दत्ताः क्रीडासम्बन्धाः प्रश्नाः भवतां ज्ञानम् अभिरुचिं च वर्धयिष्यन्ति । अधः स्थिते प्रश्नपत्रे समुचितानि उत्तराणि विलिख्य पञ्चभिः 'न्यूट्रिन् चोकलेट् एक्स्त्रियस्'-आवरणैः सह अन्तिमदिनाङ्कात् पूर्वं Nutrine Chandamama Contest, Chandamama India Limited No. 82, Defence Officers Colony, Ekkatuthangal, Chennai - 600 097 इत्येतस्मै सङ्केताय प्रेष्यन्ताम् ।

एषा अखिलभारतीयस्पर्धा । प्रतिमासम् एतस्मिन् पत्रे उत्तरं लिखित्वा प्रेषणेन स्पर्धायां भागः उद्यताम् । प्रतिमासं प्रथमपारितोषिकाणि - ३ कोनिकाचित्रप्राहकाणि । द्वितीयपारितोषिकाणि - १० गणकयन्त्राणि । तृतीयपारितोषिकाणि - ५० न्यूट्रिन्मधुरपुटकाः । पञ्चानां मासानाम् अनन्तरं षष्ठ्यस्पर्धायां विशेषपारितोषिकत्वेन 'एसर्'सङ्गणकं दास्यते । तस्मिन् मासे अन्यानि सामान्यपारितोषिकाणि अपि भवन्ति एव । षट्सु मासेषु स्पर्धायां भागम् ऊढवन्तः सर्वे विशेषपारितोषिकप्राप्तये अर्हाः । विशेषपारितोषिकं प्राप्तवते डिसेम्बरमासे सूचना प्रेषयिष्यते ।

न्यूट्रिन्चन्दमामा-ओलम्पिक् प्रश्नस्पर्धा - ५

सावधानतया अधः दत्तान् सर्वान् प्रश्नान् पठित्वा प्रतिप्रश्नम् उत्तरलेखनाय कल्पिते स्थले समुचितस्य उत्तरस्य पुरतः (✓) चिह्नम् अङ्कयन्तु ।

१. सिडनी-ओलम्पिक्स्पर्धायां महिलामेरथान्स्पर्धायां का जयं प्राप्तवती ?

☐ नूको तकाहशी ☐ मेरी जोस् पेरैक् ☐ पौला इवान्

२. ओलम्पिक्स्पर्धासु पुरुषविभागे दीर्घकूर्दनस्पर्धायां अधिकदूरस्य परिमाणं किम् ?

☐ ७.०० मी. ☐ ७.४ मी. ☐ ७.८ मी.

३. कस्मिन् वर्षे ओलम्पिक्स्पर्धासु ट्रेजीसक्रीडायाः अपि समावेशः कृतः ?

☐ १९३६ तमे वर्षे ☐ १९८८ तमे वर्षे ☐ १९९२ तमे वर्षे

४. १९७६ तमात् वर्षात् भारोन्नयनस्पर्धायां कति प्रकाराः परिकल्पिताः सन्ति ओलम्पिक्स्पर्धासु ?

☐ चत्वारः ☐ षट् ☐ दश

५. एतस्य मासस्य न्यूट्रिन्विज्ञापिकायां 'M' इत्येतत् आंग्लाक्षरं कतिवारम् आवृत्तम् ?

☐ नववारम् ☐ चतुर्वारम् ☐ सप्तवारम्

किं भवन्तः जानन्ति ?

जोनी वेस्मुड्डा

कश्चन तरणपटुः । सः ओलम्पिक् स्पर्धासु गृह्णीति स्वर्णपदकानि प्राप्तवान् । तदनन्तरं सः १९ चलचित्रेषु टाईटान्पात्रं निरूढवान् ।

स्पर्धानियमाः - • न्यूट्रिन्-चन्दमासस्थयोः उद्योगिनः तेषां बान्धवाः वा स्पर्धायां भागवहनाय अनर्हाः । • न्यूट्रिन्संस्था निर्णायकानां चयने पूर्णाधिकारम् अर्हति । • भारते जाताः ऊनपञ्चदशवर्षीयाः बालाः स्पर्धायां भागं वोढुम् अर्हाः । • स्पर्धादिनाङ्कस्य विस्तारे सङ्कोचे च न्यूट्रिन्जनानाम् एव अन्तिमः अधिकारः । • भागग्राहिणः वयसः दृढीकरणाय जन्मदिनाङ्कप्रमाणपत्रं दद्युः । • समुचितोत्तरदातारः बहवः सन्ति चेत् 'लाटरी'पद्धत्या पारितोषिकाहर्षणां चयनं करिष्यते । • पारितोषिकभाजः पत्रेण सूच्यन्ते । • पारितोषिकं वस्तुरूपेणैव, न तु धनरूपेण । • पारितोषिकरूपेण दत्तानां वस्तुनां 'वाण्टी' निर्भातृसंस्थाचीनम् । • एकः एव प्रतिमासम् अपि भागं ग्रहीतुम् अर्हति । • षट्सु मासेषु कस्मिंश्चित् एकस्मिन् एव भागग्रहणम् अपि शक्यते । • पञ्चव्यवहारस्य न अवकाशः । • स्पर्धापत्रं प्रेषितम् इत्यस्य तात्पर्यं यत् स्पर्धानियमाः सर्वे अङ्गीकृताः इति । • अन्तिमदिनाङ्कान्तरं प्राप्तं प्रवेशपत्रं स्पर्धायै न परिगण्यते । • समुचितम् उत्तरं केनापि न दत्तं चेत् अल्पदोषयुक्तानि पत्राणि पारितोषिकाय परिगण्यन्ते । • निर्णायकानां निर्णयः एव अन्तिमः ।

अन्तिमः दिनाङ्कः - ३०, सप्टम्बर, २००४

नाम .....

वयः .....

कक्षा .....

जन्मदिनाङ्कः .....

गृहसङ्केतः (पिन्कोडसहितः) .....

हस्ताक्षरम् .....

India's largest selling sweets and toffees.

एतस्य अङ्कस्य विशेषाः

सम्पुटः - २१ सप्टम्बर् - २००४ सञ्चिका - ६

भल्लुकमान्त्रिकः

१३

आत्माभिमानी
(वेतालकथा)

१९

धर्मबोधकेन
प्राप्तः बोधः

४२

विष्णुपुराणम्

४५

अन्तरङ्गम्

- ★ वाचकानां कृते कथास्पर्धा - परिणामः ...७
- ★ साहसिनौ सहोदरौ ...८
- ★ कोपशीलः धनिकः ...१२
- ★ भल्लुकमान्त्रिकः - १३ ...१३
- ★ आत्माभिमानी ...१९
- ★ यदि शिक्षकाः दीपायेरन् ...२५
- ★ भारतदर्शनम् ...२८
- ★ अमरपाण्डेयस्य ज्योतिषम् ...२९
- ★ वार्ताविषयतां गताः बालाः ...३३
- ★ वाचकानां कृते कथास्पर्धा ...३४
- ★ वार्ताविशेषः ...३५
- ★ मृदुहृदयः कोचुन्निः ...३६
- ★ उत्कोचग्राही ...४१
- ★ धर्मबोधकेन प्राप्तः बोधः ...४२
- ★ विष्णुपुराणम् - १ ...४५
- ★ सुरेखायाः बुद्धिमत्ता ५१
- ★ वज्रस्य विक्रयणम् ...५२
- ★ अत्याशा आत्मनाशाय ...५५
- ★ आर्यः - १३ ...५९
- ★ पुटोऽयं भवताम् ...६४
- ★ चित्रशीर्षिकास्पर्धा ...६६

ग्राहकशुल्कम् -

अमेरिका-केनडादेशयोः कृते

प्रतिकृतिमूल्यम् - \$२

वार्षिकं शुल्कं - \$२०

भवदीयं धनं 'Chandamama

India Limited' नाम्ना प्रेष्यताम् -

Subscription Division

CHANDAMAMA INDIA LIMITED

No. 82, Defence Officers Colony,

Ekkatuthangal, CHENNAI - 600 097

Email : subscription@chandamama.org

ग्राहकशुल्कविवरणम्

वायुयानेन भारतेतरदेशान् प्रति

वार्षिकं (१२ सञ्चिकाः) - रु. १००/-

भारते रु. १४४/- (बुक्पोस्ट् द्वारा)

भवदीयं धनं D.D. द्वारा यनादेश (M.O.) द्वारा वा

'Chandamama India Limited' नाम्ना प्रेषणीयम् ।

For booking space in this magazine please contact:

CHENNAI Shivaji : Ph : 044-22313637 / 22347399

Fax: 044-22312447, Mobile: 98412-77347

email: advertisements@chandamama.org

DELHI : OBEROI MEDIA SERVICES, Telefax (011) 22424184

Mobile: 98100-72961, email: a.s.oberoi@indiatimes.com

संस्थापकौ -
चक्रपाणिः, बि.नागिरेड्डि: च

दुःखदायिनी घटना, या च निवारयितुं शक्या आसीत्

सः आसीत् कश्चन साहसी तरुणः । परोपकारशीलः अपि आसीत् सः । प्रज्वलतः अग्नेः तापम् अपि अविगण्य सः द्विवारम् अग्निं प्रविश्य स्वस्य भगिनीम् अन्यां बालिकां च रक्षितवान् । तृतीयवारं यदा गतं तदा अग्निः तस्य प्राणान् ज्वालाभिः अहरत् एव । सः नामावशेषतां गतः । प्रायः पुनः तस्य नाम श्रुतं भविष्यति 'बालदिने', यस्मिन् च साहसं कृतवद्भ्यः, साहसं कृत्वा मरणं प्राप्तवतां बन्धुभ्यः वा 'साहसप्रशस्तिः' दीयते ।

पूर्वोक्ता घटना कुम्भकोणे सद्यःकाले विद्यालयीयायां दुर्घटनायां प्रवृत्ता । तस्यां दुर्घटनायां मुग्धाः शताधिकाः बालाः मरणं प्राप्तवन्तः । प्रायः ते सर्वे ऊनद्वादशवर्षीयाः एव । दुर्घटनासमये विंशत्यधिकाः अध्यापकाः अपि आसन् तत्र । किन्तु तैः एकस्यापि प्राणरक्षणं न कृतम् ।

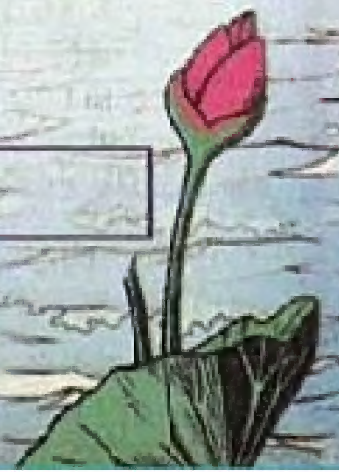
अस्माकं संस्कृतौ आदिपुज्यौ भवतः मातापितरौ । तृतीयं पूज्यं स्थानं तु गुरोः एव । ते त्रयः अपि दैवतत्वेन भाव्यन्ते । अतः अध्यापकैः तदनुगुणः व्यवहारः करणीयः इति अपेक्षा तु अनुचिता न खलु ?

विद्यालयः नाम विद्यायाः आलयः । सः देवस्य आलयः इव एव पवित्रतमः । तदनुगुणा व्यवस्था स्यात् तत्र । सुरक्षादयः अपि तत्र अवश्यं स्युः एव । सामान्यम् आनुकूल्यं तु स्यादेव ।

ये विद्यालयं चालयन्ति तैः व्यवस्थापकैः एतेषाम् अंशानां विषये विशेषावधानं दातव्यम् ।

सम्पादकः - विश्वम्

Visit us at : <http://www.chandamama.org>

12 X 12 is 144 : Yes, right!

12 X 12 can also
be 120!

How's
that ?

Take *Junior Chandamama*!

If you buy a copy month after month
you will spend Rs 144 in 12 months.

BUT, if you take out an annual subscription,
you pay only Rs 120 and you get 12 issues!
(This offer valid upto 30th November, 2004)

New Subscription / Renewal Form

Please enter a one year subscription for *Junior*

Chandamama in my name .....

(If renewal, Subscription Number .....

Home address .....

PIN CODE .....

I am enclosing Bank draft / Cheque No .....

on .....

Bank for Rs. 120 (Add Rs. 50 on

outstation cheques) / M.O. Receipt no. ....

issued by .....

Post office

GIFT Subscription Form

I wish to give a one-year GIFT Subscription in favour of

Name .....

Home address .....

PIN CODE .....

Please attach the label below on the first copy.

I am enclosing Bank Draft / Cheque No .....

on .....

Bank for Rs. 120 (add

Rs. 50 on outstation cheques) / M.O. Receipt No. ....

issued by .....

P.O. ....

Town / City .....

This is a GIFT Subscription, with love from

वाचकानां कृते कथास्पर्धा (एप्रिल्)

अङ्गुलिधारणचिह्नम्

‘एतत् राज्ञः अङ्गुलीयकम् । एतस्य चौर्यं कृतवता शूलारोपणदण्डः प्राप्यते’ इति न्यायाधीशेन यदा उक्तं तदा तौ उभौ अपि क्षणकालं स्तब्धौ । अङ्गुलीयकस्वामिनः मनसि भीतिः आसीत् यत् अङ्गुलीयकं ममैव इति निरूपयितुम् अपेक्षितं प्रमाणं मत्समीपे नास्ति इति । मदीयं यादृशम् अस्ति तादृशम् एव राज्ञः अपि भवेत् कदाचित् इति विचिन्त्य सः अवदत् - “श्रीमन् ! एतत् अङ्गुलीयकं ममैव । मम श्वशुरेण मह्यं दत्तम् एतत्” इति ।

न्यायाधीशः अपरम् अपृच्छत् - “भवता एतत् कथं प्राप्तम् ?” इति ।

“मया अपि विवाहसमये प्राप्तम् एतत्” इति अवदत् अपरः ।

अग्रे किं प्रष्टव्यं, कथं व्यवहरणीयम् इति न्यायाधीशेन अपि न ज्ञातम् । अतः सः अवदत् - “भवन्तौ राज्ञः समीपं नेष्यामि । सः एव निर्णयं करिष्यति” इति ।

अनन्तरदिने ते त्रयः राजास्थानं गतवन्तः । न्यायाधीशः राज्ञः कर्णे मन्दं किमपि उक्त्वा अङ्गुलीयकं राज्ञः पुरतः संस्थाप्य अभियोगं सङ्ग्रहेण उक्तवान् ।

राजा अङ्गुलीयकं क्षणकालं परीक्षितवान् । सा प्राचीना इव लक्षिता तेन । सः उभौ अपि यात्रिकौ स्वसमीपम् आहूतवान् । आदौ प्रथमयात्रिकं सः सूचितवान् - ‘भवान् एतत् धरतु’ इति । सः धृतवान् । तत् तदङ्गुल्यनुगुणम् एव आसीत् । अङ्गुलौ तस्य धारणात् जातं चिह्नम् अपि दृश्यते स्म । अपरः यात्रिकः तत् धर्तुं यदा प्रयासं कृतवान् तदा तत् तेन धर्तुं न शक्तम् । अङ्गुलयः तस्य स्थूलाः कृशाः वा आसन् । अन्यच्च अङ्गुलीयकधारणचिह्नम् अपि तस्य अङ्गुलौ न आसीत् ।

एतस्मात् राज्ञा अङ्गुलीयकस्य स्वामी अभिज्ञातः । सः तत् तत्स्वामिने दत्त्वा तं प्रेषितवान् । असत्यवादिने अङ्गुलिकर्तनरूपं दण्डं विहितवान् च ।

अविनाशः s/o आर्.पि.यादवः (चण्डकक्ष्या)
ज्ञानकुञ्ज अकादमी, बंसीबजार, बिलवा (उ.प्र.)

साहसिनौ सहोदरौ

कस्मिंश्चित् लघुनि देशे रङ्गदेवः सोमदेवः
चेति सहोदरौ वसतः स्म । तयोः भ्रातृत्वं
गाढम् आसीत् । तयोः पत्न्यौ अपि
परस्परकलहं विना प्रेम्णा व्यवहरतः स्म ।
अतः तयोः सहोदरयोः कौटुम्बिकः क्लेशः
अल्पः अपि न आसीत् ।

कदाचित् सायङ्काले तौ सुखेन उपविश्य
वार्तालापं कुर्वन्तौ आस्ताम् । तदवसरे रङ्गदेवः
सोमदेवम् अवदत् - “आवाम् एतस्मिन् एव
ग्रामे वसावः चेत् आवयोः आर्थिकी प्रगतिः
सर्वथा न भवेत् । यत् प्राप्यते तत् कुटुम्ब-
निर्वहणाय एव व्ययितं भवति । अतः मम तु
भाति यत् अत्रत्यां भूमिं विक्रीय राज्ञः चन्द्र-
हासस्य आस्थाने कमपि उद्योगं प्राप्नुयाव चेत्
वरम् इति” इति ।

“भवतः कथनं युक्तम् एव । मया श्रुतं
यत् राजा साहसिषु विशेषाभिमानं वहति इति ।
आवयोः तु साहसप्रवृत्तिः अस्ति एव । अतः
राजा आवयोः कृते अवश्यम् उद्योगं दद्यात्”

इति अवदत् सोमदेवः ।

तयोः चिन्तनं ज्ञात्वा रङ्गदेवस्य पत्नी अवदत्
- “राज्ञः आस्थानं प्रति गमनं तु वरम् एव ।
किन्तु गमनात् पूर्वं किमपि साहसं कृत्वैव
गन्तव्यम् । तत्सम्बद्धं प्रमाणं दर्शितं चेदेव
राजा सन्तुष्टः भवेत् । केवलया साहसवार्तया
न प्रयोजनम्” इति ।

एतत् युक्तम् अमन्येतां तौ । पूर्वस्मिन् एव
दिने कश्चन व्याघ्रः तं ग्रामं प्रविश्य जनान्
मारयितुं प्रयत्नं कृतवान् आसीत् । यदा जनाः
सर्वे सम्भूय तं भायितवन्तः तदा सः व्याघ्रः
समीपस्थम् अरण्यं प्रविष्टवान् आसीत् । ‘सः
व्याघ्रः एव आवाभ्यां मारणीयः’ इति तौ
निश्चितवन्तौ ।

अनन्तरदिने तौ लवित्रं शूलं च गृहीत्वा
अरण्यं प्रविष्टवन्तौ । अरण्ये गुल्मस्य पृष्ठतः
हरिणस्य खादने मग्नः व्याघ्रः दृष्टः ताभ्याम् ।
तौ दृष्ट्वा सः व्याघ्रः गर्जन् आक्रमणाय उद्युक्तः ।
तस्मिन् एव समये तयोः अन्यतरः शूलं

क्षिप्तवान् । अपरः लवित्रेण प्रहृतवान् । तयोः प्रहारं प्राप्य गर्जन् भूमौ पतितः व्याघ्रः तत्रैव प्राणैः वियुक्तः जातः । व्याघ्रं स्कन्धे आरोप्य तौ ग्रामम् आगतवन्तौ ।

व्याघ्रस्य दर्शनाय जनाः सम्मिलिताः । ते तयोः प्रशंसां कुर्वन्तः उक्तवन्तः - “धीरता नाम एषा । भवन्तौ असाधारणसाहसिनौ । भवतोः धैर्यं तु नितरां प्रशंसार्हम् अस्ति” इति ।

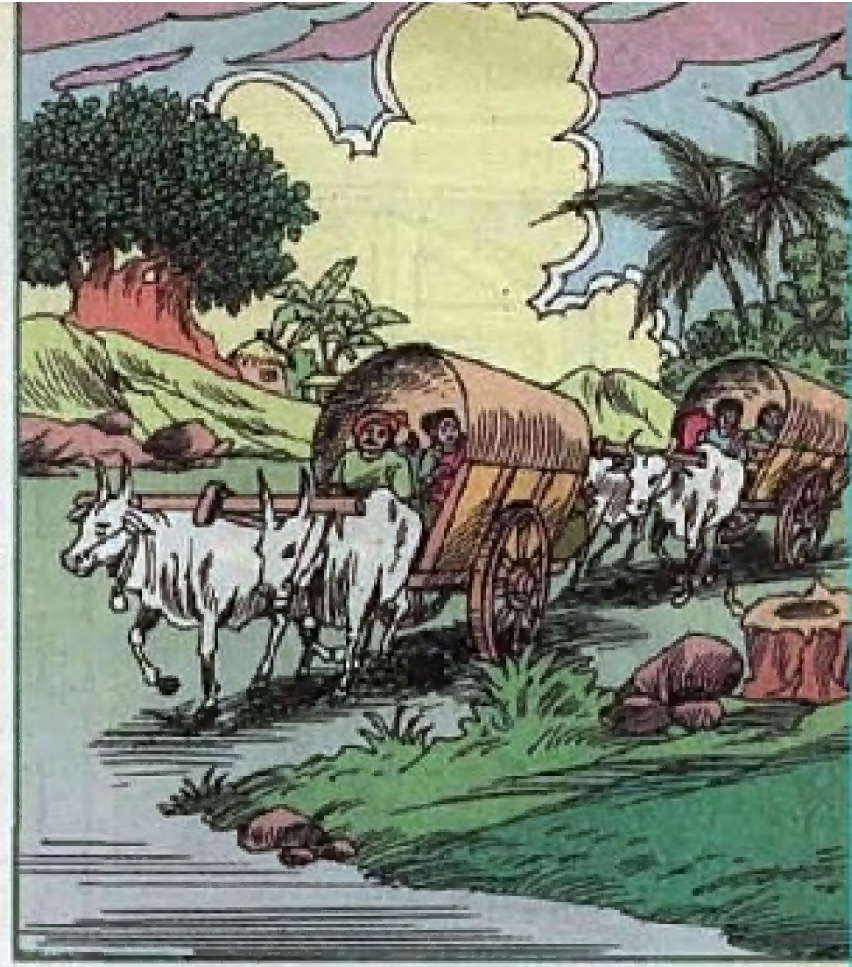
एवं साहसपूर्णं कार्यं कृतवन्तौ तौ सहोदरौ भूमिं विक्रीय आवश्यकानि वस्तुनि शकटे आरोप्य पत्नीसहिततया राजधानीं प्रति गतवन्तौ । तत्र कस्याश्चित् धर्मशालायां तैः वासः कृतः ।

अनन्तरदिने व्याघ्रचर्म स्वीकृत्य तौ राज-दर्शनाय प्रासादं गतवन्तौ । वीरोचितं वेषं धृतवन्तौ आस्तां तौ । ‘वीरवेषं व्याघ्रचर्म च दृष्ट्वा द्वारपालकाः आवाम् आदरेण राजसमीपं नेष्यन्ति’ इति तयोः चिन्तनम् आसीत् । किन्तु तथा तु न प्रवृत्तं तत्र ।

यावत् उत्कोचः न दास्यते तावत् अन्तः प्रवेशः भवितुं न अर्हति इति स्पष्टशब्दैः उक्तवन्तः द्वारपालकाः ।

द्वारपालकाः एवं निर्भयतया उत्कोचं यत् पृच्छन्ति तत् दृष्ट्वा तौ आश्चर्येण स्तब्धौ । उत्कोचदानं विना अन्या गतिः न आसीत् इत्यतः तौ एकैकस्मै द्वारपालकाय रजतमुद्राद्वयं दत्त्वा अन्तः प्रवेशं प्राप्तवन्तौ ।

राजा चन्द्रहासः तयोः वीरवेषं व्याघ्रचर्म च दृष्ट्वा नितराम् असन्तुष्टः । सः असन्तोषेण एव - “भवतोः आगमनस्य कारणं किम् ?”

इति अपृच्छत् ।

तदा तौ व्याघ्रमारणस्य उद्देशं तदर्थं कृतं साहसं च विस्तरेण उक्तवन्तौ । प्राणापायम् अपि अविगणय्य एतत् साहसं कृतम् इत्यपि उक्तवन्तौ तौ ।

किन्तु राजा तयोः कथने विशेषासक्तिम् अप्रदर्शयन् अवदत् - “भवादृशाः साहस-शीलाः एतस्मिन् देशे बहवः सन्ति । तादृशेभ्यः सर्वेभ्यः राजास्थाने उद्योगः दातुं न शक्यः” इति ।

एकैकस्मै अपि शतं रजतमुद्राः दत्त्वा तौ प्रतिप्रेषितवान् सः ।

निराशतां प्राप्य आगतौ तौ दृष्ट्वा तयोः पत्न्यौ नितरां खिन्ने ।

दिनद्वयस्य अनन्तरं रङ्गदेवस्य पत्नी उक्तवती - “कदाचित् यथा वयं चिन्तयामः तथा

न प्रवर्तते । इदानीं ग्रामं प्रति प्रतिनिवर्तनं तु अशक्यम् । यदि प्रतिगच्छेम तर्हि जनाः अस्मान् उपहसेयुः । अतः राज्ञा दत्तं धनम् उपयुज्य वाणिज्यस्य आरम्भः एव वरम्” इति ।

तौ आहारपदार्थानां विषये पूर्णज्ञानवन्तौ आस्ताम् । अतः तौ निश्चितवन्तौ यत् आहारवस्तूनां कश्चन आपणः आरम्भणीयः इति । यदा आपणारम्भस्य प्रयत्नः आरब्धः तदा ताभ्यां ज्ञातं यत् एतत् सरलं सर्वथा नास्ति इति ।

आपणः आरब्धव्यः चेत् आदौ नगरपालकस्य अनुज्ञा प्राप्तव्या इति ताभ्यां ज्ञातम् । अतः तौ नगरपालकस्य गृहं गतवन्तौ । तत्र ज्ञातं यत् द्विशतं रजतमुद्राः उत्कोचरूपेण दत्ताः चेदेव अनुमतिपत्रं प्राप्यते इति ।

एतत् ज्ञात्वा नितरां क्रुद्धः सोमदेवः अवदत् - “किमेतत् ? प्रतिपदम् उत्कोचः दातव्यः खलु अत्र ? राजा एतेषाम् उत्कोचग्राहिणां व्यवहारं जानन् अपि मौनेन आस्ते । किम् एतत् युक्तम् इति सः राजा एव प्रष्टव्यः अस्माभिः” इति ।

“युक्तम् एतत् । वाणिज्यं करणीयं न चेति अनन्तरं निर्णयाव । भवता यथा उक्तं तथा आदौ राजानम् एव एतस्य युक्तायुक्ततां पृच्छाव” इति अवदत् रङ्गदेवः ।

ततः तौ पुनरपि राजभवनं गतवन्तौ । तत्र द्वारपालकौ उत्कोचं पृष्टवन्तौ एव । सोमदेवः पूर्वम् एव निर्णीतवान् आसीत् यत् एतादृशे अवसरे किं करणीयम् इति ।

अतः सः दीनस्वरेण अवदत् - “आवयोः समीपे वराटिकामात्रम् अपि धनं नास्ति । मम अङ्गुली स्थितम् एतत् सुवर्णाङ्गुलीयकम् एकमेव मूल्याहं वस्तु । कृपया आवयोः अन्तः गमनाय अनुज्ञा दीयताम् । राजा सन्तुष्टः सन् यदि किमपि उपायनं दद्यात् तर्हि एतत् सुवर्णाङ्गुलीयकम् एव भवद्भ्याम् उपायनीकरिष्यते मया” इति ।

“तत् अङ्गुलीयकम् इदानीम् एव उपायनीक्रियताम्” इति उक्त्वा दर्पं दर्शयन्तौ सोमदेवात् अङ्गुलीयकं बलात् एव वशीकृतवन्तौ तौ द्वारपालकौ ।

पुनः अपि अन्तः आगतौ तौ दृष्ट्वा राजा चन्द्रहासः झटिति अभिज्ञाय तीक्ष्णस्वरेण अपृच्छत् - “पुनः किमर्थम् आगतम् अत्र ?” इति ।

तदा सोमदेवः विनयेन प्रवृत्तं सर्वं निवेद्य -

“महाराज ! एषा उत्कोचग्राहिता व्याघ्रात् अपि अधिकभयकारिणी । यदि मया उक्ते भवतः सन्देहः तर्हि भवान् स्वयं परीक्षां करोतु । मया दत्तं नीलमणियुक्तम् अङ्गुलीयकम् इदानीम् अपि द्वारपालकयोः समीपे अस्ति” इति अवदत् ।

एतत् श्रुतवतः राज्ञः मुखे प्रसन्नता प्रसृता । सः सोमदेवं प्रशंसापूर्णया दृष्ट्या पश्यन् उक्तवान् - “भवादृशः एव साहसी मया अपेक्ष्यते । उत्कोचग्राहिता व्याघ्रात् अपि घोरतरा इति भवता युक्तम् एव उक्तम् । केभ्यश्चित् मासेभ्यः पूर्वम् एव मया अपि अवगतम् आसीत् यत् मम देशे उत्कोचग्राहिता कटस्य अधः प्रवहत् जलम् इव मन्दं सर्वत्र प्रसरन्ती अस्ति इति । केषाञ्चित् परिशुद्धानां साहसशीलानां साहाय्यं विना अहम् एकाकी एतं व्याधिं निरोद्धुं न शक्नोमि इत्यतः एतावत्-पर्यन्तं मौनेन आसम् । एतां प्रवृत्तिं विरुध्य किं कोऽपि स्वरम् उत्थापयेत् इति प्रतीक्षमाणः आसम् । एतदवसरे एव भवन्तौ भगवता प्रेषितौ इव अत्र उपस्थितौ । महतः सन्तोषस्य विषयः एषः” इति ।

राज्ञः एतत् वचनं श्रुत्वा नितरां सन्तुष्टः सोमदेवः विनयेन अवनम्य राजानं नमस्कृतवान् ।

द्वित्रक्षणानन्तरं राजा सोमदेवम् उक्तवान् - “अद्य आरभ्य भवता राज्यस्य कर्मचारिणां परिवीक्षणं करणीयम् । एतस्य विभागस्य प्रमुखं कृतवान् अस्मि भवन्तम् अद्यैव । उच्चः अधिकारी अपि कञ्चित् यदि कदाचित् उत्कोचं स्वीकृतवान् इति ज्ञायेत तर्हि तं न्यायालयं प्रति नेतुं सम्पूर्णः अधिकारः भवते दीयते मया” इति ।

ततः सः रङ्गदेवं पश्यन् अवदत् - “भवतः अग्रजः एषः भवान् इव वाक्पटुः तु न । तथापि व्याघ्रमारणे, अत्र आगमने च भवता सह स्थितः सः भवादृशः एव साहसी । अतः तं नूतननगरपालकं कृतवान् अस्मि” इति ।

एवम् उभौ अपि सहोदरौ राजास्थाने उच्चम् उद्योगं प्राप्तवन्तौ । राज्ये भ्रष्टाचारस्य निवारणाय तौ विशेषप्रयासं कृतवन्तौ । तत्र साफल्यम् अपि प्राप्तं ताभ्याम् । एवं तौ राज्ञः प्रीतिपात्रतां गतौ ।

कोपशीलः धनिकः

महापुरनामके ग्रामे बलभद्रनामकः कश्चन कृषिकः आसीत् । सः महाकोपशीलः । ग्रामे कस्यापि विषये सः योग्यरीत्या न व्यवहरति । महद्भिः जनैः सह अपि तस्य वार्तालापः कोपस्वरेण एव भवति स्म । यः कोऽपि तस्य एतं स्वभावं यदि आक्षिपति तर्हि तमेव बलभद्रः वदति स्म - “भवान् कः मां बोधयितुम् ? काशीनगरे विद्याभ्यासः कृतः किं भवता ? अथवा रामेश्वरतः आगतं किम् ? गच्छतु, गच्छतु । स्वीये कर्मणि अवधानं ददातु” इति ।

शैत्यकाले कस्मिंश्चित् दिने सः प्रभाते पञ्चषैः पुरुषैः सह अग्नेः पुरतः उपविश्य शैत्यं परिहरन् आसीत् । तस्य समीपे एव उपविष्टः मिलिन्दनामकः तदीयस्य दुकूलम् अग्निना व्याप्तं लक्षितवान् । किन्तु बलभद्रं तं विषयं वक्तुं धैर्यम् अप्राप्नुवन् सः मौनम् आश्रितवान् । यतः स्वभावेन सः भीरुः ।

सः जानाति स्म यत् बलभद्रः महान् कोपशीलः, झटिति यत्किमपि वदति च इति । किन्तु यदा अग्निः दुकूलस्य अधिकभागे व्याप्तः तदा बलभद्रं जागरयितुं सः उक्तवान् - “बलभद्रवर्य, किञ्चित् वक्तुम् इच्छामि, कथयामि किम् ?” इति ।

तदा कोपेन बलभद्रस्य नेत्रे रक्तवर्णे जाते । कठोरस्वरेण सः - “मां वक्तुम् इच्छतः भवतः कियत् घाष्टर्यम् ? जागरुकः भवतु । इतोऽपि एकः शब्दः अपि यदि भवतः मुखात् निस्सरेत् तर्हि भवदीयां जिह्वां कर्तयिष्यामि” इति कथयन् आकस्मिकतया स्वदुकूलं दृष्टवान् । तावता दुकूलस्य अधिकः भागः अग्निना व्याप्तः आसीत् ।

झटिति तं दुकूलम् दूरे क्षिप्त्वा सः मिलिन्दम् उक्तवान् - “मूर्ख, मम दुकूलम् अग्निना दह्यमानं दृष्ट्वा अपि तत् किमर्थं न उक्तं भवता ?” इति ।

तदा मिलिन्दः उक्तवान् - “किं करवाणि ? भवतः मनःस्थितिः विचित्रा । भवान् सर्वदा कुपितः भवति, निन्दति च । अहं तु अग्निविषयं वक्तुम् उद्युक्तः । किन्तु भवतः कोपशीलता मां न्यवारयत् । यतः मया काशीनगरे विद्याभ्यासः न कृतः । रामेश्वरतः अपि न आगतम्” इति ।

भल्लूकमान्त्रिकः

९

[गजः अङ्गरक्षकस्य अनुसरणम् अकरोत् । अङ्गरक्षकः धावन् उग्रदण्डसमीपम् आगतः । अत्रान्तरे सचेतनतां प्राप्तवान् राजा दुर्मुखः उत्थाय अरण्यं प्रति धावितवान् । कश्चन भिल्लयुवकः चित्रकम् उद्दिश्य बाणं प्रयुक्तवान् । तस्मात् व्रणितः चित्रकः वृक्षात् अपतत् । राजा दुर्मुखः अपि वृक्षात् अपतत् । तदनन्तरम्....]

राजानं दुर्मुखं चित्रकं च वृक्षात् पतितं दृष्ट्वा अङ्गरक्षकः उच्चस्वरेण अवदत् - "भो भोः । किं केवलेन दर्शनिन ? बाणप्रयोगेण एषः चित्रकः मार्यताम्" इति ।

राजा दुर्मुखः वृक्षात् आदौ कस्यचित् गुल्मस्य उपरि पतितः, तदनन्तरं भूमौ पतितः । अतः सः किञ्चिदपि न व्रणितः ।

अङ्गरक्षकः चित्रकम् क्रोधमिश्रितया दृष्ट्या पश्यन् अवदत् - "महाराज ! नितरां व्रणितः अयं चित्रकः भवतः उपरि अभि-

पतितुम् उद्युक्तः अस्ति" इति ।

चित्रकस्य आक्रमणात् आत्मानं रक्षन् राजा दुर्मुखः धावन् किञ्चिद्दूरं गत्वा अङ्गरक्षकं तीक्ष्णदृष्ट्या पश्यन् अवदत् - "किं भवतः बुद्धिः सर्वथा विनष्टा अस्ति ? अविलम्बेन एतं चित्रकं खड्गेन मारयतु तावत् । एषः भिल्लतरुणः किम् अस्मद्देशीयः ? दर्शनात् तु भासते अयं कश्चन मूर्खः इति" इति ।

व्रणितः चित्रकः तु एकैकं पदम् अग्रे स्थापयन् राज्ञः दुर्मुखस्य दिशि गच्छन्

आसीत् । एतत् दृश्यं पश्यन् अपि निश्चलतया स्थितः भिल्लतरुणः मन्दहासपूर्वकम् - "अहं मूर्खः एव स्यां नाम । किन्तु तादृशः मूर्खः तु न, यश्च सुवर्णमुद्राणां मूल्यम् अपि न जानीयात् । पञ्च सुवर्णमुद्राः दीयन्ते इति प्रतिज्ञातं खलु आसीत् ? ताः सुवर्णमुद्राः क्व ? इदानीम् एव ताः कुतः न दीयन्ते ?" इति उक्त्वा धनुषि बाणं योजयित्वा अङ्गरक्षकं लक्ष्यीकृत्य गृहीत्वा - "भवान् एतं महाराजत्वेन सम्बोधयति खलु ? किं वस्तुतः अपि अयं महाराजः एव, उत तद्वेषधारी अन्यः ?" इति अपृच्छत् ।

व्रणितः चित्रकः पुनरपि आक्रमणेन राजानं दुर्मुखं मारयितुं प्रयतमानः अस्ति इति जानन् अङ्गरक्षकः स्वस्य कोषात् खड्गम् आकृष्य राजानम् अवदत् - "महाराज ! भवान् खड्गम् आकृष्य चित्रकस्य सम्मुखीकरणाय उद्युक्तः

भवतु । अन्यथा एषः भवन्तं, मां च मारयेत् अपि" इति ।

अत्रान्तरे भिल्लतरुणः एकं बाणम् अङ्गरक्षकस्य पुरतः भूमौ प्रयुज्य अपरं बाणं धनुषि संयोज्य तं लक्ष्यीकृत्य गृहीत्वा - "मम प्रश्नस्य उत्तरं किमर्थं न दीयते भवता ? मम एषः बाणः भवतः प्राणान् एव अपहरेत् । स्मरतु" इति अवदत् ।

राजा दुर्मुखः कोषात् खड्गम् आकृष्य यद्यपि हस्तेन गृहीतवान् तथापि चित्रकस्य सम्मुखीकरणे धैर्यम् अप्राप्नुवन् ततः पलायनाय उद्युक्तः सन् - "अये भिल्लयुवक ! अहम् एव उदयगिरिराजः दुर्मुखः । भाग्यं मम उपकारकं न जातम् । अतः मया एवम् अरण्ये भ्रमणं करणीयम् अभवत् । भवतः बाणः चित्रकस्य मर्मस्थाने न लग्नः आसीत् । अतः अपरस्य बाणस्य प्रयोगं कृत्वा तं मारयतु" इति अवदत् ।

"एतावत् पूर्वम् एव उक्तं चेत् एषः कालविलम्बः न अभविष्यत् । विना सेनाम् अरण्यं प्रति आगमनं मूर्खतायै इति किं न ज्ञायते भवता ?" इति अवदत् भिल्लतरुणः ।

एतावत् उक्त्वा भिल्लयुवकः अङ्गरक्षकम् उद्दिश्य गृहीतं बाणं चित्रकं लक्ष्यीकृत्य प्रयोक्तुम् उद्युक्तः । किन्तु तावता चित्रकः गर्जन् राज्ञः समीपं गतः एव । राजा दुर्मुखः चित्रकस्य उपसर्पणं दृष्ट्वा भीत्या पलायनं कर्तुम् उद्युक्तः । चित्रकः तस्य अनुसरणम् अकरोत् । तदा पार्श्वस्थः उग्रदण्डः राजानं गृह्णन् अवदत् - "अये भीरो ! चित्रकं दृष्ट्वा अपि किम् एवं भीरुणा इव धाव्यते ? कीदृशः राजा

भवान् ?" इति ।

राजा दुर्मुखः नखशिखान्तं कम्पमानः
यावत् किमपि वक्तुम् उद्युक्तः तावता क्रुद्धः
चित्रकः तस्य समीपम् आगतवान् एव । एतत्
दृष्ट्वा उग्रदण्डः हस्तेन तं चित्रकं बलात्
ताडितवान् । तस्मात् चित्रकः भूमौ अपतत् ।

उग्रदण्डः तं चित्रकं क्रीडनकम् इव गृहीत्वा
राजानम् अवदत् - "देशस्य शासनं कुर्वतः
भवतः अपि एषः वन्यः पशुः एव अधिक-
धैर्यशाली" इति ।

तावता चोरनायकः नागमल्लः, तस्य
अनुचरौ, वधकः भल्लुकः च तत्र आगताः ।
नागमल्लः दुर्मुखं पश्यन् अवदत् - "भवता तु
स्वयम् एव उक्तम् अस्ति यत् अहं दुर्जयगुप्तः
न, अपि तु राजा दुर्मुखः अस्मि इति । अतः
वयं राजानं भवन्तं सुरक्षिततया राजधानीं
प्रापयिष्यामः । तदर्थं यत् उचितं मन्यते तत्
उपायनं दातुम् अर्हति भवान्" इति ।

एतत् श्रुत्वा वधकभल्लुकः - "जयतु
शिरीषभैरवः ।" इति सकृत् उद्घोष्य परशुम्
उत्तरीय अवदत् - "अयि भोः, भवन्तः सर्वे
सावधानं शृण्वन्तु । मम गुरुः भल्लुकमान्त्रिकः
राज्ञः दुर्मुखस्य शीर्षस्य प्रतीक्षां कुर्वन् स्यात् ।
अतः एतस्य शिरः कर्तयित्वा एव अहं
राजधानीं गमिष्यामि । भवद्भिः सर्वैः एतस्य
कलेवरः आनेतव्यः भविष्यति । कलेवरस्य
आनेतृभिः पारितोषिकत्वेन किं प्राप्येत इति
किं भवद्भिः ज्ञायते ? राजपक्षीयैः भवतां
शिरश्छेदः करिष्यते" इति अवदत् ।

"अये वधकभल्लुक ! भवता महत् चातुर्य-
पूर्णं वचनम् उक्तम् !" इति वदन् हस्तस्थं

चित्रकं दूरे क्षिप्त्वा परितः स्थितान् सकृत्
दृष्ट्वा राक्षसः उग्रदण्डः अवदत् - "असहाय-
स्थितौ स्थितस्य दुर्मुखराजस्य शिरसः कर्तनस्य
विचारः न्यायसङ्गतः न । भवन्तः किम्
अभिप्रयन्ति एतद्विषये ?" इति ।

वधकभल्लुकात् ऋते अन्ये सर्वे राक्षसस्य
उग्रदण्डस्य कथनं समर्थितवन्तः । तदा वधक-
भल्लुकः परशुम् अधः कृत्वा दीनतापूर्णेन
स्वरेण अवदत् - "एवं तर्हि मम का वा
गतिः ? राज्ञः दुर्मुखस्य शिरः कर्तनीयम् इति
उद्देशेन एव मानवं मां भल्लुकरूपेण परि-
वर्तितवान् अस्ति मान्त्रिकः । यदि अहं तस्य
वचनम् अपालयन् रिक्तहस्ततया गच्छेयं तर्हि
सः महामान्त्रिकः मम प्राणान् पिबेत्, आजीवनं
मां भल्लुकरूपेण एव स्थापयेत् वा । तदा
अहो, मम कीदृशी दुर्गतिः भवेत् !" इति ।

"एषोऽपि चिन्तनीयः अंशः एव । एतस्याः

समस्यायाः परिहारमार्गः कः ?" इति अवदत्
राक्षसः उग्रदण्डः ।

तदा अङ्गरक्षकः अग्रे आगत्य अवदत् -
"उग्रदण्डमहाराज ! मम एका सूचना अस्ति ।
महाराजः सजीवं तत्र नीयेत तर्हि मान्त्रिकः
अग्नेमं पदं निर्णेतुम् अर्हति । राजा प्राप्तः
इत्यतः वधकभल्लुकस्य अपायः अपि अप-
गन्तुम् अर्हति" इति ।

"भोः, एतस्मिन् विषये भवतः अभिप्रायः
कः ?" इति वधकभल्लुकम् अपृच्छत् उग्र-
दण्डः ।

"एतत् घोरम् अरण्यम् अतिक्रम्य भल्लुक-
मान्त्रिकसमीपं दुर्मुखस्य नयनं किं सुकरं
कार्यम् ? यदाकदाचिदपि सः मां वञ्चयितुम्
अर्हति एव । इतः पूर्वम् अपि तादृशम् एव
प्रयत्नं कृत्वा पलायितवान् आसीत् सः । किन्तु
सौभाग्यवशात् सः अद्य पुनरपि सम्प्राप्तः

अस्ति मया" इति वदन् वधकभल्लुकः
दुर्मुखस्य दिशि प्रस्थातुम् उद्युक्तः ।

तदा दुर्मुखः उग्रदण्डस्य पृष्ठतः तिष्ठन्
उच्चस्वरेण - "उग्रदण्डमहाराज ! अहं भवन्तं
शरणं गतः अस्मि । कृपया मां रक्षतु" इति
अवदत् ।

"अभयं दत्तम् अस्ति मया । अतः चिन्तां
मा करोतु भवान्" इति अवदत् ।

एवं वदन् राजानं स्पृष्ट्वा तस्मिन् धैर्यं प्रपूर्य
उग्रदण्डः वधकभल्लुकम् अवदत् - "वधक-
भल्लुक ! मान्त्रिकसमीपम् एतस्य नयनं मम
उत्तरदायित्वम् । भवान् स्ववाहनं कर्तितशुण्डं
गजम् आरुह्य राजधानीं प्रति गच्छतु । अहं
राज्ञा सह पादाभ्यां चलन् राजधानीम्
आगमिष्यामि" इति ।

"उग्रदण्डवर्य ! भवान् स्ववचनम् अवश्यं
परिपालयिष्यति ननु ? अहम् इदानीम् एव
एतस्य गजस्य बन्धनार्थम् उपयुक्तां रज्जुं
कर्तयिष्यामि" इति वदन् वधकभल्लुकः ततः
प्रस्थितवान् ।

भिल्लतरुणः तस्य पृष्ठतः एव पदानि
स्थापयन् अवदत् - "वधकभल्लुकवर्य !
असावधानः सन् भवान् गजसमीपं मा गच्छतु ।
वार्तालापे निमग्नाः भवन्तः गजस्य गर्जनं
श्रुतवन्तः वा न वा इति न ज्ञायते मया ।
एतावता सः सिंहः गजस्य कुम्भस्थलं
विदारितवान् स्यात् अपि" इति ।

"एवम् !" इति साक्षर्यं वदन् वधक-
भल्लुकः गजस्य दिशि वेगेन धावितवान् ।
तावता सिंहः गजस्य कुम्भस्थलं विदारयितुम्
प्रयत्नम् आरब्धवान् आसीत् । गजः तु स्वस्य

व्रणितां शुण्डां प्रसार्य सिंहं ग्रहीतुं, बन्धनस्य छेदाय च प्रयतमानः असीत् ।

एतत् दृश्यं दृष्ट्वा नितरां क्रुद्धः वधकभल्लुकः - "अये । दुष्ट ! उद्धतसिंह ! मम वाहनम् एव मारयितुम् उद्युक्तस्य भवतः कियत् घाष्टर्यम् ?" इति वदन् स्वस्य परशुम् उन्नीय सिंहस्य दिशि वेगेन धावितवान् ।

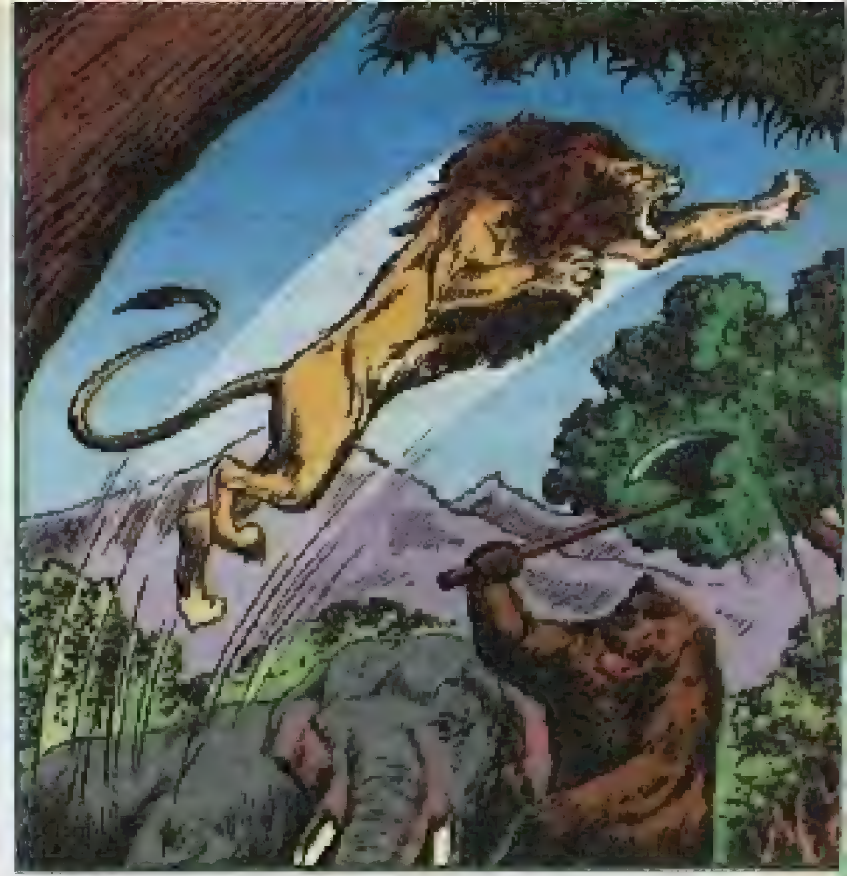
सिंहः अपि गर्जन् वधकभल्लुकस्य दिशि आगच्छत् । वधकभल्लुकः सिंहं लक्ष्यीकृत्य स्वस्य परशुं क्षिप्तवान् । सः परशुः तस्य पृष्ठपादे लग्नः ।

एतेन यद्यपि सिंहः भूमौ अपतत्, तथापि अपरस्मिन् एव क्षणे उत्थाय सः वधकभल्लुकस्य संहाराय अग्रे आगच्छत् एव । तावता सिंहस्य उरः लक्ष्यीकृत्य बाणं प्रयुक्तवान् भिल्लयुवकः ।

बाणप्रहारं प्राप्य सिंहः पुनरपि भूमौ अपतत् । योरं गर्जनं कुर्वन् सः उत्थातुं यदा प्रयतमानः आसीत् तदा वधकभल्लुकः स्वस्य परशुम् उन्नीय तेन सिंहं कण्ठे बलात् प्रहृतवान् ।

एतस्मात् सिंहस्य कण्ठे महाव्रणः जातः । सिंहः पादान् चालयन् प्रतिरोधं कर्तुं प्रयतते स्म । वधकभल्लुकः तं पुनरपि प्रहर्तुं स्वस्य परशुम् उन्नीतवान् । तदा भिल्लतरुणः तस्य हस्तं गृहीत्वा तदीयं प्रयत्नं निवारयन् अवदत् - "अये वधकभल्लुक ! मृतप्रायस्य एतस्य पुनः प्रहरणेन किम् ? पुनः प्रहारेण एतस्य चर्म मा विनाशयतु भवान् । एतस्य चर्म केसराः च अपेक्ष्यन्ते मया" इति ।

वधकभल्लुकः तं भिल्लयुवकं प्रशंसन्

अवदत् - "मित्र ! भवतः बाणप्रयोग-कौशलम् अपूर्वम् । यदि भवान् एकाकी वासं कुर्वन् स्यात् तर्हि मया सह आगच्छतु । राजानम् उक्त्वा अहं भवन्तं सहायकवधकपदे नियोक्ष्यामि" इति ।

भिल्लयुवकः शिरः चालयन् उक्तवान् - "भवतः एषा सूचना युक्ता एव अस्ति । भवतः सहायकत्वेन कार्यकरणं ममापि सम्मतम् एव" इति ।

तावता उग्रदण्डादयः अन्यैः सह तत्र आगत्य अवदन् - "अहो, वधकभल्लुकेन उत्तमः एव सहायकः प्राप्तः अस्ति" इति ।

एतत् श्रुत्वा सन्तोषं प्राप्तवान् वधकभल्लुकः मन्दहासपूर्वकम् अवदत् - "अये नागमल्ल ! भवान् अनुचरैः सह गत्वा मम वाहनभूतस्य गजस्य बन्धनम् अपनयतु" इति ।

"भवतः आज्ञा शिरोधार्या एव मम ।

किन्तु बन्धनस्य अपगमस्य अनन्तरं सः गजः
आक्रमणेन अस्मान् पीडयेत् चेत् अस्माभिः
किं करणीयम् ? तदा तु वयं प्राणैः विद्युक्ताः
स्याम खलु" इति अवदत् नागमल्लः ।

"मम वाहनभूतः सः मदीयाम् आज्ञां विना
भवन्तं कथं पीडयेत् ?" इति वदन् वधक-
भल्लूकः स्वयं गजस्य समीपम् अगच्छत् ।
अन्ये गजस्य बन्धनम् अपनीतवन्तः । वधक-
भल्लूकः गजस्य पृष्ठे उपविष्टवान् ।

यदा बन्धनम् अपगतं तदा गजः झटिति
उदतिष्ठत् । वधकभल्लूकः भिल्लयुवकं हस्त-
सङ्केतेन स्वसमीपम् आहूय अवदत् - "अये !
युवक ! भवान् अरण्यमार्गं सम्यक् जानाति
एव । अतः भवान् एतस्य कुम्भस्थलस्य समीपे
उपविशन् चन्द्रशिलां प्रति गमनाय मार्गं
दर्शयतु" इति ।

ततः सः उग्रदण्डं पश्यन् अवदत् - "राजा
दुर्मुखः मध्येमार्गं यथा पलायनं न कुर्यात्
तथा कृत्वा राजधानीं प्रति तस्य आनयनं
भवतः दायित्वम्" इति ।

राक्षसः उग्रदण्डः शिरः चालयन् अङ्गीकारं
संसूच्य अवदत् - "भल्लूकमान्त्रिकसमीपे मम

एकं कार्यम् अस्ति । अतः अहम् अन्यैः सह
पादाभ्याम् आगमिष्यामि । गजम् आरुह्य भवान्
अग्रे गच्छतु नाम । ये अस्माभिः सह आगन्तुं
न इच्छन्ति ते अरण्यस्य अतिक्रमणस्य
अनन्तरम् उद्दिष्टं देशम् उद्दिश्य गन्तुम् अपि
अर्हन्ति" इति ।

"युक्तम् एव उक्तं भवता । राज्ञः दुर्मुखस्य
एकस्यैव ग्रहणे तात्पर्यं मम । अन्ये तु स्वतन्त्राः
एव । ते अस्माभिः सह आगन्तुं तु अर्हन्ति ।
अत्रैव वने वासं कर्तुम्, अन्यत्र गन्तुं वापि
अर्हन्ति" इति अवदत् वधकभल्लूकः ।

एतावत् उक्त्वा वधकभल्लूकः अग्रे गमनाय
स्वस्य गजं प्रेरितवान् ।

सः कर्तितशुण्डः गजः वेगेन अधावत् ।
अन्ये सर्वे दृष्टिपथात् दूरं गताः । अत्रान्तरे
उभौ गजौ आरुह्य आगताः केचन वधक-
भल्लूकस्य गमनम् अवरुद्धवन्तः ।

तयोः गजयोः उपरि सैनिकाः आसन् । ते
- "जयतु उदयगिरिमहाराजः" इति उच्चैः
घोषणं कुर्वन्तः वधकभल्लूकं लक्ष्यीकृत्य
बाणानां प्रयोगम् आरब्धवन्तः ।

- (अनुवर्तते)

वेताल- कथा

आत्माभिमानी

प्राणव्यथम् उत्तमजनाः न परित्यजन्ति
इत्येतां सूक्तिं स्मरन् त्रिविक्रमः
पुनरपि वृक्षस्य समीपं गत्वा वृक्षम्
आरुह्य शाखायां लम्बमानं शवं स्कन्धे
आरोप्य अधः आगत्य यथापूर्वं मौनेन
श्मशानं प्रति प्रस्थितवान् । तदा
शवान्तर्गतः वेतालः अवदत् - "अये
राजन् । कस्य उदात्तस्य लक्ष्यस्य
सिद्ध्यर्थं भवान् एवं मध्यरात्रे एतस्मिन्
घोरे श्मशाने अटति इति न ज्ञायते ।
मया तादृशाः बहवः युवकाः दृष्टाः
सन्ति, ये च स्वातन्त्र्याय प्राणान् अपि
अर्पयितुं सिद्धाः भवन्ति । महान्
आवेशः, महत् भाषणम् इत्यादिकं
भवति तेषाम् । किन्तु परिस्थितौ अल्पं
परिवर्तनं जातं चेत् अपि ते सर्वे शौर्यं
शिरमुत्पन्नं भीरवः इव एव व्यवहरन्ति ।
मिलियन्नामकः भिल्लयुवकः एतस्य

प्रत्यक्षम् उदाहरणम् । तस्य कथां श्रावयामि । मार्गायासपरिहाराय तां कथां श्रद्धया शृणोतु तावत्” इति ।

अनन्तरं वेतालेन कथा आरब्धा -

भार्गवखातप्रदेशस्य दलपतिः कोण्ड-
देवः । तस्य एकमात्रपुत्रः गिरिधरः । आ-
बाल्यात् एव तस्मिन् महान् स्वाभिमानः
आसीत् । यद्यपि सः दलपतेः पुत्रः, तथापि
अहङ्कारः तस्मिन् लेशमात्रेण अपि न आसीत् ।
पर्वतीयैः युवकैः सह एव सः सदा भवति
स्म । सः तान् वदति स्म यत् मनुष्ये
आत्माभिमानः अवश्यं स्यात् इति ।

प्रतिवर्षं भार्गवीमातुः पूजा प्रचलति ।
तदवसरे खड्गयुद्धधनुर्विद्यादिषु विविधाः स्पर्धाः
प्रचलन्ति । ये स्पर्धायां जयं प्राप्नुवन्ति तेषां
सत्कारः क्रियते ।

तदवसरे गिरिधरः तान् प्रोत्साहयन् वदति
स्म - “स्वजातेः स्वतन्त्रतार्थं सर्वैः अपि
युवकैः प्रयासः करणीयः । प्राणान् पणीकर्तुम्
अपि सिद्धैः भवितव्यं तैः” इति ।

तस्य एतादृशानि वचनानि श्रुत्वा भिन्न-
युवकाः महता उत्साहेन उच्चैः करताडनं कुर्वन्ति
स्म ।

भार्गवखातप्रदेशस्य चतसृषु दिक्षु पर्वताः
सन्ति । दक्षिणदिशि खातप्रवेशाय कञ्चन मार्गः
अस्ति । तस्य अपरस्मिन् पार्श्वे अस्ति काञ्चन-
पुरम् । काञ्चनपुरस्य राजा कनकसेनः । गिरि-
धरस्य प्रपितामहकालात् भार्गवखातप्रदेशः
काञ्चनपुरस्य सामन्तदेशः अस्ति । ततः पूर्वं
तु तत्रत्याः स्वतन्त्राः एव आसन् ।

गिरिधरः कदाचित् पितरम् अपृच्छत् -
“तात ! वयं कथं काञ्चनपुरस्य सामन्ताः
जाताः ?” इति ।

तदा कोण्डदेवः अवदत् - “तत् किञ्चित्
रहस्यम् । तस्य प्रकाशनतः वक्तुः प्राणहानिः
भविष्यति । अतः अहं तत् वक्तुं न शक्नोमि”
इति ।

भार्गवीमन्दिरस्य अर्चकः महाबुद्धः ।
गिरिधरः कदाचित् तेन मिलित्वा अवदत् यत्
तत् रहस्यं वक्तव्यम् इति । अर्चकस्य मरणं तु
आसन्नम् आसीत् एव । अतः सः तत् रहस्यम्
उक्त्वा प्राणान् अत्यजत् ।

भार्गवखातप्रदेशः विविधानां फलानां,
जीविनां च आश्रयस्थानम् । सर्वविधानि अपि
औषधसस्यानि तत्र प्राप्यन्ते स्म । काञ्चनपुरस्य
राजा यदा एतत्सर्वं ज्ञातवान् तदा सः सैनिकान्
तत्र प्रेषितवान् । ते सैनिकाः खातीयान् जनान्

पुनः पुनः पीडयन्ति स्म । खातीयैः सङ्गृहीतं
मधु ते बलात् नयन्ति स्म । गजदन्तान्,
व्याघ्रचर्मणि चापि खातीयेभ्यः वशीकृत्य
नयन्ति स्म । एषा विपत्तिः कथं निवारणीया
इति खातीयैः न ज्ञातम् ।

प्रतिवर्षे इव तस्मिन् अपि वर्षे भार्गवीदेव्याः
उत्सवः आगतः । तम् उत्सवं द्रष्टुं केचन
सैनिकाः, काञ्चनपुरस्य कञ्चन दलपतिः च
आगतः ।

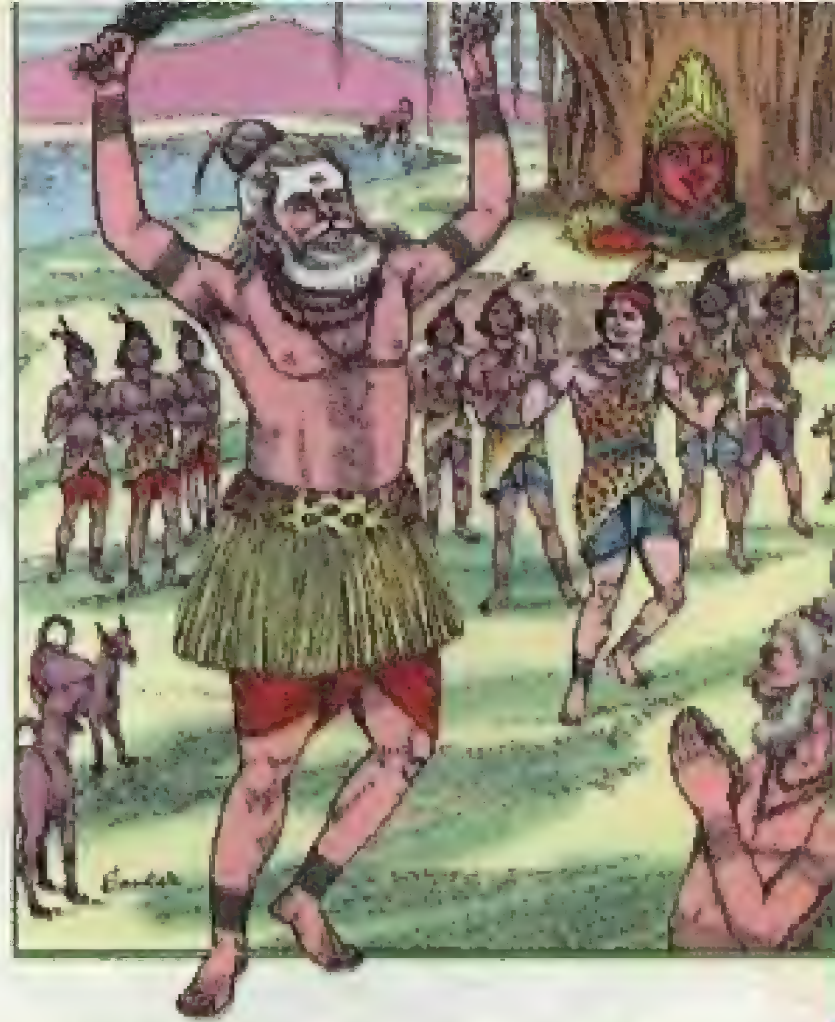
यदा भार्गवीदेव्याः पूजा प्रचलति स्म तदा
अर्चकः भूताविष्टः जातः । सः उच्चैः अवदत् -
“यदि खातीयाः जनाः सकुशलं स्थातुम्
इच्छन्ति तर्हि मम आदेशम् अवश्यं पालयेयुः”
इति ।

तदा भिल्लनायकः अवदत् - “अम्ब !
भवती यत् आदिशति तत् अवश्यं करिष्यामः
अम्ब ! किं करणीयम् इति कृपया आदिशतु”
इति ।

“इतः आरभ्य प्रतिपूर्णिमादिनं त्रिभाण्ड-
मितं मधु, हरिणस्य एकविंशतिः शृङ्गाणि,
एकविंशतिः गजदन्ताः, कण्डोलत्रयमितानि
औषधीयमूलानि च मम पुरतः भवन्तः
स्थापयेयुः । तत् सैनिकाः नयेयुः । यावत्
महाराजः एतं नियमं न परिवर्तयिष्यति तावत्
एषः व्यवहारे स्थास्यति । यदि एतस्य नियमस्य
भङ्गः भविष्यति तर्हि भवतां हानिः निश्चिता”
इति अवदत् अर्चकः ।

“यथा भवती आदिशति तथा करिष्यामः
अम्ब” इति विनयेन शिरः अवनमय्य अवदत्
भिल्लनायकः ।

तस्मात् दिनात् भार्गवखातीयः प्रदेशः

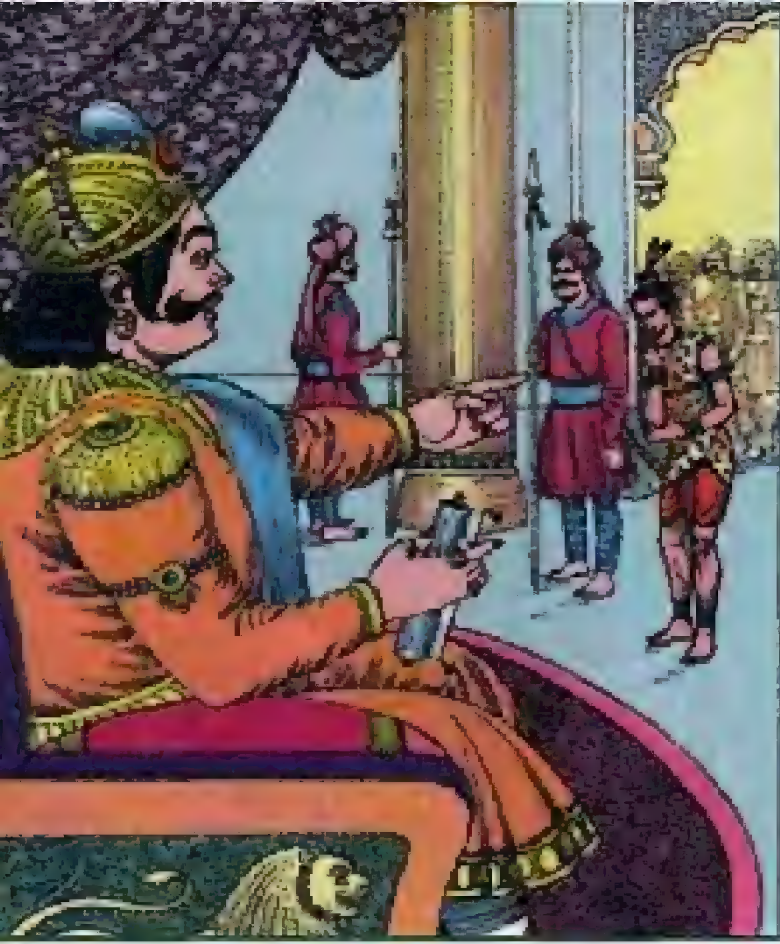

काञ्चनपुरस्य अधीनः जातः । तस्मात् सैनिकैः
क्रियमाणा पीडा तु स्थगिता । किन्तु परिश्रमेण
सञ्चितानि मध्वादीनि प्रतिपूर्णिमादिनं राज्ञे
अर्पणीयानि अभवन् तैः ।

एषा पद्धतिः गिरिधराय न अरोचत । सः
भिल्लतरुणानां पुरतः अवदत् - “वनमाता
यत् ददाति तत् सैनिकेभ्यः समर्थं वयं कष्टेन
जीवन्तः स्मः । एतत् दास्यम् इतोऽपि
कियत्कालम् अनुवर्तेत ? वयं सर्वे सम्भूय
सैनिकान् सम्मुखीकरवाम । किम् एतत् न
शक्येत ?” इति ।

“अग्निना क्रीडा न उचिता वत्स ! राज्ञः
सेनायाः महत् सामर्थ्यं भवति । तस्याः
सम्मुखीकरणाय अस्माकं तरुणानां सामर्थ्यं
नास्ति” इति पुत्रम् अबोधयत् कोण्डदेवः ।

गिरिधरः कदाचित् पितरम् अवदत् -
“अहं राजधानीं गत्वा राजानं दृष्ट्वा अस्माकं
“शं निवेदयिष्यामि” इति ।

“राजा यदि अस्माकं प्रार्थनां पुरस्कुर्यात्
तर्हि सर्वाः समस्याः परिहृताः इव । विनयेन
राजानं सर्वं वदतु भवान्” इति अवदत् कोण्ड-
देवः ।

अनन्तरदिने एव गिरिधरः द्वाभ्यां मित्राभ्यां
सह राजधानीं गत्वा राजानं दृष्ट्वा स्वस्य कष्टं
निवेदितवान् ।

सर्वं श्रुत्वा महाराजः अवदत् - “भार्गव-
खातीयः प्रदेशः अस्माकं सामन्तदेशः । तस्य
पूर्णः अधिकारः अस्माकम् । यदि भवन्तः
करं दातुं न इच्छन्ति तर्हि खातं परित्यज्य
गच्छन्तु” इति ।

“भार्गवखातप्रदेशः अस्माकं जन्मभूमिः ।

तां परित्यज्य गमनं सर्वथा असाध्यम् । एतत्
वयं स्वप्ने अपि न चिन्तयितुम् अर्हामः” इति
उक्त्वा ततः निर्गतवान् गिरिधरः ।

ततः सप्ताहः अतीतः । कदाचित् राजा
आस्थाने आसीनः आसीत् । तदा कश्चन
भिल्लयुवकः आस्थानं प्रविश्य राज्ञे एकं पत्रं
दत्तवान् ।

तस्मिन् पत्रे लिखितम् आसीत् - “राजन् !
बहुभ्यः वर्षेभ्यः पूर्वं भूताविष्टस्य अर्चकस्य
वचनात् भीताः खातीयाः जनाः यत् वचनं
दत्तवन्तः तत् पालयन्तः स्मः वयम् । तस्मात्
दिनात् करं यच्छन्तः स्मः, कष्टानि अनुभवन्तः
स्मः च । मया आगत्य यत् निवेदनं कृतं तत्
निराकृतं भवता । एषः तु दौर्भाग्यस्य विषयः ।
अतः इदानीं वयम् अस्मत्प्रदेशं स्वतन्त्रं
घोषितवन्तः स्मः । अस्माकं जनाः भवतः
सेनां सम्मुखीकर्तुं सिद्धाः सन्ति एव । ते प्राणान्
पणीकृत्य युद्धं कर्तुं सिद्धाः । किन्तु अहं
रक्तपातस्य विरोधी । अतः अहम् एकं निवेदनं
करोमि । भिल्लानां प्रतिनिधिः सन् अहं भवतः
मल्लैः सह मल्लयुद्धं करिष्यामि । खड्गयुद्धम्
अपि भवतु । यदि तत्र मम जयः स्यात् तर्हि
अस्मत्प्रदेशस्य स्वातन्त्र्यं पुरस्करणीयं भवता ।
यदि मम पराजयः स्यात् तर्हि वयं सर्वे खात-
प्रदेशं परित्यज्य गमिष्यामः । मम विश्वासः
अस्ति यत् भवान् अस्माकं विज्ञप्तिं
पुरस्करिष्यति इति । मल्लयुद्धादिकं कदा कुत्र
च भवतु इति सूचयतु” इति ।

एतत् पत्रं गिरिधरेण लिखितम् आसीत् ।
पत्रं पठित्वा राजा नितरां क्रुद्धः । तस्य भ्रुकुटी
वक्रे जाते ।

तथापि कोपं निगृह्य सः तं भिल्लयुवकम् अवदत् - "अग्रिमे पूर्णिमादिने राजधान्याः राजाङ्गणे एतदर्थं व्यवस्था करिष्यते मया । इतः प्रतिगत्य भवान् एतं विषयं गिरिधरं वदतु" इति ।

पूर्णिमादिनम् उपस्थितम् । गिरिधरः मित्राभ्यां सह राजाङ्गणम् आगतवान् । यदा सः राजाङ्गणे पदं स्थापितवान् तदा केचन सैनिकाः आगत्य तं बन्दीकृतवन्तः ।

एताम् अनिरीक्षितां घटनां दृष्ट्वा गिरिधरः आश्चर्यचकितः । सः क्रोधपूर्णया दृष्ट्या राजानम् अपश्यत् ।

तदा राजा अवदत् - "अये, गिरिधर ! भवतः साहसप्रवृत्तिः श्लाघनार्हा एव । भवान् राजविरोधं कृत्वा स्वप्राणान् अपायगते पातितवान् । कण्टकं कण्टकेन एव अपसारणीयम्

इति तु रणनीतिः । ये निश्चिन्तजीवनं यापयन्तः आसन् तेषां हृदये भवान् स्वाभिमानं स्वतन्त्रता-भावं च पूरितवान् । तान् राजविरोधकार्ये प्रेरितवान् भवान् विद्रोही अस्ति । एतस्य अक्षम्यस्य अपराधस्य निमित्तं शिरश्छेदः एव योग्यः दण्डः । भवान् यथा रक्तपातविरोधी अस्ति तथैव अहमपि रक्षपातविरोधी अस्मि इत्यतः मया कश्चन अन्यः एव मार्गः चिन्तितः । भार्गवखातस्थानां मनसि स्वातन्त्र्यप्रियता उद्बुद्धा अस्ति । तान् वशे स्थापयितुं न शक्नोमि अहम् । सेना अपि तान् निग्रहीतुं न शक्नुयात् । अतः अहं तेषां स्वतन्त्रतां पुरस्कर्तुम् इच्छामि । किन्तु तदर्थं भवता मया सूच्यमानः कश्चन विशिष्टः नियमः पालनीयः भविष्यति" इति ।

"सः नियमः कः इति भवान् वदतु ।

तस्य श्रवणस्य अनन्तरं पालनं शक्यते वा न वा इति अहं वदिष्यामि" इति अवदत् गिरिधरः ।

"स्वस्य जन्मभूमेः स्वतन्त्रतार्थं भवता एतस्मिन् राजभवने आजीवनं दास्यम् अनुभोक्तव्यम् । अत्रत्यानां परिचर्या कुर्वता भवता दिनानि यापनीयानि आजीवनम् । किम् एतत् अनुमन्यते भवता ?" इति गिरिधरम् अपृच्छत् राजा ।

एतं नियमं श्रुत्वा गिरिधरः क्षणकालं स्तब्धः । द्वित्रक्षणानन्तरं सः अवदत् - "महाराज ! भवतः नियमं हृत्पूर्वकम् अङ्गीकरोमि अहम्" इति ।

वेतालः एवं कथां समाप्य अवदत् - "राजन् ! गिरिधरः आ बाल्यात् स्वाभिमानि एव आसीत् । तथापि आजीवनं दास्यं किमर्थम् अङ्गीकृतं तेन ? किं प्राणापायभीतिं प्राप्य सः एतादृशं निर्णयं कृतवान् ? स्वाभिमानस्य त्यागः किमर्थं चिन्तितः तेन ? कष्टस्थितौ एव मानवस्य परीक्षा भवति । किमर्थं गिरिधरः तादृश्यां परीक्षायाम् अनुत्तीर्णः जातः ? स्वाभिमानः किमर्थं तस्मिन् लुप्तः ? सर्वम्

एतत् विचित्रम् एव खलु ? मम एतेषां प्रश्नानाम् उत्तरं जानन् यदि भवान् न वदेत् तर्हि भवतः शिरः सहस्रधा भग्नं भवेत्" इति ।

तदा मौनेन स्थातुम् अशक्तः त्रिविक्रमः अवदत् - "गिरिधरस्य स्वभावपरिवर्तनं तु न जातम् । तस्य जीवितलक्ष्यम् आसीत् यत् मातृभूमेः स्वतन्त्रता कल्पनीया इति । अन्ते तेन तत् लक्ष्यं साधितम् अपि । एतस्य साधनार्थं सः प्राणान् अर्पयितुम् अपि सिद्धः एव आसीत् । एवं स्थिते व्यक्तिगतः स्वाभिमानः तेन अर्पितः यत् तत्र किम् आश्चर्यम् ? 'त्यजेदेकं कुलस्यार्थं' इति प्राचीनोक्तिः प्रसिद्धा अस्ति एव । देशस्य हितार्थम् आत्मनः अभिमानस्य समर्पणं यत् तेन कृतं तत् तदीयाम् उदात्तताम् एव द्योतयति । अतः सः जीवनपरीक्षायां न अनुत्तीर्णः, प्रत्युतः जीवने यत् सर्वश्रेष्ठम् इति भावितं तदेव समर्पयिता तेन विशिष्टश्रेणी आसादिता । प्रशंसनीयं कृत्यं तस्य" इति ।

एवं वदता त्रिविक्रमेण मौनभङ्गः कृतः आसीत् । अतः शवान्तर्गतः वेतालः ततः अदृश्यः भूत्वा यथापूर्वं वृक्षस्य शाखाम् अवलम्बितवान् ।

यदि शिक्षकाः दीपायेरन्...

एषा घटना अस्मद्देशस्य राष्ट्रपतेः ए.पि.जे. अब्दुल्कलामस्य जीवनतः उद्धृता । भारतस्य स्वातन्त्र्यस्य अनन्तरम् अधिकः कालः अतीतः न आसीत् । पञ्चायतसभायाः निर्वाचनम् आसन्नम् आसीत् । कलामस्य पिता जनाब् अबुल् फकीर जैनुलाबदीनः रामेश्वरप्रदेशतः चितः आसीत् । तस्यैव अध्यक्षपदप्राप्तिः निश्चितप्राया आसीत् । सः चितः आसीत् यत् तत्र कारणं तदीया योग्यता एव, न तु जातिः आर्थिकस्थितिः वा ।

अथ कदाचित् अब्दुल्कलामः दीपस्य पुरतः उपविश्य पठन् आसीत् । तदा द्वारताडनशब्दः कञ्चित् श्रुतः । कलामः द्वारम् उद्घाटितवान् । कश्चित् आगन्तुकः अन्तः आगतवान् । सः कलामम् अवदत् यत् अहं भवतः पित्रे कमपि बन्धं दातुम् इच्छामि इति । तदीयः पिता सायङ्कालीनप्रार्थनार्थं गतः आसीत् । माता अपि प्रार्थनार्थं गता आसीत् । अतः कलामः अवदत् यत् बन्धं मञ्चस्य उपरि स्थापयित्वा गच्छतु भवान् इति । आगन्तुकेन तथैव कृतम् ।

प्रार्थनामन्दिरतः प्रत्यागतः पिता मञ्चस्थं बन्धं दृष्ट्वा अपृच्छत् - “किम् एतत् ? केन स्थापितम् अत्र ?” इति ।

“कश्चित् आगत्य एतदत्र स्थापयित्वा गतवान्” इति अवदत् कलामः । पितां तं बन्धम् उद्घाटितवान् । बन्धे महार्घा वेष्टी, राङ्गव, फलानि, मधुरभक्ष्याणि, काचित् चिटिका च आसन् । एतत्सर्वं दृष्टवान् पिता नितरां क्रुद्धः सन् पुत्रं बहुधा ताडितवान् । तदा तस्य पत्नी

तत्र आगत्य - ‘यत् प्रवृत्तं तत्र एतस्य पात्रं नास्ति’ इति वदन्ती ताडनं निवारितवती । तदा पिता एकं पद्यम् उदाहरन् अवदत् - “भगवान् एव कश्चित् कस्याश्चित् स्थितौ स्थापयति । तस्मै यद्यत् आवश्यकं तत्सर्वं स एव व्यवस्थापयति । तस्मात् अतिरिक्तं यदि किमपि स्वीक्रियते तर्हि तत् पापाय । एतादृशम् उपायनं केनचित् स्वार्थेन दीयते । अतः एतादृशस्य स्वीकारः पापाय” इति ।

अब्दुल्कलामः पितुः एतेन व्यवहारेण न रुष्टः । प्रत्युत ‘मया उत्तमा नीतिः प्राप्ता अद्य’

इति अचिन्तयत् सः । एषा घटना तस्य मनसि स्थिरतया अतिष्ठत् ।

अन्या काचित् घटना तदीयस्य जीवनस्य दिशाम् एव पर्यवर्तयत् । सः यदा अष्टम-कक्षयायाम् आसीत् तदा प्रवृत्ता घटना एषा । सुब्रह्मण्यैय्यरनामकः कश्चन अध्यापकः आसीत् तस्य । अब्दुल्कलामस्य दृष्ट्या अत्युत्तमेषु अध्यापकेषु अन्यतमः सः ।

कदाचित् सः 'पक्षिणः कथं डयन्ते' इति पाठयन् आसीत् । सः कृष्णफलके कश्चित् पक्षिणम् अलिखत् । पक्षपुच्छशिरःशरीरादयः

सम्यक् लिखिताः तेन । पक्षिणः कथं शरीरम् उन्नयन्ति, कथं डयन्ते, डयनकाले एव दिक्परिवर्तनं कथं कुर्वन्ति, पक्षचालनं विनैव कथं डयन्ते इत्यादिकं सः विवृतवान् । बालाः सशब्दं तस्य कथनं शृण्वन्तः आसन् । कक्षयायाः अन्ते सः अपृच्छत् - "पक्षिणः कथं डयन्ते इति किं ज्ञातम् ?" इति । कक्षयायां क्षणकालं मौनं प्रसृतम् । ततः अब्दुल्कलामः उत्थाय अवदत् - "मया स्पष्टतया न अवगतम्" इति ।

अध्यापकः अन्यान् छात्रान् अपश्यत् । तेषां मुखे अपि अनवगतिभावः एव दृश्यते । एतस्मात् अध्यापकः न खिन्नः, न वा क्रुद्धः । सः अवदत् - "सायं वयं समुद्रतीरं गच्छाम ।"

सायं समुद्रतीरे तैः निश्चलतया आकाशे डयमानाः पक्षिणः अदृश्यन्त । तेषां पक्षचालनं कथं भवति, पुच्छबलेन तैः कथं गमनदिक् परिवर्त्यते इत्यादीन् सः पुनः विवृतवान् । पक्षिणां गतिम् अनुकृत्य एव विमाननिर्माणं कृतम् इत्यपि सः अवदत् । ततः प्रत्यागमनसमये सर्वे बालाः विमानसञ्चारस्य विषये किञ्चित् ज्ञानं प्राप्तवन्तः आसन् । एषः प्रात्यक्षिकः

पाठः आसीत् । यत् घण्टाभ्यन्तरे अपि विवरीतुं न शक्तम् आसीत् तत् पाद-घण्टाभ्यन्तरे एव समुद्रतीरे अवगमितम् आसीत् अध्यापकेन । अब्दुल्कलामः वदति - 'शिवसुब्रह्मण्यैय्यरः कश्चन बद्धश्रद्धः अध्यापकः' इति ।

ततः गृहं प्रत्यागतः अब्दुल्कलामः निसचिनोत् यत् यदि अवसरः प्राप्येत तर्हि मया विमान-निर्माणतन्त्रज्ञानम् एव अध्येतव्यम् इति ।

स्वजीवनस्य दिशां सः तदैव निर्णीतवान् आसीत् इति यदि वदेम तर्हि नात्युक्तिः सा । केषाञ्चित् वर्षाणाम् अनन्तरं सः मद्रास् इन्स्टिट्यूट् आफ् टेक्नालजी नामिकां संस्थां यदा प्रविष्टवान् तदा वैमानिकशास्त्रम् एव अध्ययनस्य मुख्यविषयत्वेन चितवान् । एवं यदा सः त्रयोदशवर्षीयः आसीत् तदैव तदीयस्य जीवनस्य दिक् निश्चिता आसीत् ।

डि. आर्. डि. ओ. इत्यस्याः संस्थायाः वैमानिकाभिवृद्धिविभागे १९५८ तमे वर्षे

बेङ्गलूरुनगरे आसीत् अब्दुल्कलामः । तदा प्रवृत्ता घटना एषा । तत्समये कलामवर्यः बाह्याकाशनौकायाः निर्माणे रतः आसीत् । अर्धभ्रमणपुरस्सरं विमानं प्रेरयितुं समर्थस्य यन्त्रविभागस्य आवश्यकता आसीत् तत्र । सः तस्य निर्माणं न जानाति स्म । अन्यविधस्य अभिप्रेरकयन्त्रभागस्य निर्माणं जानाति स्म सः । अधिकारिभिः सूचितं यत् भारतीय-विज्ञानभवने कार्यं कुर्वतः डा० सतीशधवनवर्यस्य मार्गदर्शनम् अत्र लाभाय स्यात् इति । तस्मिन् काले धवनवर्यः वैमानिकसंशोधनक्षेत्रे ख्यातनामा आसीत् ।

उच्चाधिकारिणः अनुज्ञां प्राप्य कलामवर्यः धवनवर्य-समीपं गत्वा स्वस्य समस्यां न्यवेदयत् । तदा डा० धवनवर्यः अवदत् - 'यदि प्रतिसप्ताहं

शनिवासरे मत्समीपम् आगम्येत तर्हि षण्मासा-भ्यन्तरे अहं तादृशस्य अभिप्रेरकयन्त्रभागस्य निर्माणतन्त्रज्ञानं बोधयितुं शक्नुयाम्' इति । डा० कलामवर्येण एतत् अङ्गीकृतम् । ततः धवनवर्यः सुपरिष्कृतां पाठ्ययोजनां सज्जीकृतवान् । पुरकसाहित्यम् अपि सज्जीकृतानि तेन । कक्ष्यां प्रति आगमनात् पूर्वं किं किं पुस्तकं पठनीयम् इत्यापि सः सूचयति स्म । तावदेव न, प्रतिसप्ताहं यदा कक्ष्यारम्भः भवति तदा सः कलामवर्येण कियत् ज्ञातम् इति विविधैः प्रश्नैः अवगच्छति स्म । कलामवर्यः वदति - 'उत्तमः बोधकः एव एतादृशं परिश्रमं वोढुम् अर्हति' इति । षण्णां सप्ताहानाम् अनन्तरं कलामवर्यः आत्मना अपेक्षितस्य यन्त्रभागस्य निर्माणसम्बद्धं तन्त्रज्ञानम् आसादितवान् ।

अनन्तरकाले यदा डा० धवनवर्यः 'इत्सो' (इण्डियन् स्पेस् रिसर्च् आर्गनैसेषन्) संस्थायाः मुख्यः आसीत् तदा एस्.एल्.वि.सरण्याः रोहिणीनामिकायाः बाह्याकाशनौकायाः निर्माणे सहभागिताप्राप्तेः अवरसरम् अपि कलामवर्यः प्राप्तवान् आसीत् । गतानि दिनानि स्मरन् आत्मना पितुः सकाशात् मानवीयमौल्यानि कथं प्राप्तानि इति, शिवसुब्रह्मण्यसदृशः अध्यापकः कथं छात्राणाम् अनुकरणपात्रतां वोढुं शक्नोति

इति, अध्यापनसमये या सुपरिष्कृतता अवलम्ब्येत सा अध्येतरि आत्मविश्वासम् आत्मशक्तिं च वर्धयति इति च अस्मान् स्मारयति । यदि शिक्षकाः दीपायेरन् तर्हि ते अनेकान् दीपान् प्रवर्तयेयुः । (आकाशवाणीभाषणात् उद्धृतम्)

ताजभवनस्य ३५० वर्षाणि !

आगरास्थं ताजभवनं जगतः सप्तसु आश्चर्यकरेषु विषयेषु अन्यतमम् । एतत् शाहजहानेन ३५० वर्षेभ्यः पूर्वं निर्मितम् । एतत् २४४ पादौन्नत्ययुक्ता अस्ति । सामान्यदर्शनात् प्रायः एतत् औन्नत्यं केनापि न परिलक्ष्यते । देहलीस्थं कुतुब-मिनार् जगति एव अत्युन्नतभवनशिखरत्वेन परिगण्यते । तत् ताजभवनस्य निर्माणस्य चतुश्शत-वर्षेभ्यः पूर्वं निर्मितम् । तस्य औन्नत्यादपि ४ फूट अधिकम् अस्ति ताजभवनस्य औन्नत्यम् । ताजभवनस्य चतसृषु अपि भित्तिषु अरेबिकूलिप्या कुरानग्रन्थस्थाः विषयाः लिखिताः सन्ति । ताजभवने स्थितस्य मुस्ताज्गोपरं सुवर्णपटलेन विभूषितम् आसीत् । किन्तु शत्रवः नयेयुः इति भीत्या चक्रवर्ती तं सुवर्णपटलम् अपनीय चन्द्रकान्तशिलाः तत्र स्थापितवान् । तदनन्तरकाले अधिकारसूत्रं गृहीतवान् औरङ्गजेबः सैन्यव्ययस्य निर्वहणाय तत् सुवर्णं विक्रीतवान् । अद्य वयं तत्र लतापर्णादिभिः चित्रैः विभूषितान् पटलान् पश्यामः ।

जागतिकस्तरे ख्याता पादयात्रा !

भारतस्वातन्त्र्यसङ्ग्रामे महात्मगान्धिवर्यस्य नायकत्वे प्रवृत्ता दाण्डीयात्रा अतिप्रमुखा । एषा एव यात्रा जागतिकस्तरे अपि ख्याता इति किं भवन्तः जानन्ति ? २५ दिनानि यावत् प्रवृत्तया एतया असहकारयात्रया सदृशी यात्रा अन्या नास्ति जगति । १९३० तमे वर्षे मार्चमासस्य १२ दिनाङ्कतः एप्रिल्मासस्य ५ दिनाङ्कं यावत् साबरमतीतः दाण्डीपर्यन्तं ३८८ कि.मी. यावत् गान्धिवर्येण, ७८ अनुयायिभिः च एषा पादयात्रा कृता आसीत् तदा ।

अमरपाण्डेयस्य ज्योतिषम्

समीरपुरे अमरपाण्डेयः नाम कश्चन ज्योतिषिकः आसीत् । जातकफलं ज्ञातुम् इच्छतां जन्मकुण्डलीं दृष्ट्वा सः भविष्यफलं वदति स्म । येषां जन्मकुण्डली नास्ति, तेषां जन्मनक्षत्रस्य आधारेण जन्मकुण्डलीं निर्माय फलं वदति स्म सः । येषां जन्मनक्षत्रजन्म-समयादिकम् अपि न ज्ञायते तेषां भविष्यं तु सः वराटिकाधारेण कथयति स्म । यदा भविष्यफलम् उच्यते तदा दुष्टफलनिवारणाय काचित् वा ग्रहशान्तिः तेन सूच्यते स्म एव । ग्रहशान्तिकारणाय अपि धनं स्वीकरोति स्म सः ।

वस्तुतः ज्योतिषशास्त्रे अमरपाण्डेयस्य ज्ञानम् अल्पम् एव । तेन उक्तं सर्वं सत्यं न भवति स्म । यदा तेन कथितं मिथ्या भवति तदा केचन विरोधं कुर्वन्ति स्म । किन्तु मधुरैः वचनैः तान् शान्तान् करोति स्म अमरपाण्डेयः ।

भास्करपाण्डेयः अमरपाण्डेयस्य दूर-

बन्धुः । कदाचित् तौ विपण्याम् अकस्मात् मिलितौ ।

तदा भास्करपाण्डेयः अवदत् - “भोः, भवान् ज्योतिषशास्त्रे पण्डितः इति भावितम् आसीत् मया । षण्मासाभ्यन्तरे मम पुत्र्याः विवाहः सम्पत्स्यते इति भवता उक्तम् आसीत् । किन्तु तदनन्तरं वर्षम् अतीतं चेदपि मम पुत्र्याः विवाहः तु न सम्पन्नः एव । मम बन्धुः सन्नपि भवान् मिथ्याफलं वदन् मत्तः प्रभूतं धनं स्वीकृतवान् । वस्तुतः तु भवान् ज्योतिषिकः एव न” इति ।

तदा क्रुद्धः अमरपाण्डेयः अवदत् - “मां किं सामान्यं जनं मन्यते भवान् ? काश्यां महापण्डितस्य सकाशात् एव मया ज्योतिषम् अधीतम् । प्रतिमासं शतशः जनाः मत्तः जातकफलं जानन्ति । सर्वे मां बहुधा प्रशंसन्ति अपि । एतादृशस्य ममैव ज्योतिषज्ञानं नास्ति इति कथयतः भवतः कियत् धाष्टर्यम् ? भवता स्वपुत्र्याः या जन्मकुण्डली दत्ता तत्रैव दोषः

स्यात् । तथा सति मम को वा दोषः तत्र ?" इति ।

"भोः, मम पुत्र्याः जन्मकुण्डली भवता एव रचिता आसीत्" इति स्मारितवान् भास्करपाण्डेयः ।

"एवं तर्हि भवान् तस्याः जन्मनक्षत्रं यत् उक्तवान् तत्रैव दोषः स्यात् । जन्मसमय-कथनसमये अल्पः दोषः जायते चेत् अपि ग्रहफलम् अन्यत् एव भवति । एतादृशान् सूक्ष्मान् अंशान् अल्पज्ञः भवान् कथं ज्ञातुं शक्नुयात् ? मां निन्दन् भवान् एव महामूर्खः । गच्छ रे इतः" इति निन्दितवान् अमर-पाण्डेयः ।

भास्करपाण्डेयः मौनेन ततः गतवान् । एवम् अमरपाण्डेयः घ्राष्ट्येन विनयेन वा

जनानां मुखस्य पिधानं करोति स्म । केचन तु स्वगतं वदन्ति स्म - "प्रायः अस्माकम् एव दौर्भाग्यम् । एतदर्थम् अन्यस्य निन्दनेन किम् ?" इति ।

ज्योतिषिकथनव्याजेन अमरपाण्डेयः जनेभ्यः प्रभूतं धनं स्वीकुर्वन् अस्ति इति वार्ता गुप्तचरद्वारा भूस्वामिना अपि ज्ञाता । वस्तु-स्थितिः का इति कथं ज्ञातव्यम् इति चिन्तनम् आरब्धवान् भूस्वामी ।

एतेषु एव दिनेषु कश्चन राजप्रतिनिधिः देशे सञ्चारं कुर्वन् समीरपुरम् अपि आगतवान् । भूस्वामी तम् अमरपाण्डेयस्य कपटव्यवहारं श्रावयित्वा अवदत् - "एतस्य कपटज्योतिषस्य कारणतः न केवलम् अस्माकं ग्रामस्य जनाः, अपि तु पार्श्वग्रामस्थाः अपि बहवः जनाः वञ्चिताः जायमानाः सन्ति । एतस्य कपट-व्यवहारः कथं स्थगनीयः इत्येव न ज्ञायते मया" इति ।

तदा राजप्रतिनिधिः किञ्चित् चिन्तयित्वा एतदर्थं कञ्चित् मार्गं सूचितवान् । तस्य सूचनाम् अङ्गीकृतवान् ग्रामप्रमुखः ।

तदनन्तरदिने एव मथ्यरात्रे केचन चोराः अमरपाण्डेयस्य गृहं प्रविश्य तत्रत्यानि सर्वाणि आभरणानि धनराशिं च अपहृत्य पलायित-वन्तः ।

प्रातःकाले एषा वार्ता सर्वत्र प्रसृता । केचन एतां वार्तां श्रुत्वा सन्तुष्टाः अपि । 'अन्याद्येन मार्गेण सम्पादितस्य धनस्य एतादृशी एव गतिः' इति उक्तवन्तः ते ।

अन्ये केचन उक्तवन्तः - 'यः भूत-भविष्यद्वर्तमानादीनि जानाति सः कथं वा

स्वगृहे चौर्यं भवेत् इति अंशं न ज्ञातवान् ?' इति ।

अनन्तरदिने भूस्वामी भटद्वारा वार्ता प्रेषितवान् यत् भवता मम गृहं प्रति आगन्तव्यम् इति ।

अमरपाण्डेयः अचिन्तयत् - 'प्रायः चोरः गृहीतः स्यात् । मदीयानि आभरणानि प्रत्यर्पयितुम् एव भूस्वामी वार्ता प्रेषितवान् स्यात्' इति । अतः सः सन्तोषेण एव भूस्वामिगृहं गतवान् ।

तस्मिन् समये भूस्वामी अन्यैः कृषिकैः सह उपविश्य सम्भाषणं कुर्वन् आसीत् । यदा अमरपाण्डेयः उपस्थितः तदा भूस्वामी तं नखशिखात् दृष्ट्वा अपृच्छत् - "अमरपाण्डेयवर्य ! भवान् सर्वेषां जातकस्य फलं

वदति । ग्रहगतिं सम्यक् जानाति अपि । कस्य जीवने किं भविष्यति इत्यपि वदति । एवं स्थिते स्वगृहे चौर्यं भवेत् इति कथं न ज्ञातं भवता ?" इति ।

तदा स्खलद्वचनः अमरपाण्डेयः अवदत् - "श्रीमन् ! चौर्यं भवेत् इति मया पूर्वदिने एव ज्ञातम् आसीत् । तथापि, यत् भवेत् तत् अवश्यं घटेत इति चिन्तयित्वा मया मौनम् आश्रितम्" इति ।

एतत् श्रुत्वा भूस्वामी कठोरस्वरेण अवदत् - "यदि भवता उच्यमानं सत्यं तर्हि भवता अपराधद्वयं कृतम् इति स्पष्टम् । चौर्यं भवेत् इति जानन् अपि मौनम् आश्रितवान् भवान् अप्रत्यक्षरूपेण चोरस्य साहाय्यं कृतवान् । एषः प्रथमः अपराधः । अपरः अपराधः तु

- यत् भवेत् तत् भविष्यति एव इति जानन् अपि भवान् ज्योतिषनाम्ना जनान् वञ्चितवान् । ततः महत् धनं सम्पादितं भवता । एवं ननु ?" इति ।

एतत् सत्यम् इति अनन्यगतिकतया अङ्गीकृतवान् अमरपाण्डेयः शिरश्चालनेन । तत्र स्थिताः सर्वे एतत् दृष्ट्वा उच्चैः हसितवन्तः ।

भूस्वामी मन्दहासपूर्वकं पुनः अवदत् - "भवतः ज्योतिषज्ञानं तु अकिञ्चित्करं सम्पन्नम् । तथापि भवान् भाग्यवान् एव । परह्यः राजप्रतिनिधिः कश्चन आगतवान् आसीत् । सः काश्यां ज्योतिषशास्त्रस्य विशेषाध्ययनं कृतवान् आसीत् । सः चौर्य-सम्भावनां ज्ञात्वा ग्रामरक्षकान् सूचितवान् आसीत् यत् जागरूकतया स्थातव्यम् इति । एतस्मात् रक्षकभटाः जागरूकाः जाताः । भवतः गृहे चौर्यं कृत्वा पलायमानान् चोरान् ता ते तान् ग्रहीतुं महान्तं प्रयत्नं कृतवन्तः । तथापि ते तेषां चोराणां ग्रहणे असमर्थाः जाताः । चोराः तु चोरितानि वस्तूनि मार्गे क्षिप्त्वा ततः पलायितवन्तः" इति ।

"एवं तर्हि मम धनाभरणादीनि भवत्-सकाशे सन्ति ! सर्वं भवतः दयया सम्पन्नम्" इति अवदत् अमरपाण्डेयः ।

"भवदीयां सम्पत्तिं नयतु इदानीम् । किन्तु इतः परं कपटज्योतिषव्यवहारः भवता स्थगनीयः । यत् धनम् अस्ति तेन कृषिः वाणिज्यं वा करणीयम्" इति सूचितवान् भूस्वामी ।

"श्रीमन् ! भवतः आज्ञा शिरोधार्या मम । इतः परं ज्योतिषवृत्तिं न करिष्यामि इति सर्वेषां पुरतः इदानीं शपथं करोमि" इति अवदत् अमरपाण्डेयः ।

तदा भूस्वामी उपस्थितान् जनान् उद्दिश्य अवदत् - "भविष्यस्य विषये भयम् आतङ्कः च यावत् भविष्यति तावत् एतादृशाः अमरपाण्डेयसदृशाः अस्मान् वञ्चयेयुः एव । अद्य अमरपाण्डेयः तां कपटवृत्तिं त्यजति चेत् श्वः तत्स्थाने अपरः आगत्य अस्मान् वञ्चयेत् । अतः अस्माभिः जागरूकैः भाव्यम् । एषः एकः एव प्रगतेः निमित्तं स्थितः उत्तमः मार्गः" इति ।

वार्ताविषयतां गताः बालाः

अमेरिकामेरथान्धावने भारतीयस्य जयः

पञ्चदशवर्षीयः गौतमपेरी क्यालिफोर्निया राज्या स्यानोसेनगरे स्थितस्य माध्यमिकविद्यालयस्य छात्रः । सः 'सान्फ्रान्सिस्को क्रानिकल् मेरथान्' स्पर्धायाम् ऊननवदशवर्षीयाणां गणे चतुर्थं स्थानं प्राप्तवान् । तस्यां स्पर्धायां १९०० बालाः भागं गृहीतवन्तः आसन् । तेषु अत्यल्पवयस्केषु अयं द्वितीयः । गौतमः ४७ कलाभिः ४६ घण्टाभिः च युक्तेन घण्टात्रयात्मकेन कालेन लक्ष्यं प्राप्तवान् । अत्यल्पवयस्कः तु १२ वर्षीयः बालः ।

एतस्य गौतमस्य कुटुम्बं हैदराबादतः निर्गत्य अमेरिकादेशे वसति इदानीम् । धावनस्पर्धायां विशेषरुचिः गौतमस्य । प्रथमायां मेरथान्धावनस्पर्धायां भागग्रहणस्य अनन्तरं गौतमेन उक्तम् - 'मया इदानीं विशेषतृप्तिः प्राप्ता अस्ति । मम अग्रिमं लक्ष्यं तु ३.१५ घण्टाभिः एव एतत् दूरं क्रमणीयम् इति । २० मैलूदूरं क्रमणीयं भवति । एतावता कालेन तावतः दूरस्य क्रमणं कष्टसाध्यम् एव अस्ति । तथापि अग्रिमेषु केषुचित् वर्षेषु एतत् लक्ष्यं साधयिष्यामि एव अहम्' इति ।

गौतमः तेलुगुभाषया प्रकाशितस्य साहित्यस्य पठने प्रवृत्तिमान् अस्ति । सः चन्दमामायाः तेलुगु-आवृत्तेः अपि नियतवाचकः अस्ति ।

पदगताक्षरकथनस्पर्धा

गते जून्मासे वाशिङ्गटननगरे ७७ तमं 'नेशनल् स्पेल्लिङ्ग्बी' आयोजितम् आसीत् । अत्र कोलराडोस्थः अष्टमकक्षीयः भारतीयमूलः अक्षयबुद्धिगः द्वितीयं स्थानं प्राप्तवान् । एकस्य पदस्य अक्षराणां कथनावसरे दोषः कृतः इत्यतः सः द्वितीयः जातः । प्रथमं स्थानं प्राप्तं चतुर्दश-वर्षीयेण डेविड् टिड्भर्नामकेन । प्रथमं पारितोषिकं १२,००० अमेरिकीय-डालरात्मकम् आसीत् ।

२००२ तमे वर्षे प्रवृत्तायाम् एतस्याम् एव स्पर्धायाम् अक्षयस्य अग्रजः प्रत्यूषः प्रथमं स्थानं प्राप्तवान् आसीत् ।

वाचकानां कृते कथास्पर्धा

चिता कथापूर्तिः अर्हति रू. २५०/- पारितोषिकत्वेन

अद्यस्तनकथा पठयताम् -

दाचित् कृष्णकुमारः रामकुमारः च मिलितौ । तदा
कृष्णकुमारः अपृच्छत् - “भवतः गृहे त्रिषु दिनेषु
चौर्यम् अभवत् इति मया श्रुतम् । किम् एतत् सत्यम् ?
चोराः यदा पेटिकां भञ्जयन्तः आसन् तदा अपि किं
भवता कोऽपि शब्दः न श्रुतः ?” इति ।

“ते पेटिकां न भञ्जितवन्तः एव । ते उपधानस्य
अधः स्थितां कुञ्चिकां प्राप्य लीलया पेटिकाम् उद्धाटित-
वन्तः” इति अवदत् रामकुमारः ।

“किं भवान् कुञ्चिकां प्रतिदिनम् अपि समाने स्थले एव स्थापयति स्म ? आश्चर्यकरम् एतत्” इति
अवदत् कृष्णकुमारः ।

“मया तथा न कृतम् एव” इति उत्तरं दत्तवान् रामकुमारः ।

तदा कृष्णकुमारः कुतूहलेन अपृच्छत् - “एवं तर्हि कुञ्चिका कुत्र स्थाप्यते स्म ?” इति ।

“मया प्रतिदिनं कुञ्चिकास्थापनस्थानं परिवर्त्यते स्म । किन्तु.....”

एतस्याः कथायाः पूरणात् पूर्वं भवन्तः अधोनिर्दिष्टान् अंशान् मनसि स्थापयन्तु ।

- रामकुमारः किम् उक्तवान् स्यात् ?
- सः कथं चोराणां ग्रहणे असमर्थः जातः ?
- कृष्णकुमारः रामकुमारं किम् उपदिष्टवान् ?

स्वस्य अभिप्रायं १००-१५० शब्दैः लिखित्वा पिहितपत्रस्य उपरि ‘Story contest’
इति लिखित्वा अद्यस्तनेन प्रवेशपत्रेण सह प्रेष्यताम् -

अन्तिमः दिनाङ्कः - ३०, सप्टम्बर् २००४

नाम ----- वयः ----- जन्मदिनाङ्कः -----
विद्यालयः ----- कक्षा -----
गृहसङ्केतः -----
----- Pincode -----
पोषकस्य हस्ताक्षरम् ----- भागग्रहीतुः हस्ताक्षरम् -----

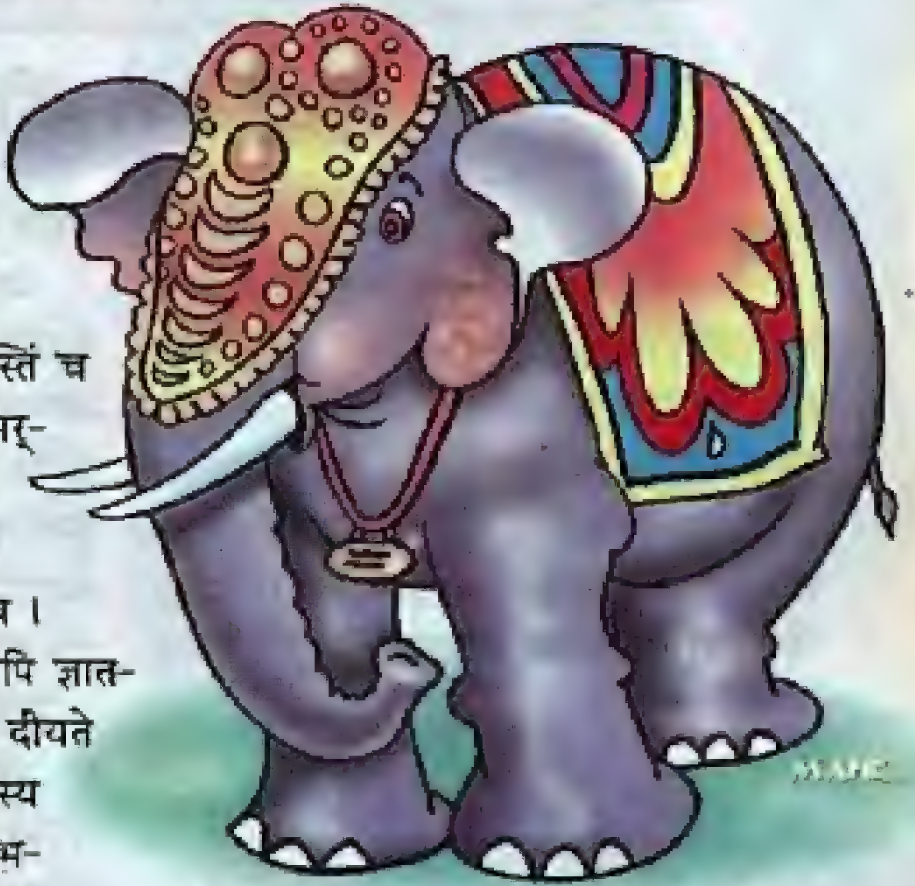
CHANDAMAMA INDIA LIMITED

82, Defence Officers Colony, Ekkatuthangal, Chennai - 600 097

वार्ताविशेषः

गजराजः सम्मानितः

वयं नोबेलप्रशस्तिम् आस्करप्रशस्तिं च जानीमः । बुकरप्रशस्तिः पुलिट्स्-प्रशस्तिः, भारतेन दीयमाना ज्ञान-पीठप्रशस्तिः इत्यादीन् अपि जानीमः । पद्मभूषणादयः अपि ज्ञायन्ते एव । बालेभ्यः दीयमाना शौर्यप्रशस्तिः अपि ज्ञात-पूर्वा । किन्तु गजाय अपि प्रशस्तिः दीयते इति किं भवद्भिः ज्ञायते ? केरलस्थस्य गुरुवायूरुप्रदेशस्य कृष्णमन्दिरे पद्मनाभ-नामकः गजः प्रमुखः । तेन प्राप्ता अस्ति 'गजरत्न'प्रशस्तिः !

कृष्णमन्दिरेण सप्तत्यधिकाः गजाः पोष्यन्ते । एषः पद्मनाभः ५० वर्षाणि देवालयसेवां यत् कृतवान् तस्य निमित्तं दत्ता अस्ति एषा प्रशस्तिः । प्रशस्तिप्रदानसमारम्भसरे महती शोभायात्रा व्यवस्थापिता आसीत्, यस्यां च ६० अधिकाः गजाः भागम् अवहन् । माम्पियूरुमन्दिरतः आरब्धा एषा शोभायात्रा गुरुवायूरुकृष्णमन्दिरपर्यन्तं प्रवृत्ता । एतस्मिन् एव मन्दिरे पद्मनाभः प्रशस्त्या पुरस्कृतः ।

१९५८ वर्षे जनवरीमासस्य १८ दिनाङ्के पद्मनाभः गुरुवायूरुमन्दिराय समर्पितः । तदा सः १४ वर्षीयः आसीत् । स्वस्य सुन्दरेण आकारेण व्यवहारेण च सः अल्पे एव काले प्रसिद्धः जातः । तस्य सुदीर्घा शुण्डा ख्यातिं गता । भूमेः स्पर्शानन्तरम् अपि सा चलयीकृता एव तिष्ठति स्म ।

यत्र यत्र मन्दिरसम्बद्धा रथयात्रा प्रवर्तते तत्र सर्वत्र पद्मनाभस्य उपस्थितिः अपेक्ष्यते जनैः । कदाचित् तस्य नयनाय रु. २,२२,२२२.०० अपि केनचित् दत्तानि । गुरुवायूरुदेवस्वेन गजस्य भाटकरूपेण प्राप्ते धने अत्यधिकमूल्यकम् एतत् एव ।

केरलीया जानपदकथा

मृदुहृदयः कोचुन्निः

भ वन्तः शेरवुड्नामके अरण्ये वसतः राबिन्हुड्नामकस्य साहसगाथां श्रुत-
वन्तः स्युः । सः इंग्लेण्ड्देशे निवसन् धनिकान्
लुण्ठयन् ततः प्राप्तं धनं निर्धनेभ्यः वितरति
स्म । तादृशः एव जनः केरलेषु अपि आसीत् ।
तस्य नाम कोचुन्निः इति । सः धनिकानां
विषये निर्दयव्यवहारं करोति स्म । तत्रापि
निर्धनानां धनं ये स्वायत्तीकुर्वन्ति तेषां विषये

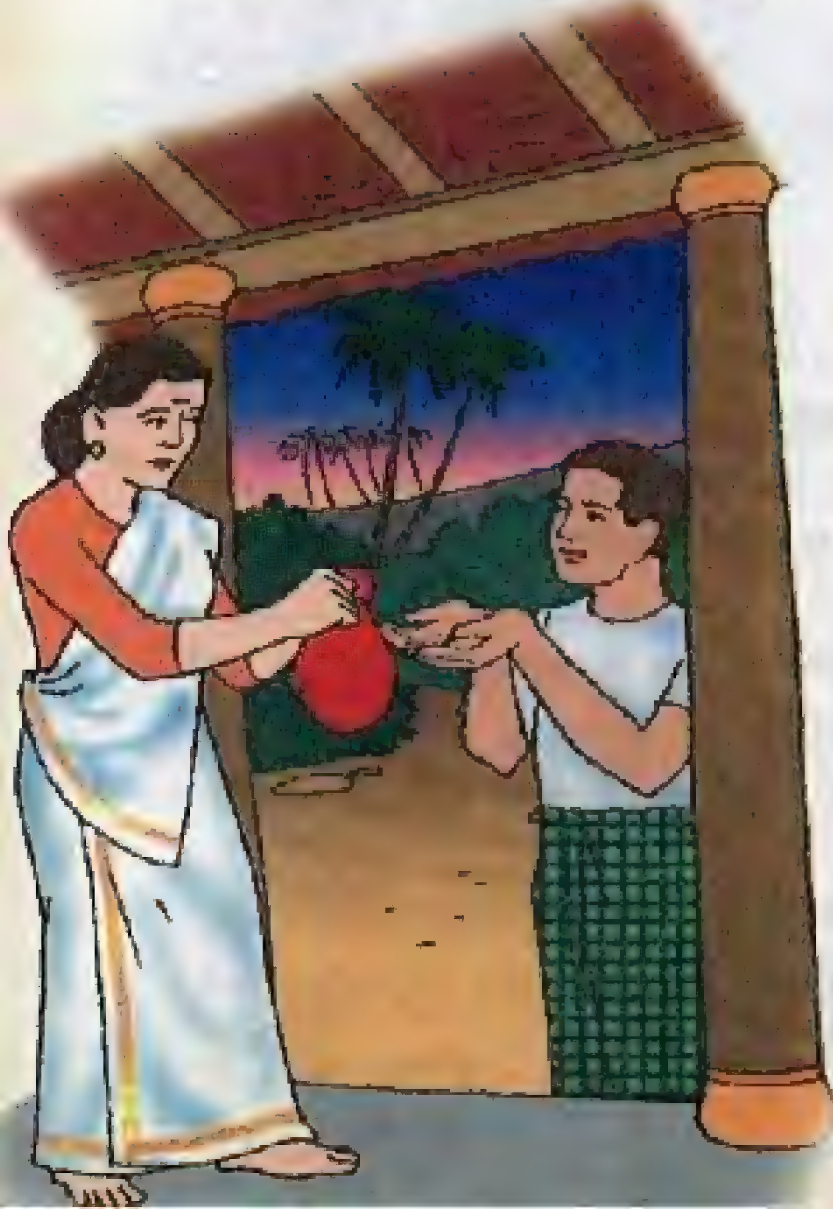
महान् कोपः तस्य ।

यद्यपि कोचुन्निः धनिकान् लुण्ठयति स्म
तथापि ततः प्राप्तम् एकमपि रूप्यकं स्वस्य
लाभाय न उपयुङ्क्ते स्म । सर्वम् अपि निर्धनेभ्यः
ददाति स्म सः । अतः बहवः तस्य प्रशंसां
कुर्वन्ति स्म । सः 'कायडुलं कोचुन्निः' इत्येव
ख्यातः । कायडुलं केरलस्य कश्चन प्रदेशः,
यत्र कोचुन्निः वसति स्म ।

तस्मिन् एव प्रदेशे कश्चन धनिकः आसीत् ।
सः सुवर्णाभरणादिकं न्यासरूपेण स्वीकृत्य
जनेभ्यः धनं ददाति स्म । एवं धनं स्वीकृतवद्भिः
अधिका वृद्धिः अपि दातव्या भवति स्म ।
धनं स्वीकृत्य गताः यदि समये धनं वृद्धिसहितं
न प्रत्यर्पयन्ति तर्हि न्यासरूपेण स्थापितम्
आभरणं धनिकः वशीकरोति स्म । कालान्तरे
तत् विक्रीय धनं प्राप्नोति स्म सः ।

एवं सम्पादितेन धनेन सः एकं विशालं
गृहं निर्मितवान् । तत् परितः सुदृढः प्राकारः
अपि आसीत् । दर्शनात् भासते स्म यत् एतत्
लघुदुर्गम् एव इति ।

'किमर्थम् एतावत् धनं व्ययीकृत्य एतत्सर्वं
कारितम् ?' इति यदि कोऽपि पृच्छति तर्हि
सः धनिकः वदति स्म - "कोचुन्नेः काकदृष्टिः
कदा कस्य उपरि पतेत् इति कः जानाति ?
मम गृहस्य भित्तौ अपि रन्ध्रं कर्तुं सः प्रयासं

न कुर्यात् इत्यत्र कः विश्वासः ? जनैः न्यास-
रूपेण आभरणानि यानि दीयन्ते तानि मया
रक्षणीयानि एव खलु ? तदर्थम् एव
एतादृशस्य महाभवनस्य निर्माणं कारितम्
अस्ति मया । इदानीं तु निश्चिन्ततया रात्रौ निद्रां
कर्तुं शक्नोमि । कोचुन्निः मम गृहं कथमपि
प्रवेष्टुं न अर्हति" इति ।

तस्य एतत् विकल्थनं कोचुन्निना अपि
श्रुतम् । 'एतं योग्यः पाठः पाठनीयः' इति
चिन्तयन् सः तदर्थम् अवकाशं प्रतीक्षमाणः
आसीत् । कदाचित् सः तस्य धनिकस्य समीपं
गत्वा ऋणं याचितवान् । यदि धनिकः ऋणदानं
निराकुर्यात् तर्हि मया सः लुण्ठनीयः इति
चिन्तनम् आसीत् कोचुन्नेः । किन्तु धनिकः
विना विरोधं तस्मै ऋणं दत्तवान् एव । अतः
कोचुन्निः किमपि कर्तुम् अशक्नुवन् मौनम्
आश्रितवान् ।

ततः केषाञ्चित् दिनानाम् अनन्तरं कृष्णन्-
नायरः आभरणानि न्यासीकृत्य धनिकतः
सहस्रं रूप्यकाणि स्वीकृतवान् । एषा वार्ता
कोचुन्निना ज्ञाता । अतः कदाचित् सः सायम्
अन्धकारप्रसारस्य अनन्तरं धनिकस्य गृहं
गतवान् । तस्मिन् समये धनिकः कुत्र भवति;
किं करोति इत्यादिकं सूक्ष्मतया परिशीलितवान्
आसीत् कोचुन्निः ।

तस्मिन् समये धनिकः तैलेन आत्मनं
लिप्त्वा स्नानात् पूर्वम् उद्याने इतस्ततः सञ्चरन्
आसीत् ।

एतत् लक्षितवान् कोचुन्निः द्वार-प्रकोष्ठस्य
समीपं गत्वा धनिकस्य स्वरम् एव अनुसरन्
उक्तवान् - "भोः, शृणोतु अत्र । कृष्णन्नायरः

ऋणत्वेन नीतं धनं प्रत्यर्प्य आभरणानि नेतुम्
आगमिष्यति । प्रकोष्ठे कौशेयस्यूते स्थापितं
तदीयम् आभरणं प्रत्यर्पयतु धनं स्वीकृत्य"
इति ।

धनिकस्य पत्नी द्वारप्रकोष्ठसमीपम् आगत-
वती । तत्र धनस्यूतहस्तः कञ्चन जनः दृष्टः
तया । सा तस्मात् जनात् धनस्यूतं स्वीकृत्य
अन्तः गत्वा आभरणस्यूतम् आनीय तस्मै
दत्तवती ।

कोचुन्निः तम् आभरणस्यूतं स्वीकृत्य ततः
निर्गतवान् । एतदवसरे धनिकः तु स्नानं कुर्वन्
आसीत् ।

यदा ऋणनिमित्तं सूचितः अवधिः समाप्तः
तदा कृष्णन्नायरः योग्यया वृद्ध्या सह आगत्य
धनिकाय सर्वं दत्त्वा स्वस्य आभरणानां प्रति-
स्वीकारम् इष्टवान् । धनिकः अन्तः गत्वा

पेटिकाम् उद्धाटितवान् । तत्र कृष्णन्नायरेण दत्तानाम् आभरणानां स्यूतः न दृष्टः एव । एतत् ज्ञात्वा धनिकः नितराम् आश्चर्यचकितः जातः ।

धनिकः पत्नीम् आहूय आभरणस्यूत-विषये विचारणं कृतवान् । तदा पत्नी उक्तवती - "अहो, महती विस्मरणशीलता भवतः । केभ्यश्चित् दिनेभ्यः पूर्वं भवान् एव उक्तवान् आसीत् यत् कृष्णन्नायरतः धनं स्वीकृत्य आभरणस्यूतः प्रत्यर्पणीयः इति । तथैव कृतं मया तदा" इति ।

"तत् धनं कुत्र अस्ति ?" इति धनिकः पत्नीं पृष्ठवान् ।

"तत् तु पेटिकायाम् अस्ति" इति उक्तवती पत्नी ।

धनिकः तया सूचितं स्यूतम् उद्धाटितवान् । तत्र धनं न आसीत् एव । प्रत्युत गोलाकाराः नाणकसदृशाः लोहखण्डाः आसन् ।

कृष्णन्नायरः बहिः प्रकोष्ठे प्रतीक्षमाणः

आसीत् । प्रकोष्ठात् बहिः आगतः धनिकः क्षमां याचन् प्रवृत्तं सर्वं निवेदितवान् । ततः आभरणानां यावत् मूल्यं भवति तावत् धनं दत्त्वा कृष्णन्नायरं ततः प्रेषितवान् धनिकः । कृष्णन्नायरस्य निर्गमनस्य अनन्तरं धनिकः तत्पत्नी च प्रवृत्तस्य विषये चिन्तनं कुर्वन्तौ उपविष्टवन्तौ । धनिकः पत्नीम् अपृच्छत् - "यः तस्मिन् दिने आगतः आसीत् तस्य मुखं किमपि किं स्मरति भवती ?" इति ।

"कथं शक्यम् आसीत् तत् ? अन्धकारः आसीत् इति तु प्रथमः अंशः । धनं स्वीकृत्य आभरणं दातव्यम् इति भवतः एव स्वरः श्रुतः इति तु द्वितीयः अंशः । अतः मया चिन्तितम् - आगतः कृष्णन्नायरः एव इति" इति उक्तवती पत्नी ।

किञ्चित् विचिन्त्य धनिकः स्वगतम् इव अवदत् - "आगतः कोचुन्निः तु न स्यात् खलु ? सः तु यस्यकस्यचित् अपि ध्वनिम् यथावत् अनुकर्तुं समर्थः स्यात् एव । अतः सः मम धनस्य अपहरणार्थं प्रयासं कृतवान् चेत् न तत्र आश्चर्यम्" इति ।

किञ्चित्कालानन्तरं कोचुन्निः एव तत् गृहं प्रविष्टवान् ।

किमपि अजानन् इव सः तौ अपृच्छत् - "किमर्थं भवतोः मुखं चिन्ताग्रस्तं म्लानं च दृश्यते ?" इति ।

धनिकः तम् अभिज्ञाय भीत्या मौनम् आश्रितवान् । तस्य पत्नी एव प्रवृत्तं सर्वं निवेदितवती ।

तदा कोचुन्निः मन्दहासं प्रकटयन् स्वस्य

वस्त्रेण गोपितं कौशेयस्यूतं धनिकाय यच्छन्
अवदत् - “भवता उक्तानि तानि सर्वाणि
आभरणानि अत्र सन्ति । एतानि कृष्ण-
नायराय दत्त्वा धनं प्रतिप्राप्नोतु । ‘एतत्
दुर्गसदृशं मम भवनं कोचुन्निः प्रवेष्टुं नार्हति’
इति भवता सगर्वम् उच्यते स्म इति मया
श्रुतम् आसीत् । अतः मम सामर्थ्यनिरूपणाय
मया एवं कृतम्” इति ।

धनिकः क्षमां प्रार्थयमानः कोचुन्नेः हस्तं
कृतज्ञतापूर्वकं गृहीतवान् । तस्य नेत्रे आर्द्रं
आस्ताम् । तस्मात् दिनात् धनिकः ऋण-
स्वीकर्तृणां पीडां परित्यक्तवान् । अतः
कोचुन्नितः कापि पीडा न प्राप्ता तेन । सः
कोचुन्निं कृतज्ञतापूर्वकं स्मरति स्म सदापि ।

एतादृशी एव अपरा घटना अपि प्रवृत्ता ।
तत्प्रदेशे कश्चन शुष्कनारिकेलविक्रेता वणिक्
आसीत् । सः क्रिस्तमतीयः । तस्य वाणिज्यं
महालाभकरं न आसीत् । व्यवहारनिर्वहणाय
तेन ऋणं स्वीकरणीयं भवति स्म कदाचित् ।
अपरस्मात् ऋणं स्वीकृत्य पूर्वतनम् ऋणं
प्रत्यर्पयति स्म सः प्रायः । एवं कथञ्चित्
स्वस्य वाणिज्यं निर्वहन् सः चिन्तयति स्म -
‘ममापि भाग्यरेखाः कदाचित् विलसेयुः ।
ऋणस्वीकारं विनैव मया अपि वाणिज्यं
क्रियेत’ इति ।

कदाचित् सः स्वस्य वाणिज्यं समाप्य
आलम्पितः प्रत्यागच्छन् आसीत् । तस्य
दिनस्य वाणिज्यम् अधिकलाभकरं
न जातम् आसीत् । अतः सः
भविष्यविषये चिन्तयन्
नौकायाम् उपविष्टवान् ।

अन्धकार-प्रसारः तदा एव आरब्धः आसीत्
इत्यतः नाविकः अपि मौनेन आसीत् । तावता
कञ्चित् मुखध्वनिना स्वस्य आगमनं सूचित-
वान् । द्वित्रक्षणानन्तरं कञ्चित् आगत्य तां
नौकाम् आरूढवान् ।

तं दृष्ट्वा वणिक् नखशिखान्तं कम्पनं प्राप्त-
वान् । यतः तम् अभिज्ञातवान् आसीत् सः ।
आगतः आसीत् कोचुन्निः एव । कोचुन्निः
आज्ञास्वरेण अपृच्छत् - “कः भवान् ?
कुतः आगम्यते भवता ?” इति ।

“अहं कश्चन शुष्कनारिकेलविक्रेता
अस्मि । आलम्पीतः प्रत्यागच्छन् अस्मि”
इति अवदत् वणिक् कम्पमानेन स्वरेण ।

“भवान् शुष्कनारिकेलविक्रेता ? भवता
आलम्प्यां किमपि सम्पादितं स्यादेव खलु ?
विना विरोधं तत् धनं मह्यं दत्तं चेत् भवतः
कोऽपि अपायः न भवेत्” इति रूक्षस्वरेण
अवदत् कोचुन्निः ।

“श्रीमन् ! अहं कश्चन सामान्यः वणिक् ।
कृपया मां मा पीडयतु” इति प्रार्थितवान् सः
वणिक् ।

“अहमस्मि कोचुन्निः । मया यथा उक्तं
तथा न कृतं चेत् किं भवेत् इति भवता ज्ञायेत

एव" इति शान्तेन स्वरेण अवदत् कोचुन्निः ।

वणिक् वस्त्रस्यूतं निष्कास्य कोचुन्नये दत्तवान् मौनेन ।

"अत्र कियत् धनम् अस्ति ?" इति अपृच्छत् कोचुन्निः ।

"सार्धद्विशतं रूप्यकाणि सन्ति" इति अवदत् वणिक् ।

"भवतु । इदानीं भवान् गन्तुम् अर्हति" इति उक्त्वा नौकातः अवतीर्य अपरां नौकाम् आरुह्य ततः निर्गतवान् कोचुन्निः ।

शारीरकापायः तु कोऽपि न जातः इत्यतः भगवते धन्यवादान् समर्पितवान् वणिक् । गृहं गतः सः पत्नीं प्रवृत्तं सर्वं निवेदितवान् । तदा पत्नी उक्तवती - "किम् इदानीं कुर्याम वयम् ? शुष्कनारिकेलवाणिज्यम् एव अस्माकं शरणम् । किन्तु धनं विना तत् न प्रवर्तिष्यते । अतः एतत् गृहं विक्रीणीमहे । ततः यत् धनं प्राप्येत तेन भवान् वाणिज्यं करोतु" इति ।

वणिक् पत्न्याः एतां सूचनाम् अङ्गीकृतवान् । गृहस्य क्रेतुः अन्वेषणम् आरब्धं तेन । प्राचीनं तत् गृहं क्रेतुं कोऽपि उत्साहं न दर्शितवान् । अत्यल्पमूल्येन तत् विक्रेतुं न ऐच्छत् वणिक् ।

कदाचित् सायङ्काले कोचुन्निः तस्य गृहं प्रविष्टवान् । तं दृष्ट्वा वणिक् झटिति आसनात् उत्थितवान् ।

तदा कोचुन्निः अवदत् - "मित्र ! अलं भीत्या । भवतः स्वीकृतं धनं प्रत्यर्पयितुम् अहम् आगतः । भवद्विषये विचारणात् मया ज्ञातं यत्

भवान् जीवननिर्वाहाय महत् कष्टम् अनुभवन् अस्ति इति । तस्मिन् दिने मया कस्यचित् कार्यस्य निमित्तं धनम् अपेक्ष्यते स्म । अतः भवतः आयः सर्वोऽपि मया नीतः अगतिक-गत्या ! तत् धनम् एतस्मिन् स्यूते अस्ति । कृपया एतत् स्वीकरोतु" इति ।

धनस्यूतं वणिजे समर्प्य वेगेन ततः निर्गतवान् कोचुन्निः । वणिक् तु स्तम्भवत् स्थितवान् आसीत् । द्वित्राणां क्षणानाम् अनन्तरं सः धनस्यूतम् उद्घाट्य दृष्टवान् । कोचुन्निना यावत् नीतम् आसीत् ततोऽपि चतुर्गुणितं धनम् आसीत् तत्र । एतस्मात् सः वणिक् स्वस्य वाणिज्यं पुनः आरब्धुं विस्तारयितुं च शक्तः जातः ।

सः आकाशं पश्यन् प्रार्थितवान् - "हे भगवन् ! कोचुन्निम् आशीर्वादेन अनुगृह्णातु कृपया । यतः सः अस्ति करुणाहृदयः" इति ।

उत्कोचग्राही

श्री कान्तः कश्चन भूस्वामी । तस्य कार्यालये करसङ्ग्रहकार्यं करोति स्म शोभनः । सः उत्कोचग्राही । तस्य एषा प्रवृत्तिः भूस्वामिसहायकेन यदा ज्ञातं तदा सः शोभनं सम्यक् उपदिश्य दूरस्थं ग्रामं प्रति तं प्रेषितवान् । तत्र गमनस्य अनन्तरम् अपि शोभनः कृषिकेभ्यः वणिग्भ्यः च उत्कोचं स्वीकरोति स्म एव ।

कदाचित् कश्चन कृषिकः शोभनसमीपम् आगतः । तेन तत्सहोदरेण च परम्पराप्राप्ता भूमिः विभज्य स्वीकृता आसीत् । अतः विभक्तायाः भूमेः विवरणम् उभयोः नाम्नि लेखनीयम् आसीत् । सः ग्रामीणः कृषिकः शोभनस्य कार्यालयं प्रविश्य उत्पीठिकायाः उपरि एकं सुवर्णाङ्गुलीयकं स्थापितवान् । ततः कार्यालयं प्रविशन्तं शोभनं सोपानसमीपे एव दृष्ट्वा - “एतावत्पर्यन्तं मम भ्राता अत्रैव आसीत् । कस्यचित् कार्यस्य निमित्तम् इदानीं सः कुत्रापि गतः” इति अवदत् । कार्यालयं प्रविष्टः शोभनः स्वस्य उत्पीठिकायाः उपरि स्थापितं सुवर्णाङ्गुलीयकं स्वीकृत्य कोपे स्थापितवान् ।

सप्ताहः अतीतः चेदपि तस्य कृषिकस्य कार्यं तु न सम्पन्नम् । सप्ताहानन्तरं कृषिकः शोभनस्य कार्यालयम् आगत्य अवदत् - “श्रीमन् ! आवयोः कार्यं न सम्पन्नम् एव” इति ।

तदा शोभनः अवदत् - “गते सप्ताहे भवतः अनुजेन यथा आगतम् आसीत् तथा पुनः पुनः आगन्तव्यम् । तदा एव कार्यं सिद्धं भविष्यति” इति ।

“श्रीमन् ! सः पुनः पुनः आगन्तुं न अर्हति । यतः सः इदानीं भूस्वामिकार्यालये उद्योगं प्राप्तवान् अस्ति । एतस्य कार्यस्य निमित्तम् इतोऽपि कियत् दातव्यम् इति ज्ञातुम् इच्छति सः” इति अवदत् कृषिकः ।

एतत् श्रुत्वा स्तब्धः शोभनः - “तत् कार्यम् एतावता एव सिद्धम् अस्ति । तत्सम्बद्धं व्यवहारपत्रं नेतुम् अर्हति भवान् इदानीम् एव” इति वदन् तद्व्यवहारसम्बद्धानि पत्राणि कृषिकाय अर्पितवान् ।

धर्मबोधकेन प्राप्तः बोधः

पूर्व कश्चन धर्मोपदेशकः आसीत् । स्वस्य मतस्य प्रसारविषये तस्य विशेषासक्तिः । देशात् देशान्तरं गच्छन् सः - 'प्रार्थना कथं करणीया' इति जनान् बोधयति स्म ।

तस्य देशस्य राजा एतस्य धर्मोपदेशकस्य कार्यशैलीं दृष्ट्वा नितरां प्रभावितः जातः । मतप्रसारः, प्रार्थनापद्धतेः बोधनं च तस्यापि प्रियम् एव आसीत् । अतः दूरस्थान् देशान् अपि गन्तुम् आनुकूल्यं यथा स्यात् तथा एकां नौकां दत्तवान् सः तस्मै धर्मोपदेशकाय ।

कदाचित् प्रयाणं समाप्य राजधानीं प्रति आगमनसमये नौकाचालकः धर्मोपदेशकम् अवदत् - "श्रीमन् ! अत्र समीपे एव कश्चन द्वीपः अस्ति । तत्र त्रयः परिव्राजकाः निवसन्ति । कदाचित् पानजलस्य सङ्ग्रहाय तं द्वीपं गतः अहं तान् दृष्टवान् आसम् । ते आगन्तुकैः सह विरलतया एव सम्भाषन्ते ।

ध्यानं प्रार्थनां च कुर्वन्तः ते मौनेन एव तिष्ठन्ति सदापि" इति ।

"एव तर्हि तेषां साहाय्यं करणीयम् एव अस्माभिः" इति वदन् सः नौकाचालकम् अपृच्छत् - "किं भवान् मां तत्र नेतुम् अर्हेत् ?" इति ।

"भवान् यथा वदति तथा आचरणं मम कर्तव्यम्" इति अवदत् नौकाचालकः ।

ततः नौका तं द्वीपं प्रति गता । तत्र त्रयः वृद्धाः दृष्टाः । वायुकारणतः तेषां श्मश्रु इतस्ततः सञ्चरति स्म । अल्पवस्त्रधारिणः आसन् ते । ते नौकाम् एव आश्चर्येण पश्यन्ति स्म । तेषां दर्शनात् धर्मोपदेशके करुणा उत्पन्ना । सः तान् अवदत् - "भवत्सु भगवतः दया अस्ति । अतः एव तेन अहम् अत्र प्रेषितः प्रार्थनाक्रमस्य बोधनाय" इति ।

तेन किम् उक्तम् इति अनवगच्छन्तः ते त्रयः

अपि परस्परं मुखं दृष्टवन्तः । धर्मोपदेशकः तदेव वचनं पुनः उच्चारितवान् । तदा तेषु अन्यतमः अवदत् - "भगवान् कस्यापि विषये करुणाहीनः भवितुं न अर्हति" इति ।

एतत् श्रुत्वा धर्मोपदेशकः सकृत् प्लानमुखः जातः । प्रार्थना कथं

करणीया, के च शब्दाः प्रयोक्तव्याः इति बोधनं तस्य कर्तव्यम् आसीत् खलु ? अतः सः तान् अपृच्छत् - “मित्राणि ! भवन्तः यदा प्रार्थनां कुर्वन्ति तदा कं क्रमम् आश्रयन्ति ?” इति ।

एतत् श्रुत्वा अपि ते परस्परं मुखं दृष्टवन्तः । तेषां प्रार्थनायाः क्रमः कोऽपि निश्चितः न आसीत् । धर्मबोधकः पुनः कांश्चन प्रश्नान् पृष्टवान् । ततः तेन ज्ञातं यत् ते द्वीपवासिनः - “देव ! भवान् अपि अस्ति, वयमपि स्मः” इति प्रार्थनासमये वदन्ति इति ।

“एतावदेव ! मित्राणि ! शान्तिं शक्तिं च प्राप्तुं कीदृशी प्रार्थना करणीया इति अहं बोधयिष्यामि । तदनुगुणम् एव आचरन्तु भवन्तः” इति अवदत् धर्मबोधकः ।

ते द्वीपवासिनः धर्मबोधकस्य कथनस्य श्रवणे अत्युत्सुकाः तु न आसन् । किन्तु तदीयस्य वचनस्य श्रवणे तेषां विरोधः अपि न आसीत् । ततः धर्मबोधकः ध्यानसमये कथम् उपवेष्टव्यम् इति, प्रार्थनायां के च शब्दाः प्रयोक्तव्याः इति च तान् विस्तरेण बोधितवान् घण्टाभ्यन्तरे ।

यत् करणीयं तत् तृप्तिकररूपेण कृतम् इति चिन्तयन् धर्मबोधकः स्वस्य यात्राम् अनुवर्तितवान् ।

सः नौकाचालकम् अवदत् - “जीवनयात्रा अपि नौकायात्रा इव । लक्ष्यं स्पष्टं न भवति चेत् दीर्घप्रयाणानन्तरम् अपि किमपि न प्राप्येत । अतः जीवनयात्रायाः अपि लक्ष्यं स्पष्टं भवेत्” इति ।

“युक्तम् उक्तं भवता । यदि भवतः सम्पर्कः तैः न प्राप्तः स्यात् तर्हि तेषां जीवनस्य

अग्रिमानि दिनानि व्यर्थतया यापितानि अभविष्यन् । भवतः दयया तैः लक्ष्यं प्राप्तमस्ति” इति अवदत् नाविकः ।

‘अज्ञाः द्वीपवासिनः सुज्ञानिनः यथा स्युः तथा करणाय धर्मगुरुं द्वीपं प्रति नयता मया उत्तमं कार्यम् एव कृतम्’ इति उचिन्तयत् सः ।

सूर्यास्तः जातः । सर्वत्र अन्धकारः प्रसृतः अपि । रात्रेः अन्तिमे यामे समुद्रे महान्तः तरङ्गाः उत्पन्नाः । ते तरङ्गाः क्वचित् पर्वताकाराः अपि भवन्ति स्म । नौका अपायग्रस्ता जाता । नौकायाः समस्थितेः रक्षणाय नाविकेन महान् प्रयासः कृतः । सर्वे यत्नाः यदा विफलाः तदा नौकाचालकः धर्मबोधकम् अवदत् - “गुरुवर्य ! इदानीं भवतः प्रार्थना एव अस्मान् रक्षितुम् अर्हति” इति ।

‘प्रार्थनामात्रम् एव रक्षति’ इति यद्यपि नाविकेन उक्तं तथापि आत्मना क्रियमाणायाः प्रार्थनायाः तादृशं सामर्थ्यं भवेत् इति धर्मबोधकस्य एव आत्मविश्वासः न आसीत् ।

आगत्य उक्तवन्तः -
 "आर्य ! भवता यत्
 बोधितं तत् वयं विस्मृत-
 वन्तः स्मः । कृपया तत्
 पुनः उपदिशतु" इति ।

जलस्य उपरि स्थितम्
 अस्ति इति, अल्पदुर्गतं
 किमपि क्रियमाणम् अस्ति
 इति च ते सर्वथा न जानन्ति
 स्म ।

धर्मोपदेशकः जानुभ्याम्

तथापि तेन किमपि करणीयम् आसीत् एव ।
 अतः सः नौकातलं प्रति गतवान् । महती
 वृष्टिः, महान् वायुः च आसीत् तत्र । सः
 प्रार्थनां कर्तुम् उद्युक्तः जातः । मम प्रार्थना
 विफला जायमाना अस्ति इति अवगतं तेन ।

अकस्मात् तस्य दृष्टिः पूर्वस्यां दिशि
 पतिता । क्षणाभ्यन्तरे तत्र मेघानाम् अप-
 सारणं दृष्टम् । केषाञ्चित् आकाराणां कृते
 मेघाः मार्गं कल्पितवन्तः दृश्यन्ते स्म । मन्दे
 प्रकाशे ते आकाराः अस्पष्टतया दृश्यन्ते स्म ।
 ते च आकाराः नौकाभिमुखम् एव आगच्छन्ति
 स्म । यथा यथा ते नौकासमीपम् आगताः
 तथा तथा वृष्टिः स्थगिता, वायोः तीव्रता अपि
 क्षीणा जाता । समीपम् आगच्छन्तः आकाराः
 मानवरूपाः इति धर्मबोधकेन अवगतम् ।
 क्षणकालानन्तरं तरङ्गाणाम् उपरि पदं स्थाप-
 यन्तः अल्पवस्त्रधारिणः द्वीपवासिनः
 आगच्छन्तः दृष्टाः तेन । तेषां पवित्रात्मनाम्
 उपस्थित्या झञ्झावातवृष्ट्यादयः पूर्णतया
 स्थगिताः आसन् ।

द्वित्रक्षणानन्तरं ते धर्मबोधकस्य समीपम्

उपविश्य - "मान्याः देवपुत्राः । भवतां
 बोधनाय मया यत् उद्युक्तं तत् औद्धत्यं कृपया
 क्षन्तव्यं भवद्भिः । मया बोधः प्राप्तः अस्ति
 इदानीम् । कृपया क्षन्तव्यः अहम् । पापी अहं
 क्षन्तव्यः" इति ।

"मङ्गलमस्तु" इति उक्त्वा ते द्वीप-
 वासिनः वृद्धाः महता वेगेन प्रतिनिवृताः
 जाताः । क्षणाभ्यन्तरे ते अदृश्यतां गताः
 अपि । धर्मबोधकः स्वस्य अज्ञानम् औद्धत्यं
 च स्मरन् पुनः पुनः विलपितवान् ।

नौकातले किं प्रवृत्तम् इति अजानन्
 नौकाचालकः धर्मबोधकम् अवदत् -
 "आर्य ! भवता अपूर्वम् एव साधितम् ।
 झञ्झावातः पूर्णतः स्थगितः एव ।
 महानुभावः भवान्" इति ।

धर्मबोधकस्य दुःखम् एतस्य श्रवणात्
 अधिकं जातम् । अपूर्वस्य कृत्यस्य कर्तारः के
 इति सः एकः एव जानाति स्म ।

ये वस्तुतः देवस्वरूपाः आसन् तान्
 देवदर्शनाय मार्गम् उपदेष्टुं प्रयत्नः कृतः यत्
 तदर्थं महान्तं पश्चात्तापम् अनुभूतवान् सः ।

विष्णुपुराणम्

महाराजस्य दशरथस्य पुत्रकामेष्टिः विना विघ्नं परिसमाप्ता । यज्ञकुण्डतः अग्निदेवः पायसपात्रसहिततया प्रत्यक्षः जातः । सः तत् दशरथाय दत्तवान् । दशरथः तत् पायसं द्विधा विभज्य कौसल्यायै कैकेय्यै च दत्तवान् ।

राज्ञः दशरथस्य तिस्रः पत्न्यः - कौसल्या, कैकेयी, सुमित्रा चेति । कौसल्याकैकेय्यौ आत्मना प्राप्तस्य पायसस्य कञ्चित् भागं सुमित्रायै दत्तवत्यौ ।

चैत्रशुक्लनवम्यां कौसल्यायाः गर्भतः विष्णुः नीलमेघकान्त्या शोभमानः श्रीरामरूपेण जन्म प्राप्तवान् । कैकेय्याः गर्भतः विष्णोः शङ्खपद्मयोः अंशं प्राप्य भरतः जन्म प्राप्तवान् । शेषनागस्य अंशं प्राप्य लक्ष्मणः, चक्रादयोः अंशेन युक्तः शत्रुघ्नः च सुमित्रायाः गर्भतः जातौ ।

चैत्रशुक्लनवम्यां कोसलराज्ये रामनवमीरूपेण आनन्दोत्सवः आचरितः । प्रतिवर्षम् एषः आनन्दोत्सवः आचर्यते स्म तस्मिन् दिने । तृतीयं वर्षं सम्प्राप्तम् । तस्मिन् दिने महता वैभवेन बालकानां जन्मदिनोत्सवः आचरितः ।

चैत्रपूर्णिमायाः रात्रौ दशरथः राज्ञीभिः, पुत्रैः, मन्त्रिणा सुमन्त्रेण, आन्तरङ्गिकेण मित्रेण भद्रेण च सह मिष्टान्नभोजने रतः आसीत् ।

कौसल्या रामम् अङ्गेन आदाय चन्द्रं प्रदर्शयन्ती भोजयन्ती आसीत् । तदा रामः 'चन्द्रः मह्यम् आवश्यकः' इति रोदनं कृतवान् । बहुधा सान्त्वनं कृतं चेदपि तस्य रोदनं न स्थगितम् । तदा सुमन्त्रः एकं दर्पणम् आनाय्य तस्मिन् चन्द्रबिम्बं दर्शितवान् । तस्मिन् दर्पणे चन्द्रं स्वस्य प्रतिबिम्बं च दृष्ट्वा 'रामचन्द्रः' (रामसहितः चन्द्रः) इति वदन् कर-

ताडनं कृतवान् रामः । तस्मात् दिनात् तस्य
'रामचन्द्रः' इति नाम जातम् ।

तदनन्तरं भद्रः रामं स्वस्य अङ्गे उपवेश्य
दर्पणं दर्शयन् - "इदानीं कः दृश्यते ?" इति
अपृच्छत् । तदा रामः अवदत् - "राम-
भद्रः" (रामसहितः भद्रः) इति । तस्मात्
'रामभद्रः' इत्यपि नाम प्राप्तं रामेण ।

एतदवसरे लक्ष्मणभरतशत्रुघ्नाः रामस्य
पार्श्वे आगत्य स्थितवन्तः । तस्मिन् समये तेषां
शिरोभागे चन्द्रः छत्रम् इव विराजते स्म ।
समग्रं दृश्यं रामपट्टाभिपेक्ष्य स्मारयति स्म ।
एतत् दृष्ट्वा दशरथः आनन्दतुन्दिलः जातः ।
कौसल्यादयः अपि नितरां सन्तुष्टाः ।

राजकुमाराः गच्छता कालेन प्रवृद्धाः ।
लक्ष्मणः रामं छाया इव अनुसरति स्म ।
तयोः पृष्ठतः भरतशत्रुघ्नौ भवतः स्म ।

तेषु चतुर्षु अपि ऐक्यं विशेषतः दृश्यते
स्म । ते चत्वारः अपि आचार्यात् वसिष्ठात्
सर्वाः विद्याः अधीतवन्तः ।

वसिष्ठः कदाचित् रामम् इत्थं बोधितवान्
- "भोः रामचन्द्र । भवतः वंशस्य मूलपुरुषः
भगवान् सूर्यः । सूर्यस्य अपरं नाम विवस्वान्
इति । अतः भवतः वंशस्य नाम वैवस्वतवंशः
इति ख्यातः अस्ति । भवतः वंशे रघुः नाम
श्रेष्ठः राजा आसीत् । अतः भवदीयः वंशः
रघुवंशः इत्यपि ख्यातः अस्ति । एतस्मिन्
वंशे जाताः राघवाः इति उच्यन्ते । तस्मात्
भवान् राघवः अपि" इति ।

सूतमहर्षिः यदा एतत्सर्वं वदन् आसीत् तदा
मुनयः उक्तवन्तः - "श्रीरामस्य पूर्वजानां चरित्रं
वयं न जानीमः । अतः तत् विस्तरेण श्रावयतु
कृपया" इति ।

तदा सूतमहर्षिः श्रीरामस्य पूर्वजानां कथां
श्रावयितुम् उद्युक्तः जातः -

"एतस्य कल्पस्य आरम्भे विवस्वतः वंशे
उत्पन्नः वैवस्वतः मनुः आसीत् । वैवस्वतमनोः
इक्ष्वाकुप्रभृतयः दश पुत्राः आसन् । इक्ष्वाकुः
चक्रवर्ती आसीत् । सहस्रशः वर्षाणि तेन
राज्यशासनं कृतम् ।

इक्ष्वाकादीनां वंशः प्रवृद्धः । तस्मात्
सूर्यवंशः विभिन्नशाखारूपेण सर्वत्र प्रसृतः ।

एतद्वंशीयाः अनेकाः शताब्दीः यावत् भू-
मण्डलं शासितवन्तः । प्रजानां सुखार्थं ते
विशेषप्रयत्नं कृतवन्तः । तेषां शौर्यगाथाः अपि
सर्वत्र प्रसृताः । इक्ष्वाकुवंशे दिलीपः रघुः
चेति उभौ राजानौ विशेषतः ख्यातिं गतवन्तौ ।
तौ उभौ धर्मात्मानौ आस्ताम् ।

दिलीपः निस्सन्तानः आसीत् । सः सन्तान-
प्राप्त्यर्थं गुरोः वसिष्ठस्य मार्गदर्शनं प्राप्तवान् ।
वसिष्ठस्य आदेशस्य अनुगुणं सः कामधेनोः
सन्तानं नन्दिनीं श्रद्धया भक्त्या च सेवितवान् ।

कदाचित् नन्दिनी चरणाग्र्य अरण्यं गता ।
रघुः अपि तया सह गतः । नन्दिनी तृणानि
चरन्ती कस्याश्चित् गुहायाः समीपं गता । तस्यां
गुहायां कश्चन सिंहः आसीत् । सः सिंहः
नन्दिनीम् अगृह्णात् । दिलीपः बाणप्रयोगेण
सिंहं संहर्तुम् ऐच्छत् । किन्तु बाणग्रहणाय
गतः तदीयः हस्तः तत्रैव स्तब्धः जातः ।

सिंहः अवदत् - 'हे राजन् ! एषा धेनुः
मम आहारः । मम मारणाय भवता यः प्रयत्नः
क्रियते सः अधर्मः । अतः एव भवतः हस्तः
स्तब्धः अस्ति' इति ।

तदा दिलीपः अवदत् - 'नन्दिनी मम
आचार्यस्य होमधेनुः । तस्याः रक्षणं मम
धर्मः । अतः भवान् धेनुं त्यजतु । मां च
खादतु' इति ।

एतावत् उक्त्वा दिलीपः शिरः अवनमय्य
अतिष्ठत् । तावता सिंहः अदृश्यतां गतः ।
तस्य पुरतः प्रसन्नमुखा नन्दिनी स्थिता
आसीत् । सा अवदत् - 'राजन् ! मया भवतः
परीक्षा कृता । इदानीं यत् दृष्टं तत् मम माया ।
भवान् यत् इच्छति तत् अहं दास्यामि' इति ।

दिलीपः पुत्रप्राप्तिम् अयाचत । धेनुः तत्
अङ्गीकृतवती । दिलीपस्य पुत्रः एव रघुः ।
सः दानवीरत्वेनापि ख्यातः आसीत् ।

कदाचित् कश्चन तपस्वी अतिथित्वेन राज-
समीपम् आगतः । तपस्विनः मनसः कामनाम्
अवगतवान् रघुः स्वपत्नीं तस्य आश्रमं प्रति

चन्दमामा

प्रेषितवान् । तपस्वी स्वस्य दोषं ज्ञात्वा पश्चात्तापं
प्रकटयन् भक्त्या प्रणम्य क्षमां सम्प्रार्थ्य राज्ञीं
सादरं प्रासादं प्रति प्रेषितवान् ।

'सकृत् दानरूपेण दत्तं वस्तु न प्रति-
स्वीक्रियते मया' इति वदन् रघुः तस्याः प्रति-
स्वीकारं निराकृतवान् । तदा राज्ञी खिन्ना सती
अवदत् यत् एतस्मात् अपि मम शिरसः छेदः
एव वरम् इति । तस्याः अपेक्षायाः अनुगुणं
रघुः शिरश्छेदनाय खड्गप्रयोगं कृतवान् । तस्याः
कण्ठस्य स्पर्शात् खड्गः मालारूपेण परिवृत्तः
जातः । तयोः निष्ठां कर्तव्यपरायणतां च
दृष्ट्वा प्रसन्ना देवाः पुण्यवृष्टिं कृतवन्तः ।

महाराजः रघुः विश्वजिघासं कृत्वा समग्रां
सम्पत्तिं याचकेभ्यः दत्तवान् । तदा एव कौत्सः
नाम मुनिशिष्यः चतुर्दशकोटिं सुवर्णनाणकानि
याचन् रघुसमीपम् आगतः । रघुः धनस्य

आनयनाय कुबेरसमीपं गतः । कुबेरः रघुं सादरं स्वागतीकृत्य तदीयम् आगमनोद्देशं ज्ञात्वा प्रभूतम् ऐश्वर्यं तस्मै दत्तवान् । रघुः कौत्साय चतुर्दशकोटिं सुवर्णनाणकानि दत्तवान् । अवशिष्टम् अन्येभ्यः याचकेभ्यः दत्तवान् ।

रघुराजस्य पुत्रः अजः । अजः शूरः वीरः पराक्रमी च आसीत् । कस्मिंश्चित् स्वयंवरे भोजराजस्य पुत्री इन्दुमती अजस्य कण्ठे वरणमालाम् अर्पितवती । अजः इन्दुमत्या सह ततः प्रस्थितः । तदा स्वयंवरम् आगत्य इन्दुमतीं प्राप्तुम् अशक्ताः राजानः क्रोधेन अजम् आक्रान्तवन्तः । अजः तान् सर्वान् पराजित्य दूरं प्रेषितवान् ।

एकदा अजः इन्दुमत्या सह अद्याने विहरन् आसीत् । तस्मिन् एव समये आकाशमार्गेण नारदः गच्छन् आसीत् । नारदस्य वीणायां

स्थापिता माला अकस्मात् च्युता सती इन्दुमत्याः उपरि पतिता । तस्मात् इन्दुमती तत्रैव प्राणैः विद्युक्ता जाता ।

राजा अजः पत्नीवियोगेन नितरां दुःख-तप्तः जातः । तदा तत्र नारदः प्रत्यक्षीभूय इन्दुमत्याः पूर्वजन्मवृत्तान्तम् अश्रावयत् ।

कदाचित् इन्द्रः तृणबिन्दुनामकस्य महर्षेः तपस्यायाः भङ्गाय हरिणीनामिकाम् अप्सरसं प्रेषितवान् । हरिणीं दृष्ट्वा क्रुद्धः मुनिः - 'भवती मानवजन्म प्राप्नोतु' इति शापं दत्तवान् । शापमुक्त्युपायम् अपि सः एव सूचितवान् । शापात् मानवजन्म प्राप्तवती अप्सराः एव इन्दुमती । देवलोकस्य मालायाः स्पर्शात् तस्याः शापः अपगतः । अतः सा मानवशरीरं परित्यज्य देवलोकं प्रतिगतवती ।

महाराजस्य अजस्य पुत्रः एव दशरथः । सः कदाचित् शम्बराक्षसेन युद्धं कर्तुं गतः । तत्समये तेन सह कैकेयी अपि आसीत् । युद्धसमये रथस्य चक्रस्य कीलकम् अपगतम् । तदा कैकेयी कीलकरन्ध्रे स्वस्य अङ्गुलीं संस्थाप्य रथपतनं निवारितवती । तस्याः वीरतां दृष्ट्वा प्रसन्नः दशरथः तस्यै वरद्वयं दत्तवान् । कैकेयी उक्तवती यत् कालान्तरे एतयोः उपयोगं करिष्यामि, न इदानीम् इति ।

राजा दशरथः शब्दवेधिबाणप्रयोगे निपुणः आसीत् । कदाचित् सस्यसम्पत्तिं नाशयतां वन्यजानां निग्रहाय सः अरण्यं गतः । तस्मिन् एव समये कस्याश्चित् रात्रौ पिपासितयोः वृद्धयोः अन्धयोः मातापित्रोः निमित्तं जलं नेतुं श्रवणकुमारः नाम तरुणः जलाशयम् आगतवान् । कमण्डलुः तेन जले

निमज्जितः । तदा यः शब्दः उत्पन्नः सः दूरात् श्रुतः दशरथेन । गजः एव जलाशये जलं पिबति इति चिन्तयन् दशरथः शब्दम् अनुसृत्य बाणं प्रयुक्तवान् । स च बाणः श्रवणकुमारस्य उरसि लग्नः । तस्मात् व्रणितः श्रवणकुमारः 'हा ! हन्त !' इति आक्रन्दनं कृतवान् ।

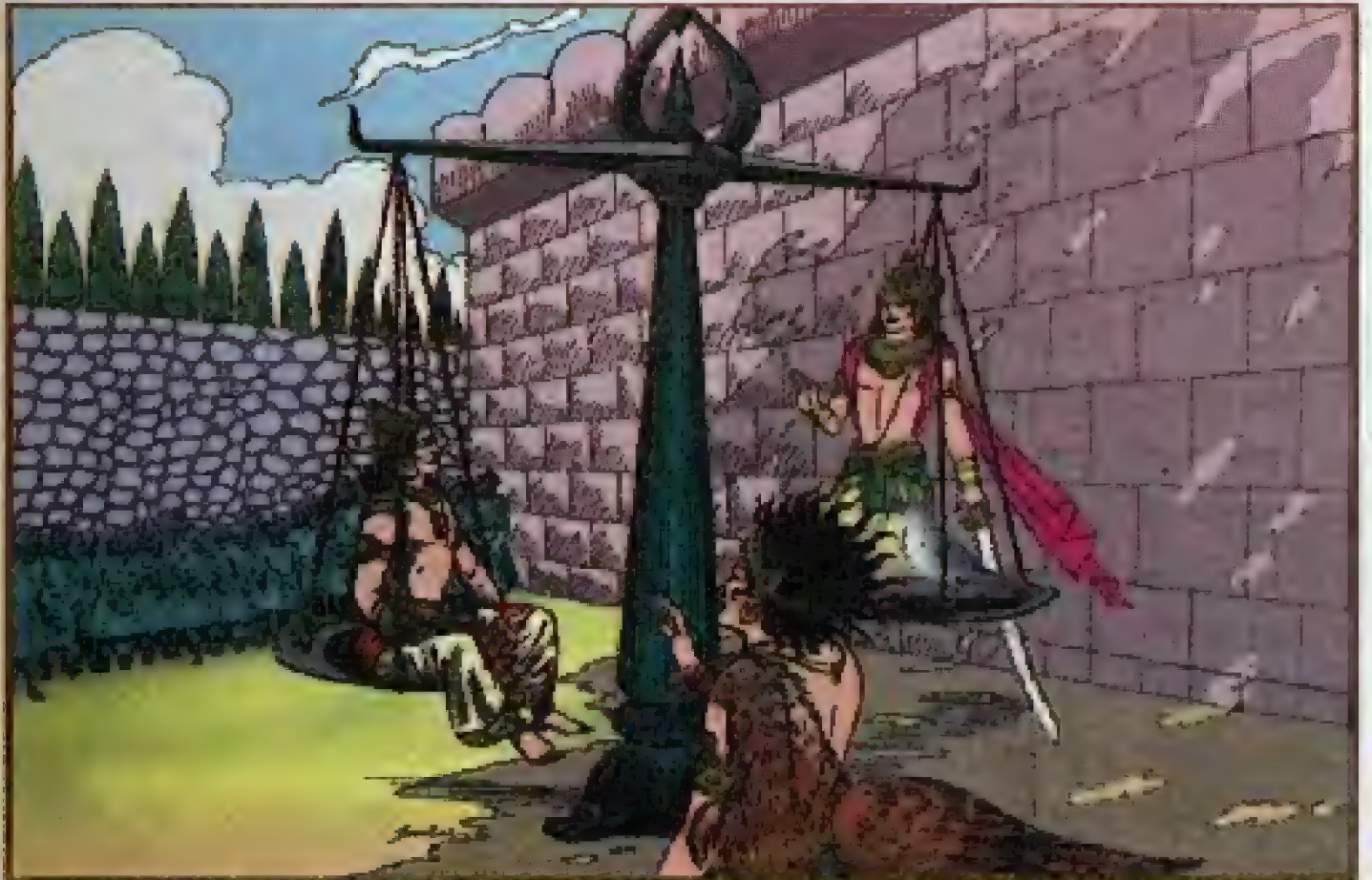
श्रवणकुमारस्य आक्रन्दनं श्रुत्वा दिग्भ्रान्तः दशरथः तत्समीपं धावितवान् । तेन श्रवणकुमारस्य रक्षणं कर्तुं न शक्तम् । मरणात् पूर्वं श्रवणकुमारः अवदत् यत् वृद्धयोः अन्धयोः मम मातापित्रोः कृते अविलम्बेन जलं नीत्वा दातव्यम् इति । दशरथः जलं नीत्वा तयोः कृते दत्तवान्, प्रवृत्तं सर्वं निवेदितवान् च ।

पुत्रशोकेन नितरां तप्तौ तौ वृद्धौ - "यथा आवाभ्यां पुत्रवियोगशोकः प्राप्तः तथैव भवता अपि मरणकाले पुत्रवियोगशोकः प्राप्यताम्"

इति शापं दत्त्वा प्राणैः वियुक्तौ जातौ ।

सूर्यवंशीयेषु राजसु शरणागतवत्सलत्वेन ख्यातः आसीत् शिबिचक्रवर्ती । शिबेः परीक्षां कर्तुम् इन्द्रः कपोतरूपेण, अग्निदेवश्च श्येन-रूपेण च कदाचित् शिबेः अस्थानं प्रति आगतौ । श्येनः कपोतं ग्रहीतुं प्रयतमानः आसीत् । आश्रयम् अन्विष्यन् गतः कपोतः शिबेः अङ्गे उपाविशत् । शिबिः कपोताय अभयं दत्त्वा श्येनम् अवदत् - "एषः मां शरणं गतः अस्ति । एतस्य रक्षणं मम धर्मः । भवान् आहारात् वञ्चितः यथा न भवेत् तथा करणम् अपि मम कर्तव्यम् एव । अतः भवान् कपोतं विहाय मम मांसं स्वीकरोतु" इति ।

श्येनः राज्ञः वचनम् अङ्गीकृतवान् । तुला आनीता । तुलायाः एकस्मिन् पार्श्वे कपोतः उपविष्टवान् । अपरस्मिन् पार्श्वे शिबिः स्व-

शरीरमांसं कर्तयित्वा स्थापितवान् । शिविः स्वस्य जङ्घायाः मांसं समग्रं तुलायां स्थापितवान् । तथापि कपोतमांसयोः भारः समानः न जातः । तदा शिविः भारस्य समानतायै स्वस्य समग्रं शरीरं तुलायाम् आरोपितवान् ।

शिवेः त्यागं दानवीरतां च दृष्ट्वा प्रसन्नौ इन्द्रः अग्निः च स्वस्य वास्तवरूपेण प्रत्यक्षीभूय शिवये अनेकान् वरान् दत्तवन्तौ ।

क्षत्रियः सन् अपि वसिष्ठः इव ब्रह्मर्षिपदं प्राप्तवान् विश्वामित्रः अपि सूर्यवंशे जातः कश्चन प्रतापी राजा एव ।

एतस्मिन् वंशे राजर्षिः परमविष्णुभक्तः अम्बरीषः नाम राजा आसीत् । लक्ष्मीः एतस्य गृहे पुत्रीरूपेण जन्म प्राप्तवती । तस्याः नाम श्रीमती इति । सा बाल्यात् एव विष्णुं पतिं भावयति स्म । स्वस्य मोहकरूपेण सौन्दर्येण च सा त्रिषु अपि लोकेषु विख्याता आसीत् ।

देवर्षेः नारदस्य गर्वः आसीत् यत् अहं मोहमायया अस्पृष्टः अस्मि इति । मोहमाया मयि कमपि प्रभावं न जनयति इति तस्य दृढः विश्वासः आसीत् । पर्वतः नाम कश्चन ऋषिः नारदेन सह त्रिषु अपि लोकेषु सञ्चारं करोति

स्म । कदाचित् नारदः स्वस्य मोहमायातीतत्वविषये पर्वतेन सह चर्चाम् अकरोत् ।

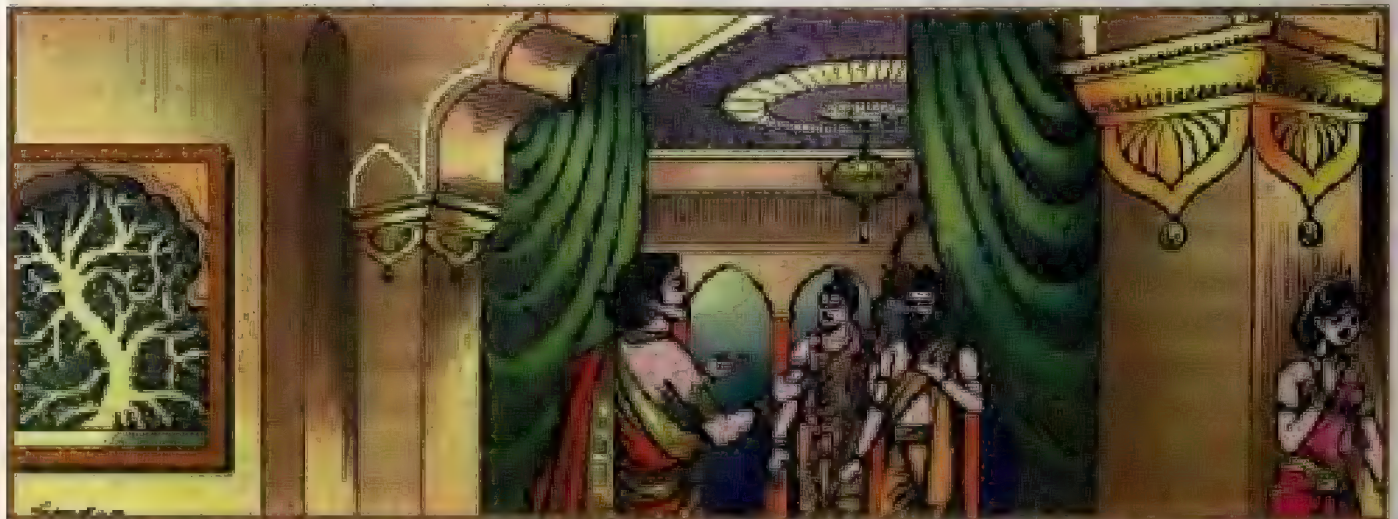
लोकसञ्चारं कुर्वन्तौ पर्वतः नारदः च कदाचित् अम्बरीषस्य प्रासादम् आगतवन्तौ । राजा तौ यथोचितं सत्कृत्य प्रार्थितवान् यत् मम पुत्री आशीवदिन अनुग्रहणीया इति ।

यदा आशीर्वादाय श्रीमती प्रणामं कृतवती तदा तौ उभौ अपि मायया आविष्टौ जातौ । तस्याः परमसौन्दर्यं दृष्ट्वा तस्याः परिणयम् इच्छद्भ्यां ताभ्यां परस्परं कलहः आरब्धः ।

राजा अम्बरीषः मुनिवरयोः एतयोः एतं व्यवहारं दृष्ट्वा नितराम् आश्चर्यचकितः । श्रीमत्याः अनुरोधस्य अनुसारम् अम्बरीषः स्वयंवरम् आयोजितवान् । स्वयंवरस्य घोषणां श्रुत्वा तौ मुनी ततः निर्गतवन्तौ ।

स्वर्गं गतः अपि नारदः श्रीमत्याः रूपं विस्मर्तुं न शक्तवान् । सः विष्णुं प्रार्थितवान् यत् मह्यम् अपूर्वं रूपं दातव्यम् इति ।

ईर्ष्यावशं गतः पर्वतमुनिः अपि विष्णु-समीपम् आगत्य प्रार्थितवान् यत् नारदाय कपिरूपं दातव्यम् इति । विष्णुः पर्वतस्य एतां प्रार्थनाम् अङ्गीकृतवान् ।

सुरेखायाः बुद्धिमत्ता

सुरेखा मातापित्रोः एकमात्रपुत्री । पञ्चवर्षीया सा बहु बुद्धिमती अपि । सर्वदा गृहे मुग्ध-
वार्तालापेन सर्वान् तोषयन्ती सा यत्किमपि कुर्वती एव भवति । कदाचित् रात्रिसमये सुरेखायाः
माता ताम् आहूय उक्तवती - “वत्से ! गृहस्य पृष्ठभागे स्थितां सम्मार्जनीम् आनयतु” इति ।

तदा सुरेखा - “पृष्ठभागे अन्धकारः अस्ति । तत्र किमपि दृष्टिगोचरं न भवति । अतः अहं न
गच्छामि” इति उक्तवती ।

तदा माता हसन्ती पुत्रीम् उक्तवती - “वत्से ! अन्धकारात् भीता मा भवतु । तत्र विघ्नेश्वरः
अस्ति । अतः भीतेः कारणमेव नास्ति । विघ्नेश्वरः सदा अस्माभिः सहैव स्थितः सन् अस्मान् रक्षति
एव” इति ।

सुरेखा मातुः वचनं श्रद्धया श्रुत्वा आश्चर्येण पुनः पृष्ठवती - “विघ्नेश्वरः तत्र अस्ति इति वचनं
सत्यमेव किम् ?” इति ।

“विघ्नेश्वरः तत्र अस्ति इति तु सत्यमेव । तावदेव न, सः सर्वदा सन्नद्धः तिष्ठति” इति माता
सुरेखां प्रति धैर्यवचनानि उक्तवती ।

सुरेखा किञ्चिद् विचिन्त्य गृहस्य पृष्ठभागं गता । तत्र द्वारसमीपे एव स्थित्वा बहिः हस्तं प्रसार्य
सा उक्तवती - “विघ्नेश्वर ! यदि भवान् तत्र अस्ति तर्हि तत्र स्थितां सम्मार्जनीं मम हस्ते स्थापयतु”
इति ।

वज्रस्य विक्रयणम्

कस्मिंश्चित् नगरे कश्चन वणिक् आसीत् ।

सः महान् वञ्चकः । स्वनगरवासिनां वञ्चनां कर्तुम् अशक्नुवन् सः दूरदेशेभ्यः आगतान् प्रवासिजनान् बहुधा वञ्चयति स्म ।

कदाचित् कश्चन वृद्धः तस्य आपणम् आगतः । सः वणिक् कुतकहासं प्रकटयन् तस्य स्वागतं कृतवान् ।

“मम पौत्र्याः विवाहः निश्चितः ! मम अतीवप्रीतिपात्रं सा । अतः अहं तस्यै उपायनरूपेण एकं वज्रं दातुम् इच्छामि । किन्तु मम समीपे केवलं पञ्चशतं रजतनाणकानि सन्ति । एतावता मूल्येन किमपि वज्रं लभ्यते किम् ? मम नौका घण्टाभ्यन्तरे इतः प्रतिष्ठते” इति सः वृद्धः वणिजम् उक्तवान् ।

“पञ्चशतेन रजतनाणकैः कुत्रापि वज्रं न लभ्यते । तथापि भवान् पौत्रीविषये विशेष-प्रीतिमान् इत्यतः भवन्तं निराशं कर्तुं न

इच्छामि । अतः तावता एव मूल्येन एकं वज्रं ददामि” इति उक्त्वा एकं मणिं दत्तवान् सः वणिक् । वस्तुतः वणिजा वृद्धाय यत् दत्तं तत् न वज्रं, प्रत्युत कश्चन काचमणिः आसीत् ।

स्वस्य वञ्चना जाता इति सः वृद्धः न ज्ञातवान् ! सन्तोषेण नौका आरूढा तेन ।

पश्चानां वर्षाणाम् अनन्तरं कश्चन युवकः तस्य वणिजः आपणम् आगत्य - “महोदय ! मम पूर्वजाः नगरस्य धनिकेषु अन्यतमाः आसन् । किन्तु विधिवशात् अस्माकं सर्वा सम्पत्तिः नष्टा । सर्वाणि अमूल्यानि वस्तुनि अपि विक्रीतानि ! किन्तु एकं वस्तु अहं महत्या श्रद्धया रक्षितवान् अस्मि । तच्च किञ्चन वज्रम् । किन्तु तस्य वज्रस्यापि विक्रयणकालः सन्निहितः अस्ति । भवान् एतत् क्रीणाति किम् ? न्यूनमूल्येन एव दातुम् अहं सिद्धः” इति उक्तवान् ।

वज्रविक्रयणम् इति शब्द-श्रवणेन एव वणिक् नितरां सन्तुष्टः । उच्चवंशीयाः अत्यल्पेन एव मूल्येन अमूल्यस्य अपि वस्तुनः विक्रयणं कुर्वन्ति इति जानन् सः उक्तवान् - “वज्रं दर्शयतु” इति ।

युवकः स्वस्यूते स्थपितां काञ्चन मञ्जूषां सावधानेन

उद्धाटितवान् । तस्यां शोभमानं
वस्तु एकम् आसीत् ।

वणिक् महत्या आसक्त्या
तत् स्वीकृतवान् । किन्तु
क्षणकालेनैव तेन ज्ञातं यत्
एतत् न वज्रम्, अपि तु
काचमणिः इति ।

अतः सः तं तरुणम्
अवदत् - “भोः, एतत् न वज्रम्,
अपि तु काचमणिः” इति ।

“उपहासं मा करोतु । उन्नतस्य
वंशस्य गृहे स्थितं वस्तु एतत् । भवता यदि
अस्य मूल्यं न ज्ञायेत तर्हि चिन्ता नास्ति । मया
अन्यत्र गत्वा विक्रयणं कर्तुं प्रयत्नः क्रियते”
इति उक्तवान् सः युवकः ।

“भवतु, अन्यस्य वणिजः समीपं गत्वा
एतवत् प्रदर्शयितुम् अर्हति भवान् कामम्”
इति उक्तवान् सः वणिक् ।

“तर्हि भवतः अभिप्रायेण एतत् वज्रं न
इति खलु ? योग्यं वणिजं दृष्ट्वा उचितेन मूल्येन
एतस्य वज्रस्य विक्रयणं कर्तुं मम कापि
समस्या नास्ति । किन्तु भवता अपि अस्य
श्रेष्ठता का इति ज्ञातव्यं किल ? अतः एतत्
वज्रम् अहं भवतः समीपे एव स्थापयामि ।
यः कोऽपि क्रीणाति चेदेव भवान् मह्यं धनं
ददातु” इति उक्तवान् स युवकः ।

“कियता मूल्येन एतस्य विक्रयणं
करिष्यामि ?” इति पृष्ठवान् सः वणिक् ।

“सहस्रेण रजतनाणकैः” इति उक्त्वा ततः
प्रस्थितः सः युवकः पुनः प्रत्यागत्य - “एतत्
वज्रं विक्रीतं वा न वा इति पञ्चषमासानन्तरम्
आगत्य द्रक्ष्यामि” इति उक्तवान् ।

तस्य युवकस्य गमनस्य अनन्तरं वणिक्
तं काचमणिम् एकत्र तिरस्कारेण क्षिप्तवान् ।

पञ्च मासाः अतीताः । कस्मिंश्चित् दिने
कश्चन पुरुषः तस्य वणिजः आपणम्
आगतः । सः राजकुलीयः इव भासते स्म ।

“मम भगिन्याः राजकुमार्याः विवाहः
निश्चितः अस्ति । अतः अहं योग्यस्य वज्रस्य
अन्वेषणं कुर्वन् अस्मि” इति तेन उक्तम् ।

वणिक् स्वसमीपे स्थितानि उत्तमानि
वज्राणि प्रदर्शितवान् । किन्तु सः पुरुषः तेषु
एकमपि वज्रं न इष्टवान् । “एतादृशानि
वज्राणि मम समीपे एतावता एव सन्ति” इति
उक्तवान् सः ।

अकस्मात् तस्य पुरुषस्य दृष्टिः कोणे
पतिते काचमणौ संलग्ना । तदीयं मुखं
विकसितं जातम् । “एतादृशस्य अमूल्यस्य
वज्रस्य अन्वेषणम् एव कुर्वन् आसम् अहम् ।
पूर्वमेव एतत् किमर्थं न दर्शितं भवता ?” इति
किञ्चित् रूक्षस्वरेणैव पृष्ठवान् सः ।

“अन्यस्मै एतत् ददामि इति वचनं दत्तवान्
अस्मि अहम्” इति सः वणिक् चातुर्येण
स्वस्य कार्यं समर्थितवान् । तस्य मनसि
आश्चर्यमपि सञ्जातं यत् अहो, वज्रविषये

एतस्य उच्चवंशीयस्य महत् अज्ञानम् इति ।

“अन्येन अस्मै कियत् मूल्यस्य दानम् अङ्गीकृतम् ?” इति तेन पुरुषेण पृष्टम् ।

वणिजः वञ्चनाबुद्धिः इदानीं जागरिता ।
सः उक्तवान् - “द्विसहस्रं रजतनाणकानि”
इति ।

“मया त्रिसहस्रं रजतनाणकानि दीयन्ते ।
मह्यमेव एतत् ददातु” इति उक्तवान् सः
पुरुषः ।

“अस्तु” इति उक्तवान् वणिक् ।

“इदानीं मास्तु । अहम् इदानीं शतं
नाणकानि दत्त्वा गच्छामि । सप्ताहाभ्यन्तरे
पूर्णं धनं स्वीकृत्य आगमिष्यामि । यदि अहं
सप्ताहात् पूर्वं न आगच्छेयं तर्हि भवान् एतत्
अन्यस्मै दातुम् अर्हति” इति सः पुरुषः
उक्तवान् ।

वणिजः सन्तोषः वर्णनातीतः । ‘वज्रस्य
स्वामिने युवकाय सहस्रं रजतनाणकानि
दत्तानि चेदपि लाभांशः तु अधिकः एव’ इति

चिन्तयन् सः महान्तं सन्तोषम् अनुभूतवान् ।

अनन्तरदिने एव सः युवकः आगतः, येन
पूर्वं काचमणिः दत्तः आसीत् । आगत्य सः
उक्तवान् - “एतावता अपि मया दत्तं वज्रं न
विक्रीतं चेत् तत् मह्यं प्रत्यर्पयतु । मया कश्चन
विषयः ज्ञातः अस्ति यत् कोऽपि राजसम्बन्धी
जनः स्वस्य भगिन्याः विवाहार्थं योग्यस्य
वज्रस्य अन्वेषणं कुर्वन् अस्ति इति । अतः
अहं तस्मै एव एतत् वज्रं विक्रेष्ये” इति ।

“स्वीकरोतु । भवतः सहस्रं रजत-
नाणकानि” इति वदन् सः वणिक् तस्मै
युवकाय तावत् धनं दत्तवान् ।

युवकः गतः । वणिक् तस्य पुरुषस्य
निरीक्षायाम् आसीत् । सप्ताहः अतीतः ।
मासः अपि अतीतः । तथापि तस्य राज-
कुलीयस्य दर्शनमेव न अभवत् ।

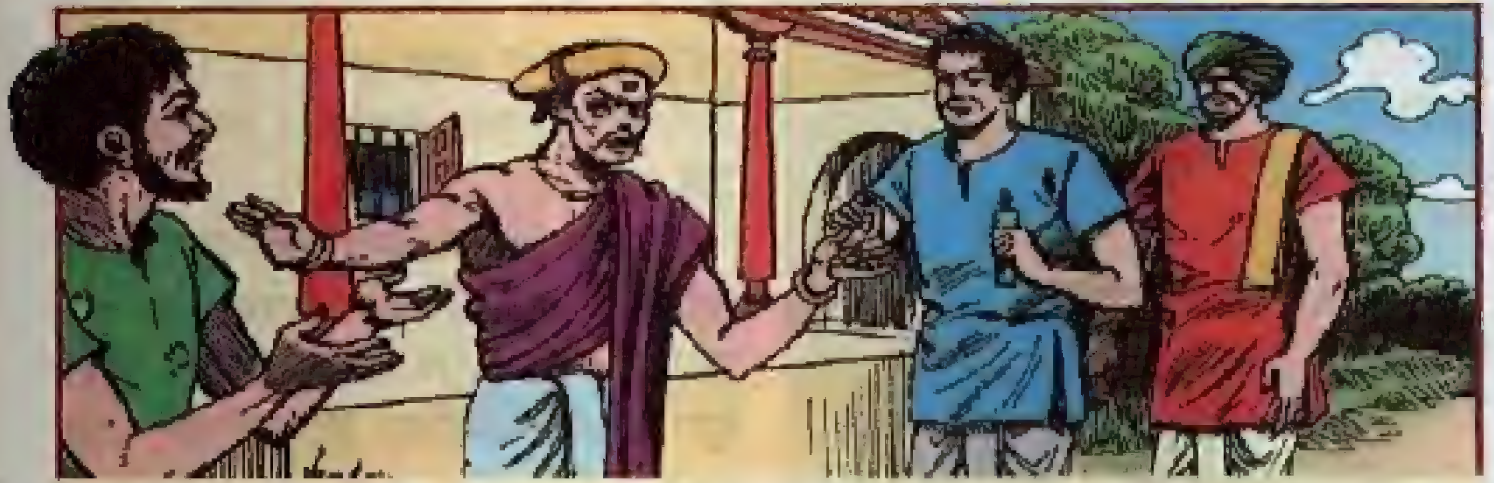
राजकुलीयः पुरुषः तु न आगतः एव ।
किन्तु केनापि पथिकेन सह युवकेन प्रेषितम्
एकं पत्रं तेन प्राप्तम् ।

तस्मिन् पत्रे लिखितम् आसीत् - “मया
यत् वज्रं विक्रीतं तत् वज्रं मम पितामहेन
पञ्चभ्यः वर्षेभ्यः पूर्वं भवतः एव क्रीतम्
आसीत् ! सः इदानीम् इहलोके
नास्ति । किन्तु मया तत् वज्रं भवते
एव विक्रीय लाभः सम्पादितः
इत्यतः मम महान् सन्तोषः ।
भवतः अमूल्यं वज्रं पुनः भवतः
समीपे एव आगतम् इति भवान्
अपि सन्तुष्टः इति मन्ये” इति ।

वणिक् कोपेन किङ्कर्तव्यता-
मूढः सन् स्वशिरः घट्टयन् रोदनं
कृतवान् ।

अत्याशा आत्मनाशाय

ब हो: कालात् पूर्व प्रवृत्ता कथा एषा ।
कस्मिंश्चित् ग्रामे गङ्गादासनामकः कश्चन
वैद्यः आसीत् । सः चिकित्साविषये रोगस्य
अवगमनविषये च नितरां निष्णातः । किन्तु
तस्य कश्चन दोषः नाम धनस्य विषये महती
आशा आसीत् तस्य । दरिद्राणां विषये तस्य
मनसि दयालेशोऽपि न आसीत् । व्याधिग्रस्तः
सन् यः कोऽपि आगच्छति चेदपि तस्मात्
सः निर्दयं धनं स्वीकरोति स्म एव ।

अतः एव चिकित्सां प्राप्तुं तस्य समीपं
गन्तुमेव जनाः बिभ्यति स्म । किन्तु तं ग्रामं
परितः बहुदूरं कोऽपि अन्यः वैद्यः नासीत् ।
अतः निरुपायाः सन्तः जनाः तमेव आश्रयन्ति
स्म ।

बलात् धनसम्पादनं कृतं चेदपि गङ्गादासस्य
आशा न शान्ता । सा इतोऽपि प्रवृद्धा एव ।

तस्मिन्नेव ग्रामे रामनाथनामकः धनिकः
आसीत् । सः दयाशीलः ! सर्वदा परोपकारे
एव तस्य प्रवृत्तिः । अतः ग्रामीणाः सर्वेऽपि

तम् आदरेण सम्मानयन्ति स्म । किन्तु
गङ्गादासः रामनाथस्य जनप्रियतां सोढुं न
शक्तवान् । तस्य अभिप्रायः आसीत् यत्
रामनाथस्य कारणात् एव मया सम्माननं न
प्राप्यते इति । अतः रामनाथं कथञ्चित्
अपमानितं कर्तुं सः बहुधा प्रयत्नं कृतवान् ।
किन्तु तस्य सर्वे यत्नाः विफलाः जाताः ।

कदाचित् गङ्गादासस्य इच्छां पूरयितुमिव
कश्चन अवसरः आगतः । रामनाथस्य
एकमात्रपुत्रः कदाचित् अस्वस्थः अभवत् ।
पुत्रस्य परिस्थितिः शोचनीया आसीत् । अतः
रामदासः निरुपायः सन् चिकित्सार्थं स्वपुत्रं
गङ्गादाससमीपं नीतवान् ।

गङ्गादासः बालकस्य परीक्षां कृतवान् ।
ततः दीर्घं निश्चयस्य रामनाथम् उक्तवान् -
“महोदय ! अस्य रोगः प्रबलः एव । एतस्य
चिकित्सार्थं महान् प्रयासः करणीयः । महान्
धनव्ययः अपि भवेत्” इति ।

तदा रामनाथः गङ्गादासस्य हस्तौ गृह्णन् -

“महोदय ! भवता ज्ञतमेव यत् मम एकः एव पुत्रः इति । महान् धनव्ययः भवति चेदपि चिन्ता नास्ति । भवता अस्य योग्या चिकित्सा करणीया । यः धनव्ययः भवेत् तम् अहं दास्यामि” इति उक्तवान् ।

गङ्गादासः कृतकं दुःखं प्रकटयन् उक्तवान् - “रामनाथमहोदय ! भवतः स्वभावं जानामि एव अहम् । अहं तु रोगं परिहर्तुं महान्तं श्रमम् अपि सहे । किन्तु चिकित्सार्थम् एकादशभ्यः वर्षेभ्यः पूर्वं निर्मितं घृतम् अपेक्षितम् । अथवा स्वर्णश्यामकं करणीयं भवति । तदर्थं दशतुलापरिमितं सुवर्णम् आवश्यकम्” इति ।

वैद्यस्य वचनं श्रुत्वा रामनाथः स्तब्धः जातः । गङ्गादासस्य दुष्टस्वभावं सः जानात्येव । तथापि तं विनयेन प्रार्थितवान्

सः - “आर्य ! मम समग्रां सम्पत्तिं विक्रेष्ये चेदपि तेन धनेन तावत् सुवर्णं क्रेतुं न शक्यते । अतः अन्यम् उपायं कमपि चिन्तयतु कृपया” इति ।

“अस्य रोगस्य अन्या चिकित्सा नास्ति सर्वथा । अतः निर्णयः भवता एव स्वीकरणीयः । सम्पदमेव यदि इच्छति तर्हि भवतः पुत्रः मृतः भविष्यति” इति उक्तवान् गङ्गादासः ।

रामनाथः सम्यक् जानाति स्म यत् गङ्गादासस्य पुरतः कथनम् अरण्यरोदनम् इव व्यर्थम् इति । अतः दैवसङ्कल्पः यथा अस्ति तथा भवतु इति निश्चित्य सः तावत् सुवर्णं दातुं सिद्धः अभवत् !

चिकित्सानिमित्तं रामनाथस्य सर्वा सम्पत्तिः विक्रीता अभवत् । गङ्गादासः महान्तं परिश्रमं कृतवान् इव व्यवहरन् चिकित्सां कृतवान् । अन्ते बालः व्याधिमुक्तः अभवत् ।

गङ्गादासेन महत् अन्याय्यं कृतम् इति जानता रामनाथेन काचन प्रतिज्ञा कृता - “कथञ्चित् गङ्गादासं पाठयिष्यामि । नो चेत् तस्य दुराशायाः सीमा एव न भवेत् । अनेकानि गृहाणि नाशं प्राप्नुयुः” इति । कतिपय-दिनानन्तरं रामनाथः पत्नीपुत्रादिभिः सह तं ग्रामं त्यक्त्वा अन्यत्र कुत्रापि गतः ।

ग्रामे वार्ता प्रसृता यत् रामनाथः गङ्गादास-विषये प्रतिकर्तुम् इच्छन् इतः गतः, योग्ये समये सः तस्य गृहं लुण्ठयिष्यति इति । अस्याः वार्तायाः प्रसारकः रामनाथस्य कञ्चन बन्धुरेव ।

एतत् श्रुत्वा गङ्गादासः भीतः । यतः सः

लघुग्रामः । अपि च गङ्गादासस्य हितैषी कोऽपि न आसीत् तस्मिन् ग्रामे । अतः बहुधा विचिन्त्य गङ्गादासः निर्णयं कृतवान् यत् मदीयं धनम्, आभरणानि च नगरे स्थितस्य सर्वकारस्य कोशे स्थापनीयानि इति ।

ततः सः अनन्तरदिने गृहे स्थितानि सुवर्णादीनि सर्वाणि स्वीकृत्य सेवकद्वयेन सह नगरं प्रति प्रस्थितः ।

मार्गमध्ये लुण्ठाकाः तम् आक्रान्तवन्तः । भीतः गङ्गादासः तान् रोद्धुमपि अशक्तः अभवत् । ते उपविंशाः आसन् । तैः गृहीतः गङ्गादासः कुत्रचित् गुहायां बन्धी अभवत् । किन्तु ते लुण्ठाकाः गङ्गादासस्य आभरणादीनि न स्पृष्टवन्तः अपि । तेन महत् आश्चर्यं सञ्जातं गङ्गादासस्य । सः तत्रैव स्थितं कञ्चित् उक्तवान् - "भ्रातः ! मम समीपे किञ्चिद् धनमस्ति ।

तावत् स्वीकृत्य मां विमुञ्चन्तु" इति ।

तदा सः तिरस्कारेण उक्तवान् - "मम नायकः एतादृशीम् आज्ञां न दत्तवान्" इति ।

तत् श्रुत्वा गङ्गादासः - "अहं ब्रुभुक्षया पीडितोऽस्मि । खादितुं यत्किञ्चित् लभ्यते किम् ?" इति पृष्ठवान् ।

तदा सः लुण्ठाकः - "योग्यं धनं दत्तं चेत् एव आहारः लभ्यते" इति उक्तवान् ।

"कति रूप्यकाणि दातव्यानि ?" इति पृष्ठवान् गङ्गादासः ।

"भोजनार्थं लक्षं रूप्यकाणि, पानार्थं पञ्चाशत्सहस्रं रूप्यकाणि" इति उक्तवान् लुण्ठाकः ।

एतत् कथनं श्रुत्वा दिग्भ्रान्तः गङ्गादासः - "अरे ! केवलस्य भोजनस्य तावत् धनं किम् ? एतत् महत् अन्याय्यम्" इति उच्चैः

उक्तवान् ।

“एतत् न्याय्यम् उत अन्याय्यम् इति अहं न जानामि । भोजनस्य तु एतावत् मूल्यम् अत्र । इदानीं भवता एव निर्णयः करणीयः यत् भोजनम् आवश्यकम् उत धनम् इति” इति निर्विकारस्वरेण उक्तवान् लुण्ठाकः ।

गङ्गादासः दिनद्वयम् आहारेण विनैव यापितवान् । तस्य मनसि विचारः आगतः यत् मया रामनाथविषये या दुष्टभावना प्रदर्शिता तस्याः एव फलम् एतत् इति । बुभुक्षया शक्तिहीनः जातः सः अचिन्तयत् - ‘भोजनं विना यदि अहं मृतः भविष्यामि तर्हि मम सर्वा सम्पत्तिः चौरैः एव स्वीकरिष्यते । तदपेक्षया तेन धनेन बुभुक्षानिवारणमेव उचितम्’ इति ।

अतः सः तत्र स्थितं कञ्चन चोरम् आहूय भोजनाय तावतः धनस्य दानम् अङ्गीकृतवान् । सप्ताहद्वये एव तदीयं सर्वम् अपि धनं भोजनाय व्ययितम् अभवत् । ततः आहार-निमित्तं जलनिमित्तं चापि तेन महत् कष्टं सोढव्यम् अभवत् । स्वस्य शोचनीयां परि-स्थितिं दृष्ट्वा महत् दुःखम् अनुभूतवान् सः ।

अन्ते सः चोरनायकं दृष्ट्वा स्वस्य कष्ट-

परिस्थितिं निर्वर्ण्य - “कृपया भोजनं ददातु” इति याचितवान् ।

तदा चोरनायकः - “गङ्गादास ! यदा भवता रामनाथस्य सम्पत्तिः स्वाधीनीकृता, ग्रामीणाः अपि यदा पीडिताः, तदा तेषाम् अवस्था अपि एतादृशी एव आसीत् । तैः अनुभूता दशा कीदृशी स्यात् इति इदानीं भवता ज्ञातं स्यात्” इति उक्तवान् ।

तस्य ध्वनेः परिचयं प्राप्तवान् गङ्गादासः - “रामनाथ ! अहं क्षन्तव्यः ! धनाशा माम् अन्धं कृतवती आसीत् । दुराशया ग्रस्तः अहं भवतः सर्वान् पीडितवान् । सर्वेऽपि मत्तः कष्टम् अनुभूतवन्तः । तेषां परिस्थितिं स्वलाभाय उपयुज्य वैद्यधर्मम् अन्यथा कृत्वा दुष्टः सञ्जातः आसम् अहम् । अद्य भवता अहं योग्येन क्रमेण शिक्षितः । इदानीं प्राणानां मूल्यं ज्ञातवान् अस्मि” इति वदन् बहुधा रोदनं कृतवान् ।

ततः रामनाथः गङ्गादासं योग्यैः वचनैः समाश्वास्य ग्रामं प्रति नीतवान् । तदारभ्य गङ्गादासे महत् परिवर्तनं जातम् । परोपकारः एव जीवनधर्मः इति ज्ञातवान् सः ।

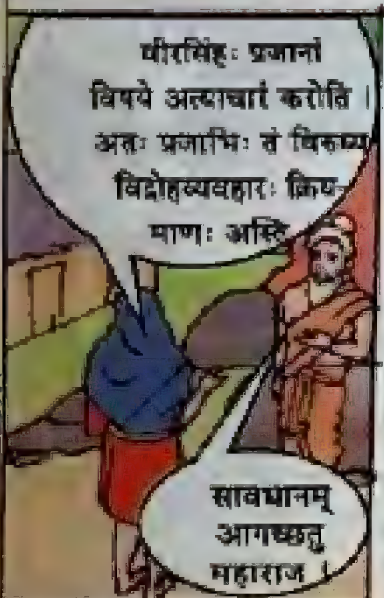

शान्तिदेवः सेनापतिना वीरसिंहेन सिंहासनात्
उत्थप्यते । राजा दिव्यं गतः इति सेनापतिः
विन्तपति । राजा अरण्ये दृष्टिगोचरः भवति ।
जयानन्दः राज्ञ्याः मरणवार्तां सं निवेद्य वदति
यत् भवतः पुत्रः अत्रैव वर्धमानः अस्ति इति ।
शान्तिदेवः पुत्रेण गेहितुम् इच्छति । ऋषिः वदति
- 'तदर्थं समयः न सम्प्राप्तः' इति ।

आर्यः

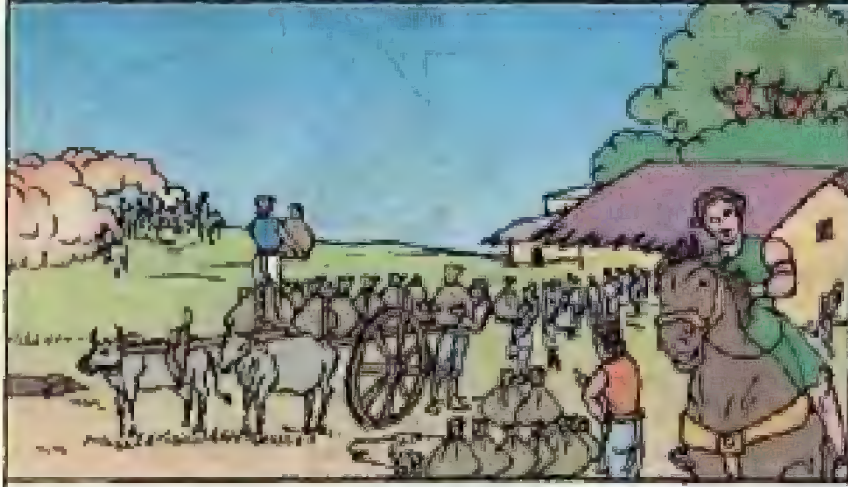
राजकुमारस्य अज्ञातं
रहस्यम्

चित्रम् - गान्धि-अर्यः

विद्रोहिणां गणः वीरसिंहसैनिकानां दृष्टितः आत्मनः रक्षणाय पुनः पुनः वासस्थलं परिवर्तयति ।

एतत् स्थलं निरापदम् इति भाति । अत्रैव कानिचन दिनानि स्थित्वा अस्माकं प्रशिक्षण-कार्यम् अनुवर्तयाम ।

यथाज्ञापयति भवान् ।

ग्रामीणाः गुहाभ्यः बहिः आगत्य धनुर्विद्यायाः अभ्यासं कुर्वन्तः स्वस्य नैपुण्यं वर्धयन्ति । तेषु केचन वेषान्तरं धृत्वा जनानां सैनिकानां च मध्ये सञ्चरन्ति ।

...वार्तायाः सङ्ग्रहणार्थं...

मया वसन्तं प्रति एषा वार्ता प्रेषणीया ।

वयं गोविन्दपुरं गत्वा तण्डुलस्य सङ्ग्रहं करिष्यामः ।

विद्रोहितरुणाः सैनिकान् मार्गे अव-रुन्धन्ति । विरोधं प्राप्य भीताः सैनिकाः पलायनसूत्रं पठन्ति ।

वयं ग्रामीणान् सावधानान् करवाम ।

ग्रामीणाः अवश्यं सावधाना भवेयुः ।

ते एतास्यां दिशि न आगच्छेयुः ।

विद्रोहिणः प्रायः छद्मवेषेण
सञ्चरन्ति इति वीरसिंहजनाः
जानन्ति ।

महात्मन् !
किं भवान् मम
हस्तरेखाणां परिशीलनं
कृतं शक्नुयात् ?

मम जीवने किं भवतु
इत्यपि किं भवान् वक्तुं
शक्नुयात् ?

अवश्यम् । हस्तः
दर्श्यताम् ।

अन्तः आगच्छतु
तावत् । अन्ये आवां न पश्येयुः
इति मम अपेक्षा ।

एतस्मात् वार्ता
सङ्गृहीतुम् एषः एव
सुसमयः ।

महात्मा अन्तः गन्तुम् उद्युक्तः । तावता
अकस्मात् कुत्रापि लग्नः तदीयः केशपाशः
शिरस्तः पृथक् भवति ।

मया ज्ञादिति
इतः धावनीयम्

भवान्
महात्मा न । रे,
कः भवान् ?

सः अस्ति वसन्तः ।
सः वेगेन ततः धावति ।

अहं श्वान्तः अस्मि ।
अग्रे धावितुं न अर्हामि ।

सैनिकाः अनुधावनं कुर्वन्ति । ते
वसन्तस्य समीपम् एव आगच्छन्ति ।

अये अश्वारोहिन् ।
तं गृह्णातु । सः विद्रोही
गुप्तचरकार्यं करोति ।

तं गृह्णन्तु । सः
गुप्तचरः अस्ति ।

अश्वारोही कश्चन सैनिकं घट्टनेन पातयति ।

शीघ्रं धावित्वा
नदीं तीर्त्वा अन्यती-
रं गच्छतु ।

ततः सः अश्वारोही लीलया सङ्कीर्णानदीं तीर्त्वा
अग्रे गच्छति ।....

...वसन्तम् उन्नेतुं सञ्चाहं करोति च ।

आगच्छतु । मम हस्तं
गृह्णातु अविलम्बेन ।

वसन्तः तीरं प्राप्नुवन् व्रातुः मुखं
पश्यति । तस्य मुखस्थम् अवगुण्ठनम्
अपगतम् आसीत् ।

अस्माकं
महाराजः ।

महाराज ! इतः पूर्वम् अपि
भवता एव अहं रक्षितः इत्येतत्
स्मरामि । अहं कृतज्ञः अस्मि ।

वसन्त ! अहं भवतः
धैर्यस्य प्रशंसां करोमि ।
किन्तु....

....मम विषयं भवान् अन्यान्
कदापि न वदेत् ।

किमर्थं न
वक्तव्यम् ? साम्राज्यस्य
रक्षणाय भवता जनानां
पुरतः आगन्तव्यम्
एव ।

तदर्थम् इतोऽपि
योग्यः समयः न
सम्प्राप्तः । इदानीम् इतः
भवान् यावत् । शत्रवः
भवन्तं गृहीतुः
कदाचित् ।

यथा आज्ञा तथा
करिष्यामि महाराज । भवतः
अन्यविधाः अपि आज्ञाः प्रतीक्ष्ये ।

अनुवर्तते

अमूल्याः जलविन्दवः

“हृ हन्त ! कीदृशः घर्मः एषः ।” इति खेदेन अवदत् वीणायाः पिता । सः सोफासने उपविष्टः आसीत् । कण्ठबन्धः पादत्राणम् इत्यादीनां बन्धः शिथिलीकृतः आसीत् तेन । तस्मै शीतलं पानीयम् आनीय दातुं पाकशालां प्रति धावितवती वीणा ।

तावता वीणायाः माता राधिका तत्र आगता । सा आतङ्कग्रस्ता इव लक्ष्यते स्म ।

“किम् अभवत् राधिके ! भवती आतङ्कग्रस्ता इव परिलक्ष्यते ?” इति अपृच्छत् वीणायाः पिता ।

“जलस्य आगमनं घण्टाद्वयात् पूर्वं स्थगितम् । जलं पुनः कदा प्राप्येत इति ज्ञातुं गता आसम् अहम् । एतस्मिन् सप्ताहे तृतीयवारम् एतत् जलस्थगनं जायमानम् अस्ति । अस्माकं वसतिसमुच्चयस्य चतुर्षु अपि भूगर्भकूपेषु जलस्तरः न्यूनः जातः दृश्यते ! अतः पर्यायदिनेषु जलोद्धरणं प्रचलति प्रतिक्रपात् । यदि स्थितिः एवमेव अनुवर्तते तर्हि सप्ताहे द्विवारम् एव जलोद्धरणं सम्भवेत् अपि इति वदति समुच्चयसङ्घस्य कार्यदर्शी”

इति अवदत् राधिका ।

“गते सप्ताहे एव कूपस्थस्य पट्टस्य अपनयनस्य निमित्तं धनं नीतं खलु तेन !” इति अवदत् वीणायाः पिता ।

“स च प्रयत्नः विफलः जातः इति श्रूयते । अतः अन्यस्य भूगर्भकूपस्य खननाय यत्नः प्रचलति । तत्रापि जलप्राप्तिः तु न निश्चिता” इति अवदत् राधिका ।

एतत्सर्वम् आसक्त्या शृण्वती स्थिता वीणा अपृच्छत् - “किं जलसञ्चयाय कोऽपि मार्गः नास्ति ?” इति ।

“जलस्य उपयोगावसरे अवधानदानं

चिन्तितं चेत् जलसञ्चयः अवश्यं शक्यः एव । दन्तधावनावसरे नलिकायाः स्थगनं जलसञ्चयाय स्यात् । स्नानकाले धारापातस्य उपयोगं परित्यज्य द्रोण्याः उपयोगः कृतः चेदपि जलसञ्चयः कृतः भवति” - इति अवदत् पिता ।

“मया एते अंशाः न चिन्तिताः आसन् एव । इतः परम् अहम् अपि जलसञ्चयविषये दत्तावधाना भविष्यामि । जलस्य बिन्दुरपि अमूल्यः” इति अवदत् वीणा ।

If you waste water, then it will also disappear.

Ask your Mum & Papa not to leave the water flow unnecessarily while shaving, washing the vehicle, washing the utensils or washing the clothes.

Petroleum Conservation Research Association
Sanskaran Bhawan, 10, Bhabai Janta Plaza, New Delhi 110004.

Write a slogan on Water Conservation and Win Prizes.

पुटोऽयं भवताम् पुटोऽयं भवताम्

भवदर्थं विज्ञानम्

सुश्रुतः प्रथमः

शस्त्रचिकित्सकः

सुश्रुतः भारतस्य प्रथमशस्त्रचिकित्सकत्वेन ख्यातः । सः क्रि.पू.षष्ठे शतके जातः । वैदिकऋषेः विश्वामित्रस्य शिष्यत्वेन ख्यातः अस्ति सः । सः वाराणस्यां धन्वन्तरितः वैद्यशास्त्रं शस्त्रचिकित्साशास्त्रं च अधीतवान् ।

आत्मना यः शस्त्रचिकित्साक्रमः अनुसृतः तस्य समग्रं विवरणं सः सुश्रुतसंहितायां विस्तरेण विवृतवान् अस्ति । तत्र १०१ विधानि अति-तीक्ष्णानि, २० विधानि तीक्ष्णानि च चिकित्सा-साधनानि विवृतानि सन्ति । एतेषां नामानि पक्षिणां पशूनां च नाम्ना सम्बद्धानि भवन्ति । शणसूत्राणि, वृक्षत्वचः, पशुस्नायवः इत्यादयः शस्त्रचिकित्सा-काले तन्तुत्वेन, सूत्रत्वेन वा उपयुज्यन्ते स्म ।

सुश्रुतः सुनम्यचिकित्सायां यथा तथैव नेत्र-चिकित्सायां, नाडीशस्त्रचिकित्सायां चापि निपुणः आसीत् ।

परिसरवैचित्र्यम्

कीटभक्षकं सस्यम्

किं सस्यानि कीटादीन् खादितुम् अर्हन्ति ?

आम् । पुटग्रीवादीनि सस्यानि कदाचित् तैलपादीन् कीटान् खादन्ति । यथा नाम एव सूचयति तथा तस्य सस्यपुष्पस्य आकारः कण्ठस्य इव भवति । एतस्य अग्रभागे पर्णसदृशः भागः भवति ।

पुष्पस्य उदरे कञ्चन द्रवः भवति । यः कीटः पुष्पोदरं प्रविशति तस्य शरीरात् जीवसत्त्वं ग्रहीतुं समर्थः भवति स च द्रवः ।

पुटग्रीवसस्ये प्रकारद्वयं दृश्यते । एकः प्रकारः भूमौ प्रसरति । अपरः वृक्षम् आलिङ्ग्य वर्धते । यत् भूमौ प्रसरति तत्रापि पुष्पप्रकारद्वयम् । कानिचन पुष्पाणि भूमिं स्पृशन्ति, पुनः कानिचन घण्टाकारेण ऊर्ध्व-मुखतया वर्धन्ते ।

यदा पुटग्रीवपुष्पं पूर्णतया विकसितं भवति तदा एव पुष्पस्य उपरि स्थितम् आवरणम् उद्घाटितं भवति । पुष्पमुखस्य उद्घाटनस्य अनन्तरम् आवरणं पुनः चलनसमर्थं न भवति । पुष्पोदरे मकरन्दशलाकानां मध्ये मकरन्दस्य उत्पत्तिः भवति ।

पुटोऽयं भवताम् पुटोऽयं भवताम्

भवन्तः जानन्ति किम् ?

महाकारकम् उपनेत्रम्

उपनेत्रस्य अन्वेषणं कदा जातम् इति केनापि न ज्ञायते । किन्तु १२६६ तमे वर्षे रोगरुबेकननामकः आंग्लः धर्मगुरुः पुस्तकस्य पुटस्य उपरि काचखण्डं संस्थाप्य अक्षराणि स्थूलतया यथा दृश्येरन् तथा कृतवान् आसीत् इति ज्ञायते । ततः एव उपनेत्रस्य जननं जातं स्यात् ।

किन्तु १३५२तमे वर्षे इटलीदेशे धर्मगुरोः यत् रेखाचित्रं चित्रितम् आसीत् तत्र उपनेत्रधारणं कृतं दृश्यते ।

यदा मुद्रणक्षेत्रे अभिवृद्धिः जाता तदा उपनेत्रस्य आवश्यकता अपि प्रवृद्धा । १६ शतके उत्तरीये इटलीदेशे दक्षिणजर्मनीदेशे च उपनेत्राणां निर्माणं महता प्रमाणेन आरब्धम् ।

अद्य उत्तमायाः दृष्टिशक्तेः निमित्तं तु उपनेत्रं ध्रियते एव । न केवलं तावतः निमित्तम्, अन्येषां विशिष्टोद्देशानां निमित्तम् अपि तत् ध्रियते । तीक्ष्णकिरणानां दर्शनाय कृष्णोपनेत्रं ध्रियते । रात्रौ गगनप्रयाणाय वर्णमयोपनेत्रं ध्रियते । अयसः योजनादिषु कार्येषु उत्पद्यमानानाम् उग्रकिरणानां दर्शनाय अपि विशिष्टानि उपनेत्राणि ध्रियन्ते ।

सप्टम्बर - २००४

अभिवर्धयतां ज्ञानशक्तिः

अधोदत्तानां विवरणानाम् आधारेण किं ज्ञायेरन् कवयः संन्यासिनः वा ?

१. पूर्व कश्चन लुण्ठाकः यः आसीत् सः अग्रे महाकविः जातः । तस्य पूर्वतनं नाम रत्नाकरः इति । सः कः ?
(अ) नन्दनारः (आ) वल्लुवरः
(इ) वाल्मीकिः ।

२. कृष्णभक्ता काचित् राजस्थाने जाता कृष्णम् अधिकृत्य बहूनि गीतानि रचितवती । सा का ?
(अ) शारदादेवी
(आ) अण्डाळ्
(इ) मीराबायी

३. केनचित् अद्वैताचार्येण सप्तत्यधिकानां तत्त्वशास्त्र-सम्प्रदायानाम् ऐक्यं सम्पादितम् । सः कः ?
(अ) आदिशङ्करः
(आ) रामानुजः (इ) भासः

४. कः धार्मिकनायकः 'एशिया-खण्डस्य दीपः' इति ख्यातः ?
(अ) श्री रामकृष्णपरमहंसः
(आ) गौतमबुद्धः
(इ) रामानुजाचार्यः

(उत्तराणि ६६ तमे पृष्ठे)

चित्रशीर्षिकास्पर्धा

अधस्तनं चित्रद्वयं दृष्ट्वा परस्पर-
सम्बन्धिवाक्यद्वयेन चित्रशीर्षिकां किं
भवन्तः प्रेषयितुं शक्नुयुः ?

NARAYANAMURTHY TATA

NARAYANAMURTHY TATA

समपत्रे लिखिता चित्रशीर्षिका अधस्तनसङ्केताय प्रेषणीया -

चन्दमामा (संस्कृतम्) 'अक्षरम्' ८ उपमार्गः, गिरिनगरम्, चेन्नलूरु - ५६००८५

योग्या शीर्षिका एतन्मासस्य २५ तः पूर्वं प्रेषणीया । सर्वश्रेष्ठायै शीर्षिकायै रु. १००/- पुरस्काररूपेण दास्यन्ते ।

पुरस्कृता शीर्षिका मासद्वयानन्तरं प्रकाशयिष्यते ।

अभिजिज्ञानि

'जुलै' मासस्य चित्रशीर्षिकाप्रेषिका -

कु. अक्षय नन्दकुमार

१-२, अक्षोरो सेशुरी अपार्टमेण्ट्स्

२९, ४ सीवाई रोड्, वाल्मीकिनगरम्

चेन्नै - ६०० ०४१

पुरस्कृता शीर्षिका

यथार्थजीविषयस्य सौजन्यम्
अयथार्थजीविरूपधरणात् मनोरञ्जनम्

अभिवर्धयतां ज्ञानशक्तिः - उत्तराणि

१. वाल्मीकिः
२. मीराबायी
३. आदिशङ्करः
४. गौतमबुद्धः

चन्दमामा

(नवेम्बर - २००८ सप्तिका)

बालानां विशेषाङ्कः

भवत्सु किशोरेषु लेखकेषु चित्रकारेषु (६-१५ वर्षीयेषु) च निवेदनं यत् आत्मना रचिताः कथाः चित्राणि वा प्रेषयन्तु इति ।

कथा

- अधिकाधिकतया तिस्रः कथाः प्रेषयितुं शक्याः ।
- याभिः भाषाभिः चन्दमामा प्रकाश्यते तासु कयाचित् भाषया कथाः प्रेषयितुं शक्याः ।
- कथाः ५०० शब्दात्मिकाः, ततोऽपि न्यूनशब्दात्मिकाः वा स्युः ।
- शीर्षकम् आकर्षकं स्यात् ।
- चिताः कथाः सर्वाभाषाभिः प्रकाशयिष्यन्ते ।

चित्राणि

- अधिकाधिकतया त्रीणि चित्राणि प्रेषयितुं शक्यानि ।
- चित्रस्य आकारः १५ X १० पादमितः स्यात् ।
- चित्रं भारतीय-परम्परानुगुणं स्यात् ।
- चित्रेण सह तत्सम्बद्धानि विवरणवाक्यानि अपि स्युः ।
- यत् चित्रं चीयते तस्य रचयिता चेन्नैनगरं प्रति आगत्य चित्रलेखनाय सिद्धः स्यात् ।
- प्रयाण-व्ययः आयोजकैः दास्यते ।

सामान्यसूचनाः

- पासपोर्ट-आकारकं भावचित्रं (वर्णमयं) प्रेषणीयम् ।
- पृथक् पत्रे नाम, वयः (जन्मदिनाङ्कः), कक्ष्या, विद्यालयनाम, गृहसङ्केतः Pine code सहितः, दूरवाणीसङ्ख्या इत्यादिकं लिखित्वा प्रेषणीयम् ।
- भागग्रहीतुः कथायां चित्रे वा पालकस्य हस्ताक्षरम् आवश्यकम् ।
- प्रेषणसमये पिहितपत्रस्य उपरि Childran's Special इति लेखनीयम् ।

अन्तिमः

दिनाङ्कः -

१५, सप्टेम्बर
२००८

चन्दमामा इण्डिया लिमिटेड्

८२, डिफेन्स् आफीसर्स् कालोनी, एक्काटुथङ्गल,

चेन्नै - ६०००९७

CHANDAMAMA (Sanskrit)

Regd No. TN/PMG(CCR) 589/03/05

Regd. with Registrar of Newspapers for India No. 42664/85

Licensed to post without prepayment No. 571/03-05

SEPTEMBER 2004

Printed - WPP No. 3720/03-05

Tasty,
Tasty
Chocolate...

Richy,
Rich
Cream...

Share a Sweet Moment

The Complete
Chocolate Eclairs

India's largest selling sweets and toffees.